

МАКСИМ ГОРКИ

ДЕТСТВО

Част 1 от „Автобиографична трилогия“

Превод от руски: Благовеста Старирадева, Катя Койчева, 1981

chitanka.info

Посвещавам на моя син

1

В полутъмната тясна стая, на пода, под прозореца, лежи баща ми, облечен в бяло и неестествено дълъг; пръстите на босите му крака са странно разперени, пръстите на добрите му ръце, смирено скръстени на гърдите, също са разкривени; веселите му очи са плътно закрити с черни кръгчета от медни монети, доброто му лице е потъмняло и ме плаши с грозно озъбената си уста.

Майка ми, полугола, с червена фуста, е коленичила и реше дългите меки коси на баща ми от челото към тила с черния гребен, с който аз обичах да срязвам динени кори. Тя непрекъснато говори нещо с дебел и дрезгав глас, сивите ѝ очи са подпухнали и като че ли се топят и изтичат на едри сълзи.

Държи ме за ръка баба ми — валчеста, едроглава, с огромни очи и смешен месест нос. Тя е цялата черна, мека, удивително интересна; тя също плаче, някак особено и хубаво пригласяйки на майка ми, цяла трепери и ме дърпа, като ме подбутва към баща ми; аз се противя, крия се зад нея; страшно ми е и ми е неловко.

Никога още не бях виждал възрастните да плачат и не разбирах думите, които баба повтори няколко пъти:

— Прости се с баща си, никога вече няма да го видиш; умря си сиромашкият без време, не дочака своя час...

Аз бях тежко боледувал, току-що бях станал на крака; по време на боледуването — добре помня това — баща ми весело играеше с мен, после изведнъж изчезна и го замени баба, особен човек.

— Ти откъде дойде? — попитах аз.

Тя отговори:

— Отгоре, от Нижни, и не дойдох, а пристигнах! По вода не се ходи, шиш такъв!

Това ми беше смешно и непонятно: на горния етаж на къщата живееха брадати, кьносани персийци, а в сутерена стар, жълт калмик продаваше овчи кожи. По стълбата можеш да се спуснеш, като яхнеш перилата, или пък, ако паднеш, да се претъркулнеш надолу — това го

знаех добре. Но какво общо има тук водата? Всичко е невярно и чудновато заплетено.

— А защо съм шиш?

— Защото шумиш — каза тя, също засмяна.

Тя говореше ласкаво, весело, умно. Още от първия ден се сприятелих с нея и сега ми се иска по-скоро да ме изведе от тази стая.

Потиска ме майка ми; нейните сълзи и вой запалиха в мен ново, тревожно чувство. За първи път я виждам такава — беше всякога строга, говореше малко; тя е чиста, загладена и едра като кон; тялото ѝ е кораво, ръцете ѝ са страшно силни. А сега цялата е някак неприятно подпухнала и раздърпана, всичко по нея е разпокъсано; косите, винаги грижливо вчесани, като голяма светла шапка на главата ѝ, са се разпилели по голото рамо, паднали са на лицето, а другата половина, сплетена в плитка, се люшка, докосвайки заспалото лице на баща ми. Аз вече отдавна стоя в стаята, но тя нито веднъж не погледна в мене — разресва баща ми и реве, задавена от сълзи.

От вратата надничат черни селяни и постовият войник. Той вика сърдито:

— Изнасяйте го по-скоро!

Прозорецът е завесен с тъмен шал; той се издува като платно. Веднъж баща ми ме вози на платноходка. Неочаквано тресна гръм. Баща ми се засмя, здраво ме стисна с коленете си и викна:

— Нищо, не бой се, Лук!

Изведнъж мама тежко се надигна от пода, тутакси пак се отпусна, строполи се по гръб, косата ѝ се разпиля на пода. Сляпото ѝ бяло лице посиня и тя, озъбена като баща ми, каза със страшен глас:

— Затворете вратата... Изведете Алексей!

Баба ме отблъсна, хукна към вратата и завика:

— Милички, не бойте се, не я закачайте, излезте, за бога! Не е холера това, ще ражда, господи божичко!

Аз се скрих в тъмния ъгъл зад сандъка и оттам гледах как майка ми се гърчи на пода, охка и скърца със зъби, а баба пълзи около нея и ѝ говори нежно и радостно:

— Во имя отца и сина! Потърпи, Варюша! Пресвета майко божия, закрилнице...

Страшно ми е; те се търкалят по пода около баща ми, бутат го, стенат и викат, а той е неподвижен и сякаш се смее. Дълго продължи това — търкалянето по пода; неведнъж майка ми се изправяше на крака и отново падаше; баба се изтъркулваше от стаята като голямо, черно, меко кълбо. После изведнъж в тъмнината изплака дете.

— Слава тебе господи! — каза баба. — Момче!

И запали свещ.

Аз трябва да съм заспал в ъгъла — нищо повече не си спомням.

Друг отпечатък в паметта ми е дъжделив ден, пустинно кътче в гробищата; аз стоя върху хлъзгава купчина лепкава пръст и гледам в трапа, където спуснаха ковчега на баща ми; на дъното в трапа има много вода и жаби — две от тях вече се покатериха върху жълтия капак на ковчега.

Край гроба сме аз, баба, мокрият постови и двамина сърдити селяни с лопати. Всички ни ръси топъл дъжд, ситен като мъниста.

— Заравяй — каза постовият, като се отдалечаваше.

Баба заплака, скрила лице в края на забрадката си. Селяните се наведоха и бързо почнаха да хвърлят пръст в гроба, водата зашляпа; жабите скокнаха от ковчега, взеха да се хвърлят по стените на трапа, буците пръст ги събаряха на дъното.

— Дръпни се, Лъоня — каза баба, като ме хвана за рамото; аз се изплъзнах от ръката ѝ, не ми се искаше да се махна.

— Божичко, какъв си — оплака се баба от мен ли, от господата ли, и дълго стоя мълчаливо, с наведена глава; гробът вече се изравни със земята, а тя все още стои.

Селяните шумно приплескваха с лопати подгизналата пръст; налетя вятър и прогони, отнесе дъжда. Баба ме хвана за ръка и ме поведе към отдалечената църква, нататък, сред множеството потъмнели кръстове.

— Ти защо не поплачеш? — попита тя, когато излязохме извън оградата. — Да беше поплакал!

— Не ми се ще — казах аз.

— Е, щом не ти се ще, тогава недей — тихичко издума тя.

Чудно беше всичко това: аз плачех рядко и само от обида, не от болка; баща ми винаги се смееше на моите сълзи, а майка ми викаше:

— Да не си посмял да плачеш!

После ние минахме с файтон по широка, твърде кална улица, между тъмночервени къщи. Аз попитах баба:

— А жабите няма ли да излязат?

— Не, вече няма да излязат — отвърна тя. — Господ да им е на помощ.

Нито баща ми, нито майка ми произнасяха така често и свойски името божие.

След няколко дена аз, баба и мама пътувахме с параход, в малка каюта; новороденият ми брат Максим умря и лежеше на масата в ъгъла, повит в бяло и стегнат с червен повой.

Наместил се върху вързопите и сандъците, аз гледам през прозорчето, изпъкнало и кръгло, също като око на кон; зад мокротото стъкло безкрайно се лее мътна и пенеста вода. Понякога тя плисва нагоре и лизва стъклото. Аз неволно скоквам на пода.

— Не бой се — казва баба и като ме повдига лекичко с меките си ръце, отново ме слага върху вързопите.

Над водата се стеле сива, влажна мъгла; далеч някъде се появява тъмен бряг и отново изчезва в мъгла и вода. Всичко наоколо се тресе. Само майка ми, отметнала ръце зад главата, стои опряна до стената твърдо и неподвижно. Лицето ѝ е тъмно, желязно и сляпо, очите ѝ са здраво затворени, тя през всичкото време мълчи и е цялата някак друга, нова, даже роклята ѝ не ми е позната.

Баба неведнъж ѝ казваше тихо:

— Варя, да беше хапнала поне мъничко, а?

Тя мълчи и не помръдва.

Баба говори с мен шепнешком, а с майка ми по-високо, но някак предпазливо, плахо и твърде малко. Струва ми се, че тя се бои от майка ми. Това ми е понятно и много ме сближава с баба.

— Саратов! — неочаквано високо и сърдито каза майка ми. — А къде е матросът?

Ето — и думите ѝ са странни, чужди: Саратов, матрос.

Влезе плещест побелял човек, облечен в синьо, донесе малко сандъче. Баба го взе и почна да настанява тялото на брат ми, положи го и с протегнати ръце го понесе към вратата, но понеже беше дебела, тя можеше да мине през тясната врата на каютата само ребром и смешно се засуети пред нея.

— Ох, мамо! — извика майка ми, грабна от нея ковчежето и двете изчезнаха, а аз останах в каютата и заразглеждах синия мъжага.

— Е, какво, отиде си братчето, а? — каза той, като се наведе към мен.

— Ти какъв си?

— Матрос.

— А Саратов кой е?

— Град. Погледни през прозореца, ето го!

Зад прозореца се движеше земя: черна, стръмна, димяща от мъгла, тя напомняше-голямо парче хляб, току-що отрязано от самун.

— А баба къде отиде?

- Да си погребеш внучето.
— В земята ли ще го заровят?
— Ами как иначе? Ще го заровят.

Аз разказах на матроса как заровиха живите жаби, когато погребвах баща ми. Той ме взе на ръце, силно ме притисна към себе си и ме целуна.

— Ех, братле, нищо не разбираш ти още! — каза той. — Жабите няма какво да ги жалиш, остави ги ти тях! Майка си пожали — виж, съсипала се е от мъка!

Над нас нещо забуча, зави. Аз вече знаех, че това е параходът, и не се изплаших, а матросът бързо ме пусна на пода и хукна навън, като каза:

— Трябва да бягам!

И на мене ми се дощя да избягам. Излязох навън. В полутъмния тесен проход нямаше никого. Недалеч от вратата лъщеше медта по стъпалата на стълбата. Като погледнах нагоре, видях хора с торби и вързопи в ръце. Ясно бе, че всички слизат от парахода — значи, и аз трябва да слизам.

Но когато заедно с тълпата селяни се озовах до борда на парахода, пред мостика за брега, всички почнаха да викат по мене.

— Чие е това? Чий си ти?

— Не знам.

Дълго ме блъскаха, дърпаха, пипаха. Накрая се появи побелелият матрос и ме грабна, като обясни;

— Това е астраханче, от каютата...

Тичешком ме отнесе в каютата, сложи ме на вързопите и си отиде, като ме заплаши с пръст:

— Ще ти дам аз на тебе!

Шумът над главата ми все повече затихваше, параходът вече не се тресеше и не бухаше във водата. Някаква мокра стена закри прозореца на каютата; стана тъмно, душно, вързопите като че ли набъбнаха и ме притиснаха и всичко беше неприятно. Може би така и ще ме оставят завинаги сам в празния параход?

Приблжих се до вратата. Тя не се отваря, медната ѝ дръжка не ще да мръдне. Взех тогава шишето с млякото и с всичка сила ударих по дръжката. Шишето се счупи, млякото заля краката ми и потече в ботушите.

Огорчен от неуспеха, аз легнах на вързопите, заплаках тихичко и тъй, облян в сълзи, съм заспал.

А когато се събудих, параходът отново бухаше и трепереше, прозорчето на каютата гореше като слънце. Баба, седнала до мен, разчесваше косата си и се мръщеше, като си шепнеше нещо. Тя имаше учудващо буйни коси, те плътно ѝ закриваха раменете, гърдите, коленете и падаха на пода, черни, със син оттенък. Като ги повдигаше от пода с една ръка, тя с мъка вкарваше в гъстите кичури дървения с редки зъбци гребен; устните ѝ се кривяха, тъмните очи святкаха сърдито, а лицето ѝ сред тази купчина коси изглеждаше мъничко и смешно.

Днес тя ми се стори зла, но когато я попитах защо има толкова дълги коси, каза с вчерашния си топъл и мек глас:

— Изглежда, за наказание ми ги е дал господ — ха вчеши ги проклетите! На младини с тази грива се хвалех, а на стари години я кълна! Ти спи! Още е рано, слънчицето едва е взело да се вдига...

— Не ми се спи вече!

— Ми недей спа — веднага се съгласи тя, като сплиташе косата си и поглеждаше към дивана, дето възнак, изпъната като струна, лежеше майка ми. — Как така счупи бутилката вчера? Тихо приказвай!

Тя говореше, като някак особено провличаше думите и те леко се вращаха в моята памет; приличаха на цветя, също тъй нежни, ярки, сочни. Когато се усмихваше, тъмните ѝ като вишни зеници се разширяваха, пламваха с неизказано приятен блясък, усмивката весело оголваше бели, здрави зъби и — въпреки множеството бръчки по тъмната кожа на страните, цялото лице изглеждаше младо и светло. Много го загрозяваше тоя месест нос с разширени ноздри и червен връх. Тя смъркаше енфие от черна табакера, украсена със сребро. Цялата бе тъмна, но светеше отвътре — през очите — с неугасима, весела и топла светлина. Беше превита, почти гърбава, твърде пълна, а ходеше леко и пъргаво, също като голяма котка — беше и мека като тоя гальовен звяр.

До нейното идване аз като че ли спях, скрих в тъмнина, но тя се яви, разбуди ме, изведе ме на светло, свърза всичко около мен с непрекъснатата нишка, сплете го в разноцветна дантела и отведнъж ми стана за цял живот приятел, най-близък на сърцето ми, най-разбираем

и скъп човек: безкористната ѝ любов към света — ето кое ме обогати, насити ме с крепка сила за трудния живот.

Преди четиридесет години параходите плаваха бавно; ние пътувахме до Нижни доста дълго и аз добре помня тези първи дни на преизпълване с красота.

Задържа се хубаво време. От сутрин до вечер аз и баба сме на палубата, под ясното небе, между позлатените от есента, везани с коприна брегове на Волга. Бавно, като пляска лениво и шумно с перките по сивосинята вода, се влачи по течението светлоръждивият параход, теглейки шлеп с дълго въже. Шлепът е сив и прилича на мокрица. Незабелязано плува над Волга слънцето; всеки час всичко наоколо е ново, всичко се мени, зелените хълмове са като разкошни дипли по богатата дреха на земята; край бреговете се редят села и градове, отдалече също като курабии; златна есенна шума плува по водата.

— Гледай каква е хубост! — постоянно ми говори баба, като преминава от единия борд на другия и цяла сияе, а очите ѝ са радостно разширени.

Често, загледана в брега, тя забравяше за мен стои на борда, скръстила ръце на гърди, усмихва се и мълчи, а на очите ѝ сълзи. Аз я дърпам за тъмната, изпъстрена с цветя пола.

— А? — трепва тя — Аз пък като че бях задрямала и сънувах.

— А за какво плачеш?

— Това, миличък, е от радост и от старост — казва тя, като се усмихва. — Стара съм вече, шейсет лета-пролети вече прехвърлих, отидоха, та се не видяха...

И като смърква енфие, почва да ми разправя някакви чудновати истории за добри разбойници, за свети люде, за всякакви зверове и нечисти сили.

Приказките тя разказва тихо, тайнствено, наведена към лицето ми, гледайки ме в очите с разширени зеници, сякаш влива в сърцето ми сила и тая сила ме извисява. Говори, сякаш че пее — и колкото повече разказва, толкова по-плавно звучат думите ѝ. Неизразимо приятно е да я слушаш. Аз слушам и моля:

— Още!

— А още ето какво станало: седи под печката старче-таласъмче, уболо си е лапата на юфка, поклаща се и хленчи: „Ох, мишленца, боли, ох, мишлета, не мога да търпя!“

Като повдига крака си, тя го хваща с ръце, разлюлява го, смешно се мръщи, като че самата нея я боли.

Наоколо стоят матроси — брадати и добродушни хора, — слушат, смеят се, хвалят я и също молят:

— Хайде, бабке, разкажи още нещо!

После казват:

— Хайде сега елате с нас да вечеряте!

На вечерята я черпят с водка, а мене с дини и пъпеша, това става скришом: на парахода пътува човек, който забранява да се ядат плодове, взема ги и ги хвърля в реката. Той е облечен като пазач — с металически копчета — и всякога е пиян; хората се крият от него.

Майка ми рядко излиза на палубата и се държи настрана от нас. Тя все мълчи. Едрото ѝ, стройно тяло, тъмното желязно лице, тежката корона от сплетената в плитка светла коса — цялата нея, силна и твърда — си я спомням като през мъгла или през прозрачен облак; от него неприветливо и отчуждено гледат сиви очи, също такива големи като бабините.

Веднъж тя строго каза:

— Смеят ви се хората, мамо!

— Е, бог да ги съди! — безгрижно отвърна баба. — Нека се смеят, здраве да е!

Помня детинската радост на баба при вида на Нижни. Теглейки ме за ръка, тя ме подбутваше към борда и викаше:

— Гледай, гледай колко е хубаво! Ей го скъпия наш Нижни! Ей го на какъв е, от бога даден! Гледай само черквите, сякаш че летят!

И молеше мама едва ли не с плач:

— Варюша, че погледни де! Сигурно си забравила! Порадвай се!

Мама мрачно се усмихваше.

Когато параходът спря срещу красивия град, посред реката, гъсто покрита с кораби, настръхнала със стотици остри мачти, към борда доплува голяма лодка с множество хора, хванаха с кука спуснатата стълба и един след друг хората от лодката почнаха да се изкачват на палубата. Начело бързо вървеше дребен, сухичък старец с дълга черна дреха, с рижа като злато брадица, с птичи нос и зелени очички.

— Тате! — гърлесто и силно извика майка ми и се хвърли към него, а той, като ѝ хвана главата, бързо гладеше страните ѝ с малките си червени ръце и викаше пискливо:

— Какво, глупачке? Аха-а-а! Видя ли!... Ех, че сте...

Баба прегръщаше и целуваше някак всички наведнъж, въртеше се като пумпал. Тя ме тласкаше към хората и казваше бързо:

— Хайде, по-бързо! Този е вуйчо Михайло, този — Яков... вуйна Наталия, тези са ти братовчеди, и двамата Сашовци, братовчедка ти Катерина, това е целият ни род, виж ги колко са!

Дядо ѝ каза:

— Здрава ли си, майко?

Те трикратно се целунаха.

Дядо ме издърпа от гъстата купчина хора и ме попита, като ме държеше за главата;

— Я ми кажи, ти кой си?

— Астраханче съм, от каютата...

— Какво рече той? — обърна се дядо към майка ми и без да дочака отговор, ме отмести, като издума:

— В скулите е на баща си... Качвайте се в лодката!

Слязохме на брега и вкупом поехме нагоре по настлания с големи камъни път, между два високи ската, покрити с изсъхнала, изпотъпкана трева.

Дядо и мама вървяха най-отпред. Той стигаше до под мишницата ѝ, крачеше ситно и бързо, а тя, гледайки го изотгоре, като че плуваше във въздуха. След тях мълчаливо вървяха вуйчовците: Михаил, с черна пригладена коса, сух като дядо ми, русокосият и къдрав Яков, някакви дебели жени в пъстри рокли и шест деца, всичките по-големи от мен и всичките кротки. Аз вървах с баба и дребничката вуйна Наталия. Бледа, синеока, с огромен корем, тя често се спираше и запъхтяно шепнеше:

— Ох, не мога!

— Защо трябваше да разкарват и теб? — сърдито гълчеше баба.
— Ей, че глупаво племе!

И възрастните, и децата — всички не ми се харесаха, аз се чувствувах чужд сред тях, даже и баба някак помръкна за мен, отдалечи се.

Особено пък не ми се хареса дядо; веднага подуших в негово лице враг и у мене се породи особено внимание към него, предпазливо любопитство.

Стигнахме до края на пътя. Най-горе, прилепена до десния склон, в началото на улицата се намираше ниска едноетажна къща, боядисана с мръсно розова боя, с прихлупен покрив и изпъкнали прозорци. От улицата къщата ми се видя по-голяма, но вътре, в малките полутъмни стаи, беше тясно; навсякъде като на параход, приближил пристанище, се суетяха сърдити хора, като ято крадливи врабчета се мятаха дечица и навсякъде се носеше остра непозната миризма.

Излязох на двора. Дворът също беше неприятен: навсякъде висят големи мокри парцали, наредени са качета с гъста разноцветна вода. В тях също киснеха парцали. В ъгъла, в нисичка полуразрушена пристройка, гореше в печката силен огън, нещо кипеше, бълбукаше и невидим човек високо изговаряше странни думи:

— Сантал—анилин—витриол...

2

Започна и потече със страшна бързина наситен, пъстър, неизразимо чудноват живот. Аз си го спомням като сурова приказка, увлекателно разказана от добър, но мъчително правдив гений. Сега, когато съживявам миналото, аз сам понякога с мъка вярвам, че всичко е било именно така, както беше, и много неща ми се ще да оспоря, да отхвърля — така богат с жестокости бе тоя мрачен живот на „глупавото племе“.

Но истината стои по-горе от жалостта. Пък и не разказвам за себе си, а за оня тесен, душен кръг от тягостни впечатления, в който живееше, пък и до ден-днешен живее обикновеният руски човек.

Къщата на дядо бе изпълнена с горещата мъгла на взаимна вражда на всички към всички; тя тровеше възрастните и дори децата взимаха в нея живо участие. Впоследствие от разказите на баба узнах, че майка ми пристигнала тъкмо по времето, когато нейните братя настойчиво искали от баща си да подели имота. Неочакваното пристигане на майка ми още повече изострило и усилило желанието им да се разделят. Те се боели, че майка ми ще поиска своята зестра, която дядо не й дал, защото пристанала против волята му. Вуйчовците смятали, че тази зестра трябва да се подели между тях. Те също спорели отдавна и жестоко помежду си кой да отвори работилница в града и кой — отвъд Ока, в предградието Кунавино.

Скоро след нашето пристигане, в кухнята, по време на обед избухна кавга: вуйчовците изведнъж скочиха и наведени през масата, почнаха да вият и реват срещу дядо, да се зъбят и ежат като кучета, а дядо, чукайки с лъжица по масата, почервеня целият и звънко — като петел — закрепця:

— До просешка тояга ще ви докарам!

Болезнено изкривила лице, баба казваше:

— Дай им всичко, татко, по-спокойно ще ти бъде, дай им го!

— Млък, разсипнице! — викаше дядо, очите му святкаха и беше чудно, че такъв мъничък, той можеше да вика така оглушително.

Майка ми стана от масата и като отиде бавно към прозореца, обърна гръб на всички.

Изведнъж вуйчо Михаил със силен замах удари брат си по лицето; другият ревна, счепка се с него и двамата се затъркаляха по пода, като пшкаха, охкаха и се псуваха.

Заплакаха децата; отчаяно завика бременната вуйна Наталия; майка ми я сграбчи и я помъкна нанякъде; веселата, сипаничава бавачка Евгения пъдеше децата от кухнята; падаха столове; младият плещест калфа Циганок яхна вуйчо Михаил, а майсторът Григорий Иванович, плешив, брадат човек с черни очила, спокойно връзваше ръцете на вуйчо с кърпа.

Изпънал шия, вуйчо влачеше рядката си черна брада по пода и хъркаше страшно, а дядо обикаляше тичешком около масата и жално подвикваше:

— Братя, а! Родна кръв! Ех, че сте...

Аз още в началото на кавгата, изплашен, се покатерих на печката и оттам със страшно изумление гледах как баба измива с вода от медния умивалник кръвта от разбитото лице на вуйчо Яков; той плачеше и тропаше с крака, а тя говореше с натежал глас:

— Проклетници, диво племе, опомнете се!

Дядо, като намъкваше на гърба си изподраната риза, й крещеше:

— Видя ли, вещице, какви зверове си народила!

Когато вуйчо Яков излезе, баба се свря в ъгъла и с покъртителен вой занарежда:

— Пресвета майко, божия, вразуми децата ми!

Дядо застана встрани от нея и загледан в масата, гдето всичко беше съборено, разляно, тихо проговори:

— Ти, майко, ги следи, че, току-виж, погубили Варвара...

— Недей, за бога! Съблечи ризата си да я закърпя...

И като обхвана главата му с длани, тя целуна дядо по челото; а той, дребен пред нея, завря лице в гърдите ѝ.

— Изглежда, ще трябва да се делим, майко...

— Трябва, татко, трябва!

Те си приказваха дълго; изпърво дружелюбно, а после дядо почна да тътри крак по пода като петел пред бой, заплашваше баба с пръст и високо шепнеше:

— Знам те аз тебе, ти тях повече ги обичаш! А тоя твой Мишка е йезуит, а Яшка — фармазонин^[1]! Ще пропият имота ми те, ще го прахосат...

Извърнах се несръчно на печката и съборих ютията; като затрещя надолу по стълбата, тя цопна в помийната копаня. Дядо скочи на стъпалото, смъкна ме и ме загледа в лицето тъй, сякаш ме виждаше за първи път.

— Кой те качи на печката? Майка ти ли?

— Аз сам.

— Лъжеш.

— Не, сам. Уплаших се.

Той ме отблъсна, като лекичко ме удари с длан по челото.

— Цял бащичко! Марш навън!

Само това и чаках.

Аз добре виждах как дядо ме наблюдава с умни и внимателни зелени очи и се боях от него. Помня, че винаги ми се искаше да се скрия от тези изгарящи очи. Струваше ми се, че дядо е зъл; с всички говореше насмешливо, оскърбително, като дразнеше и се стараше да разсърди всекиго.

— Ех, че сте-е! — често възкликваше той; провлаченият звук „е-е“ всякога предизвикваше у мен тягостно, смразяващо чувство.

В часовете за отдих, по време на вечерния чай, когато той, вуйчовците и работниците идваха в кухнята от работилницата уморени, с ръце, алени от санталовата боя, обгорени от витриол и с коси, прихванати с ширит, подобни на потъмнелите икони в ъгъла на кухнята — в този опасен час дядо сядаше насреща ми и будейки завист

у другите внуци, разговаряше с мене повече, отколкото с тях. Той целият беше спретнат, стегнат, строг. Атлазената, бродирана с коприна жилетка беше стара, изтъркана, басмената риза измачкана, коленете на панталоните му бяха украсени с големи кръпки, но все пак той изглеждаше и по-чисто, и по-красиво облечен от синовете си, които носеха сака, нагръдници и копринени вратовръзки.

Няколко дена след нашето пристигане той ме накара да уча молитви. Всички други деца бяха по-големи и вече се учеха на четмо и писмо при псалта на Успенската черква; златните и кубета се виждаха от прозорците ни.

Мене ме учеше кротката, плашлива вуйна Наталия, женица с детско лице и такива прозрачни очи, че — струваше ми се — през тях може да се види всичко зад нея. Обичах да я гледам в очите дълго, без да се откъсвам, без да мигвам, тя примижаваше, въртеше глава и молеше тихичко, почти шепнешком:

— Хайде, повтаряй, моля ти се „Отче наш, иже еси“...

И ако аз запитвах „Какво е това — яко же!“ — тя плахо се озърташе и ме съветваше:

— Ти не питай, това не е хубаво! Просто повтаряй след мене „Отче наш“... Е?

Чувствах безпокойство защо не е хубаво да питам? Думите „яко же“ придобиваха скрит смисъл и аз нарочно всякак ги изопачавах:

— „Яков же“, „я в кожа“...

Но бледата, като че топяща се вуйна търпеливо ме поправяше с глас, който все пресекваше:

— Не, ти казвай само: „яко же“...

Но и самата тя, и всичките ѝ думи не бяха прости. Това ме дразнеше и ми пречеше да запомня молитвата.

Веднъж дядо ме попита:

— Е, Альоша, какво прави днес? Играл си! Виждам по цицината на челото ти. Не иска голяма философия да си из караш цицина! А „Отче наш“ научи ли?

Вуйна тихичко каза:

— Той има слаба памет.

Дядо се подсмихна, като вдигна весело рижите си вежди.

— Щом е така — бой му трябва!

И отново ме попита:

— Баща ти налагаше ли те?

Не разбирайки за какво пита, аз премълчах, а майка ми каза:

— Не, Максим не го биеше, пък и на мен ми беше забранил.

— Че защо!

— Казваше, че с бой не се учи.

— Глупав беше въобще тоя Максим, покойник е, боже прости ми! — сърдито и рязко каза дядо.

Обидиха ме думите му. Той забеляза това.

— Какво се цупиш? Я го виж ти... И като поглади сребристорижите си коси, добави:

— А пък аз в събота голям пердах ще отпоря на Сашка заради напръстника.

— Как е това „отпоря“? — попитах аз.

Всички се разсмяха, а дядо ми каза:

— Потрай, ще видиш...

Аз се спотаих и размишлявах „да отпоря“ — значи да разпарям дрехите, дадени за боядисване, а „налагам“ и „бия“ — изглежда, е едно и също. Бият коне, кучета, котки; в Астрахан стражарите бият персийците — това съм го видял. Но никога не съм виждал да бият така децата и макар тук вуйчовците да пошляпваха своите ту по челото, ту по тила — децата се отнасяха към това равнодушно, само почесваха удареното място. Аз неведнъж ги питах:

— Боли ли?

И те всякога храбро отвърщаха:

— Не, хич даже!

Шумната история с напръстника я знаех. Вечер, от чая до вечерята, вуйчовците и майсторът съшиваха боядисаните парчета в едно „парче“ и прикрепваха към него картонени етикети. Като искал да се пошегува с полуслепия Григорий, вуйчо Михаил казал на деветгодишния си племенник да нажежи на свещта напръстника на майстора. Саша взел напръстника с щипците за чистене на фитила, силно го нажежил и като го оставил незабелязано до Григорий тъй, че да му е под ръка, се скрил зад печката. Но тъкмо в тоя момент влязъл дядо, седнал да работи и си пхнал пръста в нажежения напръстник.

Помня, че като чух шума, дотичах в кухнята, дядо се беше хванал за ухото с изгорените пръсти, смешно скачаше и викаше:

— Кой го направи, нечестивци?

Вуйчо Михаил, наведен над масата, търкаляше с ръка напръстника и го духаше, майсторът невъзмутимо си шиеше, сенки скачаха по неговата огромна плешива глава, дотича вуйчо Яков и като се скри в ъгъла зад печката, тихо се кискаше, баба настъргваше на рендето суров картоф.

— Яковият Сашка го направи! — изведнъж каза вуйчо Михаил.

— Лъжеш! — извика Яков, като изскочи иззад печката. А някъде в ъгъла синът му плачеше и крещеше:

— Татко, не е вярно. Той ме подучи!

Вуйчовците почнаха да се карат. Дядо пък изведнъж се успокои, наложи пръста си с настъргания картоф и излезе мълчаливо, като взе със себе си и мен.

Всички казваха, че е виновен вуйчо Михаил. Разбира се, че като пиехме чай, аз попитах ще го налагат ли сега?

— Не би било зле — измърмори дядо, като ме изгледа накриво.

Вуйчо Михаил удари с ръка по масата и викна на майка ми:

— Варвара, стегни палето си, че главата му откъсвам! Майка ми каза:

— Ти само посмей да го пипнеш...

И всички млъкнаха.

Тя умееше да изговаря къси думи някак тъй, сякаш отблъскваше хората от себе си, отмяташе ги и те се смаляваха.

Разбирах, че всички се бояха от мама: дори дядо говореше с нея не така, както с другите, а по-тихо. Това ми беше приятно и аз с гордост се хвалех пред братовчедите:

— Майка ми е най-силната!

Те не възразяваха.

Но онова, което се случи в събота, развали моето мнение за майка ми.

До събота аз също успях да се провиня.

Много ме занимаваше въпросът как умело възрастните променят цвета на платовете: вземат жълт, натопят го в черна вода и платът става тъмносин — „индиго“; натопят сиво в ръждива вода и то става червеникаво — „бордо“. Просто, а — необяснимо.

Искаше ми се сам да боядисам нещо и аз го казах на Саша Яковов, сериозно момче; той винаги се навираще сред възрастните, с всички добър, готов всякак на всички да послужи. Големите го хвалеха за послушанието, за ума му, но дядо гледаше Сашка накриво и казваше:

— Ама че подлизурко!

Слабичък, черен, с изпъкнали рачешки очи, Саша Яковов говореше бързо, тихо, като се задавяше от думите си и винаги тайнствено се озърташе, като че се готви да бяга нанякъде, да се скрие. Черните му зеници бяха неподвижни, но когато биваше възбуден, те трепереха заедно с бялото.

Той ми беше неприятен. Много повече ми харесваше неугледният и пипкав Саша Михайлов, свито момченце с тъжни очи и хубава усмивка, който много приличаше на своята кротка майка. Той имаше грозни зъби; те се подаваха от устата и на горната челюст растяха в два реда. Това много го занимаваше, той постоянно си бъркаше в устата, разклащаше и се опитваше да измъкне зъбите от задния ред, покорно даваше да ги пипа всеки, който поиска. Но аз не намирах в него нищо по-интересно. В къщата, натъпкана с хора, той живееше самотно, обичаше да седи в полутъмните ъгли, а вечер на прозореца. С него беше приятно да се мълчи — да седиш на прозореца, притиснат до него, и да мълчиш по цял час, загледан как в червеното вечерно небе около златните кубета на Успенската черква се вият и сноват черни врани, издигат се високо нагоре, спускат се надолу и изведнъж, като покриват угасващото небе с черна мрежа, изчезват някъде, като оставят след себе си пустота. Когато гледаш това, не ти се ще да говориш за нищо и сладка скука изпълва гърдите.

А Саша на вуйчо Яков можеше за всичко да говори дълго и важно, като голям. Щом узна, че имам желание да стана бояджия, той ме посъветва да взема от шкафа бялата празнична покривка за маса и да я боядисам в синьо.

— Бялото най-лесно се боядисва, знам го! — каза ми той много сериозно.

Аз измъкнах тежката покривка, изтичах с нея на двора, но когато топнах единия и край в кацата със „синилото“, при мене долетя отнякъде Циганок, измъкна покривката и като я изстискваше с

големите си лапи, извика на братовчеда, който наблюдаваше от пруста моята работа:

— Викай бързо баба си!

И като поклащаше зловещо черната си рошава глава, ми каза:

— Ама ще си изпатиш за тая работа!

Дотича баба, завайка се, дори заплака, като смешно ме хокаше:

— Ах ти, дивако, главо зелена! Да те вземат мътните дано!

После взе да предумва Циганок:

— Ти, Ваня, не казвай на стария. Пък аз ще прикрия работата, дано се размине някак...

Ваня загрижено каза, като бършеше мокри ръце в шарената си престилка:

— Че мен какво ме засяга? Аз няма да кажа; гледайте Сашутка да не го наклевети!

— Аз ще му дам петаче — каза баба, като ме водеше към къщи.

В събота, преди всенощната служба, някой ме заведе в кухнята; там беше тъмно и тихо. Помня плътно притворените врати към пруста и стаите, а зад прозорците — сивата мътилка на есенната вечер и шумоленето на дъжда. Пред черното лице на печката на широката скамейка седеше Циганок, сърдит и неузнаваем, дядо стоеше в ъгъла до коритото и вадеше от водата дълги пръчки, мереше ги, като ги сравняваше една с друга и със свистене ги размахваше във въздуха... Баба стоеше някъде в тъмнината, шумно смъркаше енфие и мърмореше:

— Драго му е... Мъчител...

Саша Яковов седеше на стола сред кухнята, търкаше с юмруци очите си и с някакъв чужд глас, също като стар просяк хленчеше:

— Простете ми, за бога...

Като вдървени стояха зад стола децата на вуйчо Михаил, брат и сестра, рамо до рамо.

— Като те нажуля, ще ти простя — каза дядо като прокарваше дългата мокра пръчка през стиснатия си юмрук. — Хайде, сваляй гащите!...

Той говореше спокойно и нито звукът на неговия глас, нито шаването на момчето върху скърцащия стол, нито тътренето на бабините крака — нищо не нарушаваше зловещата тишина в полутъмната кухня, под схлупения опушен таван.

Саша стана, разкопча гащите си, смъкна ги до коленете и като ги придържаше с ръце, наведен и с препъване тръгна към пейката. Неприятно бе да се гледа как той върви, моите крака също трепереха.

Но стана още по-лошо, когато той покорно легна на пейката по очи, а Ваня, като го привърза за пейката под мишниците и през шията с широка кърпа, се наведе над него и стисна с черните си ръце краката му при глезените.

— Лексей — повика ме дядо, — ела по насам!... Хайде на кого казвам?... Ето, гледай как налагат... Раз!...

Като замахна не много високо, той шибна с пръчката по голото тяло. Саша изпищя.

— Лъжеш! — каза дядо. — Не боли! Виж, така боли!

И удари така, че на тялото веднага пламна, подпухна червена бразда, а братовчед ми нададе провлачен вой.

— Не ти се услажда, нали? — питаше дядо, като равномерно дигаше и спускаше ръката си. — Не ти харесва, а? Това е за напръстника!

Когато замахваше с ръка, в гърдите ми всичко се повдигаше заедно с нея; падаше ръката, — и аз цял като че падах.

Саша пищеше страшно, тънко, противно:

— Няма вече-е... Нали казах за покривката... нали казах...

Спокойно, като че ли четеше псалтира, дядо каза:

— Доносничеството не е оправдание! На клеветника — първия камшик. На ти за покривката!

Баба се хвърли към мене и ме взе на ръце, завика:

— Лексей няма да ти дам! Няма да го дам, чудовище!

Тя почна да ритя вратата и да, вика:

— Варя, Варвара!...

Дядо се хвърли към нея, повали я, измъкна ме и ме понесе към пейката. Аз се извивах в ръцете му, дърпах рижата му брада, ухапах го за пръста. Той кряскаше, натискаше ме и накрая ме хвърли на пейката, като ми разби лицето.

Помня дивия му вик:

— Връзвай го! Ще го убия!...

Помня побелялото лице на майка ми и нейните огромни очи. Тя тичаше около пейката и викаше прегракнало:

— Тате, не бива!... Дай ми го...

Дядо ме би, докато изгубих съзнание и няколко дена боледувах, като се въргнах по очи на широкото горещо легло в малката стаичка с един прозорец и червено неугасващо кандилце в ъгъла, пред иконостаса с множество икони.

Дните на боледуване бяха за мене големи дни в живота ми. През тия дни, изглежда, много пораснах и почувствувах нещо особено. Именно тогава у мене възникна тревожен интерес към хората и сякаш бяха одрали кожата на сърцето ми, то стана непоносимо чувствително към всяка обида и болка, своя и чужда.

Преди всичко силно ме порази скарването между баба и майка ми: в тясната стая баба, черна и едра, налиташе върху майка ми, като я натикваше в ъгъла при иконите, и съскаше:

— Защо не го измъкна, а?

— Изплаших се.

— Я каква си яка! Засрами се, Варваро! Аз, дете съм бабичка, пък не се боя! Засрами се!

— Остави ме, мамо... мъчно ми е...

— Не, не го обичаш ти, не ти е жал за сирачето! Майка ми каза високо и тежко:

— Аз самата съм сиротна за цял живот!

После и двете дълго плакаха, седнали в ъгъла на сандъка, и майка ми говореше:

— Ако не беше Алексей, бих се махнала, бих заминала! Не мога да живея в тоя ад, не мога, мамо! Сили нямам.

— Чедо мое, сърце мое — шепнеше баба.

Запомних: мама не е силна; тя, както всички, се бои от дядо. Аз й преча да се махне от къщата, където не може да живее. Това бе много тъжно. Скоро майка ми наистина изчезна от къщи. Замина някъде на гости.

Някак изведнъж, като че ли скочи от тавана, се яви дядо, седна на кревата, попипа ми главата със студена като лед ръка:

— Здравсти, господинчо... Че отговаряй де, не се сърди! ...А? Какво?...

Много ми се искаше да го ритна, но не можех да шавна от болка. Той изглеждаше още по-червенокос, отколкото по-рано; главата му

неспокойно се поклащаше; ярките му очи търсеха нещо по стената. Като измъкна от джоба си курабийка, две захарни рогчета, ябълка и чепчица сини стафиди, той сложи всичко това на възглавницата под носа ми.

— Ето, видиш ли, подаръци ти донесох!

Наведе се, целуна ме по челото, после заговори, като леко гладеше главата ми с малката корава ръка, изцапана с жълта боя, която особено изпъкваше по кривите птичи нокти.

— Тогава попрекалих, братко. Разлютих се много; ти ме ухапа, драцхеше и аз също се разсърдих! Но не е голяма беда, че изтърпя повечко — то ще ти се приспадне! Помни: когато свой човек, близък, те бие, то не е обида, ами поука! На чужд не се давай, а свой ли е — нищо! Как мислиш, мен не са ли ме били? Мен, Альоша, тъй са ме били, както ти и в страшен сън няма да сънуваш. Така са ме оскърбявали, че самият господ-бог би заплакал, ако ме видеше! А какво излезе? Сирак, син на бедна майка, аз достигнах свое място в живота — старши на работници станах, началник на хората.

Навел над мене сухото си, спретнато тяло, той започна да ми разказва за детинските си дни със силни и тежки думи, като ги редеше една след друга леко и умело.

Зелените му очи ярко пламнаха и весело наежил златни коси, той смекчи високия си глас и забоботи в лицето ми:

— Ти с параход пристигна, пара те возеше, а аз на младини сам, със своя сила съм теглил шлепове срещу течението на Волга. Шлепът по водата, а аз по брега, бос по острите камъни, по сипеите — и така от ранно утро до късна вечер! Напече ти слънцето врата, главата ти завира като котел, а ти, превит на три — пукат ти костите, — вървиш ли, вървиш и път се не вижда, очите залени от пот, а душата плаче, сълзи капят — е-ех, Альоша! Какво знаеш ти! Вървиш, вървиш, па се изхлузиш от каиша, паднеш по очи — и на това се радваш; всичката ти сила се е изцедила, щеш — отдъхвай, щеш — издъхвай! Ето как живеехме пред божите очи — пред милостивия господ Исус Христос!... На три пъти съм измерил така майчицата Волга: от Симбирск до Рибинск, от Саратов дотук на и от Астрахан до Макарев, до панаира — това са хиляди версти! А на четвъртата година станах старши сред бурлаците — показах на господаря разума си.

Той приказваше и бързо като облак растеше пред мене, превръщайки се от малък, сухичък старец в човек с приказна сила — той самичък влачи срещу реката огромен сив шлеп...

Понякога дядо скачаше от леглото и като размахваше ръце, показваше как вървят бурлаците в хомота, как изгребват водата; басово пееше някакви песни, после пак по младежки скачаше на кревата и като същински чудак, още по-гърлесто, силно говореше:

— Ех, затова пък, Альоша, когато спирахме в лятна вечер на почивка в Жигули, нейде под зелен хълм, че като накладем огньовете — каша да варим, че като подхване затъженият бурлак сърдечна песен, че като заприглася, като гръмне цялата задруга — просто тръпки ме побият и като че ли Волга по-бързо потича — така, сякаш като кон се възпря на задни крака чак до облаците! И всякаква мъка — като прах по вятъра. Дотолкова се унасяха в песента хората, че се случваше и кашата да изкипи от котела. Тогава кашаварят трябва да отнесе черпак по главата: прави каквото щещ, но работата си не забравяй!

На няколко пъти надникваха от вратата, викаха го, но аз му се молех:

— Недей си отива!

Той се усмихваше и отпращаше хората:

— Потрайте сега...

Той ми разказва чак до вечерта и когато излезе, като се прости нежно с мен, аз знаех, че дядо не е лош и не е страшен. До сълзи ми беше мъчно да си спомням, че тъкмо той така жестоко ме би, но не можех и да забравя това.

Посещението на дядо широко отвори врата за всички и от сутрин до вечер все някой седеше до леглото и се стараше по всякакъв начин да ме развлича; помня, че това не всякога беше весело и забавно. Най-често при мен идваше баба; тя и спеше на едно легло с мен. Но най-ярко впечатление през тези дни ми направи Циганок. Квадратен, широкоплещест, с голяма къдрава глава, той дойде веднъж надвечер празнично пременен, в златиста копринена рубашка, плюшени панталони и скърцащи, нагънати като хармоника ботуши. Косата му лъщеше, святкаха дръпнатите му весели очи под гъстите вежди и белите зъби под черна ивица наболи мустаци, пламтеше рубашката и меко отразяваше червения пламък на неугасващото кандило.

— Я погледни — каза той, като запретна ръкав и ми показа гола ръка, нашарена до лакътя с червени резки, — виж как е нашарена! То беше още по-зле, но вече заздравя. Разбираш ли: като се разлюти дядо ти и видях, че ще те претрепе, взех да подлагам тази си ръка, мислех си — ще се скърши пръчката, старият ще иде да вземе друга, а теб ще те отмъкне баба ти или майка ти! Но пръчката не можа да се прекърши, кисната, жилава беше! Все пак отнесох малко от твоето. Видиш ли колко? Аз, братко, съм хитър... — Той се засмя с копринен, нежен смях, разглеждаше отеклата си ръка и като се смееше, говореше:

— Толкова ми бе жал за тебе, че се задушавях. Усещам, че става лошо! А той удря ли, удря...

Той пръхтеше като кон, въртеше глава, почна да ми говори нещо за дядо и изведнъж ми стана близък, по детски обикновен.

Казах му, че много го обичам, а той незабравимо простичко ми отвърна:

— Та нали и аз те обичам — затова и болките изтърпях, от обич. Нима бих го направил за някой друг? Плюя аз на тях...

После той взе да ме учи тихичко, като често поглеждаше към вратата:

— Случи ли се друг път да те бият, гледай да не се стягаш, не си стягай тялото, разбра ли? Двойно повече боли, когато се стягаш, а ти го отпусни свободно, нека бъде меко — лежи като тесто! И не се надувай, дишай силно, викай колкото можеш — запомни това, ще ти е от полза!

Попитах:

— Мигар пак ще ме бият?

— Че как мислиш? — спокойно каза Циганок. — Разбира се, че ще те бият! Тебе сигурно често ще те пердшат...

— Че за какво?

— Дядо ти ще намери...

И отново загрижено почна да ме учи:

— Ако те бие отвисоко, просто те удря отгоре с тоягата — тогава лежи мирно, отпуснато, а ако бие с притегляне — удари и придръпне към себе си тоягата, за да обели кожа, — тогава и ти помръдвай тялото си към него, според пръчката, разбираш ли? Така е по-леко!

Като ми смигна с черно присвито око, той каза:

— Аз в тая работа съм по-умен и от полицейския пристав! От кожата ми, братко, и ръкавици можеш да шиеш!

Гледах веселото му лице и си спомнях бабините приказки за Иван царския син и за Иван глупака.

[1] Видоизменена дума „франкмасон“, член на тайно религиозно-философско дружество, възникнало през XVIII век; в бита така наричали свободомислещи хора, непридържаци се към общоприетите мнения и обичаи (имало оскърбителен оттенък). ↑

3

Когато оздравях, стана ми ясно, че Циганок заема в къщи особено положение: дядо не го навикваше така често и сърдито, както синовете си, а зад гърба му казваше за него, като примижаваше и поклащаше глава:

— Златни ръце има Иванчо, вдън земя да се продъни! Помнете ми думата: голям човек ще стане!

Вуйчовците също се държаха добре, приятелски с Циганок и никога не се „шегуваха“ с него така, както с майстор Григорий, комуто те почти всяка вечер погаждаха по нещо обидно и лошо: ту нагряят на огъня дръжката на ножицата, ту втикнат в седалката на стола му гвоздей с остроото нагоре или пък му дадат на него, полуслепия, разноцветни парчета плат — той ги съшие в едно „парче“, а дядо му се кара.

Веднъж, когато той спеше след обяда в кухнята на високия одър, те му намазаха лицето с боя и той дълго ходи смешен и страшен; измежду сивата брада мътно гледат двете кръгли петна на очилата и унило виси дълъг червен нос, приличен на език.

Те бяха неизтощими на такива хрумвания, но майсторът всичко понасяше мълчаливо, само тихичко изпъшкваше и преди да хване ютията, ножиците, щипците или напръстника силно наплюнчваше пръстите си. Това му беше станало навик; даже на обед, преди да вземе нож или вилица, той наплюнчваше пръсти, предизвиквайки смях у децата. При болка на голямото му лице се надигаше вълна от бръчки, тя странно пропълзяваше по челото, повдигаше веждите и се изгубваше някъде по голия череп.

Не помня как се отнасяше дядо към тези забавления на синовете си, но баба ги заплашваше с юмрук и викаше:

— Безсрамници, нехранимайковци!

Но зад гърба и на Циганок вуйчовците говореха сърдито, подигравателно, коряха неговата работа, казваха, че е крадец и лентяй.

Аз попитах баба защо правят така.

Тя ми обясни както винаги на драго сърце и разбрано:

— Видиш ли, и на двамата им се ще да вземат със себе си Ванюшка, когато си отворят сами работилници, затова го хулят един пред друг: уж бил лош работник! Лъжат те, хитруват. Пък и се боят, че Ванюшка може да не отиде с тях, а да си остане при стария, а старият е своенравен, той с Иванка може да отвори и трета работилница — а на вуйчовците ти това няма да им изнася, разбра ли?

Тя тихичко се засмя.

— Все хитруват, за смях на господа-бога! А пък старият забелязва тези хитрини и нарочно дразни Яшка и Мишка: „Ще откупя, казва, Иван от войската, та да го не взимат войник той и на мен самия си ми трябва!“ А те се сърдят, не им се иска това, а и за парите им е жал — откупът е голям!

Сега отново живеях с баба, както на парахода, и всяка вечер, преди да заспим, тя ми разказваше приказки или за своя живот, също подобен на приказка. А за живота в семейството — за делбата на децата, за намерението на дядо да си купи нова къща — тя говореше с присмех, безучастно, някак издалече, като да бе комшийка, а не втора в къщата по старшинство.

От нея научих, че Циганок е подхвърлено дете: веднъж през ранна пролет в дъждовна нощ го намерили на пейката пред портите.

— Лежи, увито в престилка — замислено и тайнствено разказваше баба, — едва писука, вкочанявало се вече.

— А защо подхвърлят децата?

— Майката няма мляко, не може да го кърми; и като чуе, че нейде наскоро се е родило и умряло дете, подхвърля там своето.

Като помълчи и си почеше главата, тя продължаваше с въздишка, загледана в тавана:

— Сиромашия, Альоша; такава сиромашия има понякога, че с думи не можеш да я изкажеш! И се смята, че неомъжена мома не бива да ражда — срамно е! Дядото искаше да отнесе Ванюшка в полицията, ама аз го разубедих — да си го вземем, рекох; бог ни го праща вместо умрелите ни деца. Аз съм ги родила осемнайсет; да бяха всичките живи, щяха да са цяла улица хора, осемнайсет къщи! Мен, видиш ли, на четиринайсет години ме омъжиха, а към петнайсетата вече и родих; ала господ обикна рожбите ми и все ги прибираше за ангелчета. Хем ми е мъка, хем пък ми е радостно!

Седнала до края на леглото само по риза, цялата покрита с черна коса, едра и чорлава, тя приличаше на мечката, която неотдавна беше довел в двора ни брадат горски селянин от Сергач. Като прекръства снежнобелите си чисти гърди, тя тихичко се смее, цялата се тресе:

— По-добрите си ги взе; по-лошите на мен остави. Аз много се зарадвах на Ванюша — много ви обичам аз вас, малките! Е, прибрахме го, кръстихме го, ей го на — жив, хубав. Аз изпърво му виках бръмбар — той понякога бръмчеше особено — същински бръмбар, пълзи и бръмчи, та се чува из цялата къща. Обичай го — той е чиста душа!

Аз наистина обичах Иван и му се чудех безкрайно.

В събота, след като дядо напердашваше децата, провинени през седмицата, и отиваше на всенощна, в кухнята почваше неопишуемо забавен живот. Циганок измъкваше иззад пещта черни хлебарки, бързо стъкмяваше юзди от конци, изрязваше от хартия шейна и по жълтата, чисто остъргана маса се втурваше четворка врани коне, а Иван, като ги направляваше с тънка пръчица, възбудено пищеше:

— При владиката отиват!

Лепваше върху гърба на някоя от хлебарките малка хартийка, погваше хлебарката след шейната и обясняваше:

— Торбата забравили! Калугерът тича, мъкне я!

Връзваше краката на друга хлебарка с конец; насекомото пълзеше, падаше по очи, а Ваня викаше, пляскайки с ръце:

— Псалтът от кръчмата отива на вечерня!

Показваше мишлета, които по негова команда се изправяха и ходеха на задните си крачета, влачейки подире си дълги опашки, и смешно мигаха с чернички като мъниста, хитри очички. Към мишлетата той се отнасяше грижливо, носеше си ги в пазва, хранеше ги от устата си със захар, целуваше ги и казваше убеждаващо:

— Мишката е умно животинче, добро, нея таласъмът много я обича! Който храни мишките, него и дядо таласъм го обича...

Той, умееше да прави фокуси с карти, с пари, крещеше повече от всички деца и почти по нищо не се различаваше от тях. Веднъж децата, като играеха с него на карти, го изкараха „глупак“ няколко пъти подред — той много се наскърби, обидено наду устни и заряза играта, а после ми се оплака, като подсмърчаше:

— Знам аз, те са се наговорили! Смигаха си, разменяха си под масата картите. Мигар това е игра? Тия мошенничества и аз ги умея не по-зле...

Беше на деветнайсет години и беше по-голям от всички нас четиримата, взети заедно.

Но особено си го спомням в празничните вечери; когато дядо и вуйчо Михаил отиваха на гости, в кухнята се появяваше къдравият, рошав вуйчо Яков с китара, баба приготвяше чай с богата закуска и водка в зелена стъкленница с алени цветя, изкусно излени от стъкло на дъното ѝ; като пумпал се въртеше празнично облеченият Циганок; тихо, странишком се вмъкваше майсторът, като святкаше с тъмните стъкла на очилата си; бавачката Евгения, сипаничава, червендалеста и дебела като буренце, с хитри очи и тръбен глас; понякога присъствуваха косматият успенски псалт и някакви тъмни, непонятни хора, прилични на шуки и чиги.

Всички много пиеха, ядяха, тежко въздишаха, на децата даваха сладкиши, по чашка сладка вишновка и постепенно се разгаряше буйна, но странна веселба.

Вуйчо Яков любовно настройваше китарата, а като я настроеше, казваше всякога едни и същи думи:

— Е, господа, аз почвам!

Тръсваше къдри, надвесваше се над китарата и изпъваше шия като гъсок; кръглото му, безгрижно лице ставаше сънливо; живите, неуловими очи угасваха в мазна мъгла и като пощипваше лекичко

струните, той засвирваше нещо отсечено, което неволно те вдигаше на крак.

Музиката му изискваше напрегната тишина; като бърз ручей тя идваше някъде отдалеч, просмукваше се през пода и стените и вълнувайки сърцето, пораждаше неясно чувство, тъжно и неспокойно. От тази музика ти ставаше жал за всички и за самия себе си, възрастните изглеждаха също тъй малки и всички седяха неподвижно, притихнали в мълчалив размисъл.

Особено напрегнато слушаше Саша Михайлов; той все се навеждаше към вуйчо, гледаше китарата с отворена уста и от устата му се точеше слюнка. Понякога дотам се забравяше, че падаше от стола, опираше ръце на пода и ако това станеше, той така и оставаше да седи на пода, опулил застиналите си очи.

И всички замираха очаровани; само самоварът тихичко пее, без да пречи да слушаме жалбата на китарата. Двата квадрата на малките прозорчета са устремени в тъмнината на есенната нощ и от време на време някой меко почуква по тях. На масата се люшкат жълтите пламъчета на двете лоени свеци, остри като копия.

Вуйчо Яков все повече се вцепеняваше; изглеждаше, като че ли спи дълбоко, стиснал зъби, само ръцете му живеят отделен живот: прегънатите пръсти на дясната ръка незабележимо потръпват над черния резонатор, сякаш птица пърхаше и се блъскаше; пръстите на лявата с неуловима, бързина тичаха по грифа.

Като пийнеше, той почти всякога пееше през зъби с неприятно писклив глас безкрайната песен:

*Де да беше Яков куче,
от зори до късно вил би:
Ох, тежко ми е!
Ох, мъка ми е!
Вън калугерка минава,
а на плета гарван дреме.
Ох, тежко ми е!
Зад пецта щурец скрибуца.
разтревожават се хлебарките.
Ох, тежко ми е!*

*Просек си прострял навуцата,
просек друг му ги отмъкнал!
Ох, тежко ми е!
Ох, мъка ми е!*

Не можех да понасям тази песен и когато вуйчо запяваше за просяците, плачех бурно от непоносима мъка.

Циганок слушаше музиката със, същото внимание, с каквото и всички, ровеше с пръсти в черната си коса, гледаше към тъгъла и сумтеше. Понякога неочаквано и жално възкликваше:

— Ех, да имах глас — как бих пял, господи!

Баба въздъхваше и казваше:

— Стига, Яша, не се измъчвай! А ти, Ванюшка, да беше поиграл.

Не всякога изпълняваха молбата ѝ веднага, но се случваше и тъй, че музикантът тутакси, в същия миг, притисваше струните с длан, а после, като стисваше пестник, със замах отхвърляше от себе си нещо невидимо, беззвучно и решително се провикваше:

— Махай се, мъко! Ванко, ставай!

Като се оправяше, подръпвайки жълтата си риза, Циганок предпазливо, като че стъпва по гвоздеи, излизаше наред кухнята; мургавите му бузи поруменяваха и като се усмихваше срамежливо, молеше:

— Само че по-ситно, Яков Василич!

Лудо звънеше китарата, ситно тропаха токовете, на масата и в бюфета дрънчаха съдовете, а сред кухнята като огън пламтеше Циганок, летеше подобно на орел, размахвайки ръце като криле и незабелязано местеше крака. Провикваше се, клякаше на пода и се мяташе като златна лястовица, осветявайки всичко наоколо с блясъка на коприната, а коприната трептеше и се преливаше, сякаш гореше и се, топеше.

Циганок играеше неуморно, в самозабрава, и ти се струваше, че ако му отвориш вратата, както играе, ще се понесе по улицата, из града, неизвестно накъде...

— Сечи напрако! — викаше вуйчо Яков и притропваше.

Пронизително свиркаше и с неприятен глас редеше поговорки:

*Иха-а! Да не жалех аз опинците,
бих избягал от жена и деца!*

Хората около масата не ги свърташе, те също подвикваха от време на време, изпискваха като опарени; брадатият майстор се пляскаше по плешивата глава и мърмореше нещо. Веднъж, като се наведе над мен и покри рамото ми с меката си брада, каза в самото ми ухо, като на възрастен:

— Да беше тук баща ти, Алексей Максимич — той би запалил друг огън! Весел мъж беше, забавен. Ти помниш ли го?

— Не.

— Тъй ли? Понякога той и баба ти — абе я чакай!

Той се изправи на крака, висок, изнурен, с лице на светия, поклони се на баба и взе да я моли с необикновено басовит глас:

— Акулина Иванова, бъди добра, позавърти се веднъж! Както някога с Максим Саватеев играехте. Направи ни удоволствие!

— Какво приказвате, мили, какво говорите, скъпи, Григорий Иванич? — като се смееше и свиваше рамене, казваше баба ми. — Къде ще ти играя! Само да ми се смеят хората...

Но всички почнаха да я молят и изведнъж тя се изправи младежки, оправи си фустата, отметна тежката си глава и се понесе из кухнята, като подвикваше:

— А че смейте се, много ви здраве! Хайде, Яшка, обръщай свирнята!

Вуйчо целият се изправи, изпъна се, притвори очи и засвири побавно; Циганок за момент спря и като подрипна, почна с приклякания да обикаля баба, а тя безшумно плаваше по пода като по въздух, разтваряше ръце, повдигаше вежди, гледаше с черните си очи някъде далеч. На мене ми се видя смешна, аз се изкисках: майсторът строго ме заплаши с пръст и всичките възрастни ме изгледаха с укор.

— Не тропай, Иване! — каза майсторът, като се усмихваше; Циганок послушно отскочи настрана и се отпусна на прага, а бавачката Евгения, като издаде адамовата си ябълка, запя с приятен грьден глас:

Цяла седмица момата

*бе дантела плела.
От умора тя, горката,
беше премалела.*

Баба не играеше, а сякаш разказваше нещо. Ето тя върви полекичка, замислена, люлее се, поглежда наоколо, изпод длан и цялото ѝ голямо тяло се поклаща нерешително, краката предпазливо налучкват пътя. Тя, спря изведнъж, уплашена от нещо, лицето ѝ трепна, намръщи се и тутакси засия от хубава, приветлива усмивка. Тя отскочи встрани, сякаш че отстъпваше някому път, отстраняваше някого с ръка; отпусна глава, замря вслушана и усмихваща се все по-весело — ѝ отведнъж нещо я откъсна от мястото ѝ, завъртя я като вихър, цялата тя стана по-стройна, по-висока и вече не можеше да откъснеш очи от нея — така буйно красива и мила ставаше тя в тия минути на чудесно възвръщане към младостта си!

А бавачката Евгения бучеше като тръба:

*След неделната молитва
до среднощ играла.
В къщи си последна идва —
празника ѝ малък!*

Като свърши играта, баба седна на мястото си пред самовара. Всички я хвалеха, а тя, като си оправяше косите, казваше:

— Хайде стига! Не сте виждали вие истински играчи. В Балахна имахме една мома — вече не помня чия беше, как я казваха — ама някои, като я гледаха как играе, чак плачеха от радост! Гледаш я понякога — а в душата ти празник и нищо повече ти не трябва! Грехота е, но ѝ завиждах!

— Певците и играчите са най-личните хора в света! — строго каза бавачката Евгения и подхвана да пее нещо за цар Давид, а вуйчо Яков прегръщаше Циганок и му приказваше:

— Ти би трябвало по кръчмите да играеш — ще подлудиш хората!...

— Глас ми се ще да имам! — оплакваше се Циганок. — Ако господ ми беше дал глас, щях да пея десетина години, пък после — ако ще и калугер да стана!

Всички пиеха водка, особено много — Григорий. Като му наливаше чаша след чаша, баба го предупреждаваше:

— Внимавай, Гриша, съвсем ще ослепееш!

Той важно отговаряше.

— Нека! Не ми трябва вече очи — всичко съм видял аз...

Пиеше, без да се напива, но ставаше все по-разговорлив и почти всякога ми говореше за баща ми.

— С голямо сърце беше той, приятелят ми Максим Саватеич...

Баба въздишаше и се съгласяваше:

— Да, божие чадо беше...

Всичко беше страшно интересно, всичко ме държеше в напрежение и от всичко в сърцето ми се просмукваше някаква тиха, недотеглива скръб. И мъката, и радостта живееха в хората заедно, почти неразделно и се сменяха една друга с неуловима и непонятна бързина.

Веднъж вуйчо Яков, не много пиян, взе да си къса ризата, яростно скубеше косите и редките си белезникави мустаци, носа и увисналата си бърна.

— Какво е това, какво? — виеше той, като се заливаше в сълзи. — Защо е тъй?

Удряше се по бузите, по челото, в гърдите и ридаше:

— Негодник и подлец, пропаднала душа!

Григорий ръмжеше:

— Аха-а! Видя ли!...

А баба, и тя пийнала, предумваше сина си, като го хващаше, за ръцете:

— Недей, Яша, бог знае на какво да ни учи!

Като си пийнеше, тя ставаше още по-добра: черните ѝ очи се усмихваха и обливаха всички със стопляща душата светлина и като вееше с кърпа на разгорещеното си лице, тя напевно говореше:

— Господи, господи! Колко е хубаво всичко! Ама вижте само колко е хубаво!

Това беше вик на сърцето и, лозунг на целия нейн живот.

Много ме зачудиха сълзите и крясъците на безгрижния вуйчо. Попитах баба защо плаче, и псува, и бие себе си.

— Ти пък всичко искаш да знаеш! — без желание, против обичая си, каза тя. — Не бързай, рано ти е да ги знаеш тия работи...

Това още повече разпали любопитството ми. Отидох в работилницата и се лепнах за Иван, но и той не искаше да ми каже, смееше се тихо, скришом поглеждаше майстора и като ме изтласкваше от работилницата, викаше:

— Остави ме, върви си! Ей сега ще те пусна в казана и ще те боядисам!

Майсторът, застанал пред широката ниска печка, в която бяха взидани три казана, бъркаше в тях с дълга черна бъркалка и като я изваждаше, гледаше как се стичат от края ѝ цветните капки. Огънят гореше буйно, като озаряваше полата на кожената престилка, пъстра като попска одежда. Шумеше в казаните боядисаната вода, люта пара на гъст облак се носеше към вратата, в двора се вдигаше снежна вихрушка.

Майсторът ме погледна изпод очилата с мътни зачервени очи и грубо каза на Иван:

— Трябват дърва! Не виждаш ли?

А когато Циганок изтича на двора, Григорий, приседнал на чувала със санталови кори, ме повика при себе си:

— Ела тук!

Сложи ме на коленете си и като допря мека топла брада до бузите ми, разказа ми така, че го запомних:

— Вуйчо ти умори жена си от бой, измъчи я, а сега съвестта го яде — разбираш ли? Всичко трябва да разбираш, внимавай, иначе ще пропаднеш!

С Григорий е хубаво — също като с баба, но е страшно и ми се струва, че той всичко вижда изпод очилата си.

— Как я умори ли? — продължава той бавно. — Много просто: легне да спи до нея, завие я през глава с одеялото и я мачка, бъхти я. Защо? Да го питаш — и сам не знае.

И без да обръща внимание на Иван, който се бе върнал с наръч дърва и клечеше пред огъня, греейки си ръцете, майсторът продължаваше изтежко:

— Може би затова я биеше, защото тя беше по-добра от него, а той ѝ завиждаше. Каширини, братко, не обичат добрия, те му завиждат, а не могат да се примирят с него, унищожават го! Ти питай баба си как погубиха твоя баща. Всичко ще ти каже, тя не обича лъжата, не я възприема. Тя е като светица, макар да пие и да смърка енфие. Ти се дръж яко за нея...

Той ме отстрани и аз излязох на двора угнетен, изплашен. В коридора на къщата ме догони Ванюшка, хвана ме за главата и тихо ми пошепна:

— Ти не се бой от него, той е добър; гледай го право в очите, той обича това.

Всичко беше странно и вълнуващо. Аз не познавах друг живот, но смътно помнех, че баща ми и майка ми не живееха така: приказваха си другояче, веселяха се съвсем иначе, ходеха и седяха винаги един до друг. Често и продължително се смееха вечер седнали до прозореца, пееха високо; на улицата се събираха хора да ги гледат. Лицата на хората, вдигнати нагоре, смешно ми напомняха мръсни чинии след обед. Тук рядко се смееха и не винаги бе ясно за какво се смеят. Често

си крещяха един на друг, заплашваха се един друг, шушукаха си по ъглите. Децата бяха тихи, безлични; те бяха стъпкани в земята, както прахът от дъжда. Аз се чувствувах чужд в къщата и целият този живот ме възбуждаше с десетки убождания, пораждаше в мен подозрителност, караше ме да се вглеждам във всичко с напрегнато внимание.

Дружбата ми с Иван все повече укрепваше; баба от изгрев слънце до късна нощ бе заета с къщната работа и аз почти цял ден се въртях около Циганок. Той все така подлагаше ръка под пръчките, когато дядо ме биеше, а на другия ден ми показваше отеклите си пръсти и ми се оплакваше:

— Не, няма никаква полза! На тебе не ти е по-леко, а на мен — я гледай! Вече няма да го правя, да знаеш!

И следващият път отново изтърпяваше ненужната болка.

— Нали не искаше?

— Не исках, ама на, подложих я... Тъй, някак без да се усетя...

Скоро узнах за Циганок нещо, което още повече засили интереса и обичта ми към него.

Всеки петък Циганок впрягаше в широката шейна дорестия Шарап, любимец на баба ми. Обличаше къса до колене полушуба, тежка шапка, препасваше стегнато зеления пояс и отиваше на пазара да купи провизии. Понякога дълго се бавеше. Всички в къщи се тревожеха, отиваха до прозорците и като разтапяха с дъх скрежа по стъклата, гледаха улицата.

— Иде ли?

— Не!

Най-много се вълнуваше баба.

— Е-ех — казваше тя на дядо и синовете си, — ще ми погубите момчето, и коня ще погубите! Как не ви е срам, безсъвестни муцуни! Или ви е малко своето! Ох, глупаво племе, ненаситници — бог ще ви накаже!

Дядо сърдито мънкаше:

— Добре де. Това е за последен път...

Понякога Циганок се връщаше едва по обед: вуйчовците и дядо бързо, излизаха на двора; след тях като мечка вървеше баба, ожесточено смъркаше енфие, кой знае защо, всякога несръчна в този час. Изтичваха дечурлигата и се почваше весело разтоварване на

шейната, пълна с прасенца, заклани птици, риба и късове месо всички сортове.

— Всичко ли купи, каквото ти казах? — питаше дядо, като оглеждаше отстрани с остър поглед колата.

— Всичко е наред — весело отвърщаше Иван и като подскачаше из двора за да се сгрее, оглушително тупаше с ръкавиците.

— Не блъскай ръкавиците, пари са давани за тях — строго викаше дядо. — Пари останаха ли ти?

— Не.

Дядо бавно обикаляше около колата и тихо приказваше:

— Ти май пак много си докарал. Да не би да си купувал без пари? Аз такова нещо не позволявам.

И си влизаше бързо, с намръщено лице.

Вуйчовците радостно се хвърляха към колата и като претегляха на ръка птиците, рибата, гъшите дреболии, телешките бутове, големите късове месо, подсвиркваха и одобрително гълчаха:

— Е, майсторски е избрано!

Особено се възхищаваше вуйчо Михаил: като на пружини скачаше той около колата, помирисваше всичко с нос на кълвач, лакомо примлясваше, сладко премигваше с неспокойните си очи, сух като баща си, но по-висок от него и чер като въглен. Мушваше измръзналите си ръце в ръкавите и разпитваше Иван:

— Колко ти даде баща ми?

— Пет рубли.

— Тука има за петнайсет. А колко похарчи?

— Четири и десет копейки.

— Значи, деветдесет копейки в джоба. Видиш ли, Якове, как се трупат пари?

Вуйчо Яков, застанал на студа само по риза, тихо се подсмиваше и мигаше срещу синьото студено небе.

— Ти, Ваня, ще трябва да ни почерпиш — лениво казваше той.

Баба разпрягаше коня.

— Какво, момченце? Какво, котенце? Играе ли ти се? Хайде, поиграй си то от бога е дадено!

Огромният Шарап разтърсваше гъстата грива, дърпаше баба с белите си зъби за рамото, смъкваше копринената й кърпа от косите,

поглеждаше я в лицето с весели очи и като отърсваше скрежа от ресниците си, тихо цвилеше.

— Хлебец ли искаш?

Тя пъхваше в устата му голям краишник, силно посолен, подлагаше като торба престилката си под муцуната и замислено гледаше как яде.

Циганок, разиграл се и той като млад кон, изтича при нея.

— Ама такъв хубав кон е дорестият, бабче, такъв е умен...

— Я се махай оттук, недей въртя опашка! — викна баба и тропна с крак. — Знаеш, че не те обичам на този ден.

Тя ми обясни, че Циганок не толкова купува на пазара, колкото краде.

— Старият му даде пет рубли, той за три рубли ще купи, а за десет ще открадне — тъжно казваше тя. — Обича да краде, лудетината. Открадна един път — добре излязло, а в къщи се посмяха, похвалиха го за сполуката — и кражбата му стана навик. А старият на младини се е преситил на мъка и сиромашия — на стари години стана алчен и парите му са по-скъпи от родните деца, радва се на даром спечеленото! Пък Михаил и Яков...

Тя махна с ръка, замълча за минута и после, загледана в отворената табакера, сърдито прибави:

— Тия работи, Лъоня, са заплетени и ги е заплела сляпа баба — къде можем ние да ги разплетем! Току-виж хванат Ванюша в кражба — ще го пребият до смърт...

И сетне, като помълча, тя тихо каза:

— О-хо-хо! Закони много, а правда никаква...

На другия ден почнах да моля Циганок да не краде вече.

— Иначе ще те бият до смърт...

— Няма да ме стигнат — ще се измъкна; аз съм хитър, конят е бърз! — каза той, като се усмихна, но тутакси тежко се навъси. — Аз знам: не е хубаво да се краде и е опасно. От скука го правя, ей така. Пък и парите не ги трупам, вуйчовците ти през седмицата всичките ми ги измъкват. На мен не ми е жал, вземайте! Аз съм сит.

Той изведнъж ме вдигна на ръце, разтърси ме леко.

— Лекичък си, тъничък, а костите ти са здрави, силен ще бъдеш. Знаеш ли какво: учи се да свириш на китара, помоли вуйчо си Яков, ей

богу! Само че си малък още, това е лошото! Малък си, а си сърдит. Дядо си не обичаш ли?

— Не знам.

— А аз всички Каширини, освен бабичката, не ги обичам, нека дяволът ги обича!

— А мене?

— Ти не си Каширин. Ти си Пешков, друга кръв, друг род...

И изведнъж, като ме стисна яко, той почти простена:

— Ех, да ми беше хубав гласът, ух ти, господи! Жегнал бих народа. Върви си братко, че имам работа...

Той ме пусна на пода, насипа в устата си шепа малки гвоздейчета и взе да обтяга и заковава на голяма квадратна дъска мокро парче чер плат.

Наскоро той умря.

Ето как се случи: на двора до портите беше подпрян на стобора голям кръст с дебел възлест чукан. Отдавна стоеше тук. Аз го забелязах още първите дни — тогава беше по-нов и по-жълт, но през есента силно потъмня от дъждовете. От него горчиво миришеше на мокър дъб и в тесния кален двор той беше съвсем излишен.

Купил го беше вуйчо Яков, за да го постави на гроба на жена си, и беше дал обет сам на плещите си да-отнесе кръста до гробищата на годишнината от смъртта ѝ.

Този ден се случи събота, в началото на зимата. Беше мразовито и ветровито, от покривите се сипеше сняг. Всички от къщи излязоха на двора; дядо и баба с трите внучета още преди това заминаха на гробищата, за да се отслужи панихида; мене ме оставиха у дома, като наказание за някакви прегрешения.

Вуйчовците, в еднакви черни полушубки, повдигнаха кръста от земята и застанаха под крилата му; Григорий и някакъв чужд човек с мъка повдигнаха тежкия чукан и го сложиха върху широкия гръб на Циганок; той се залюля разкрачи нозе.

— Ще можеш ли? — попита Григорий.

— Не знам. Тежко е като че ли...

Вуйчо Михаил сърдито закрещя:

— Отваряй портата, къорав сатана!

А вуйчо Яков каза:

— Засрами се, Ванка, ние двамина сме по-слаби от теб! Но Григорий, докато отваряше портата, строго посъветва Иван:

— Хем, гледай, недей да се пресилваш! Хайде, господ да ви помага!

— Плешив глупак! — викна вуйчо Михаил от улицата.

Всички, които бяха на двора, се усмихнаха, заприказваха високо, сякаш на всички олекна, че отнесоха кръста.

Григорий Иванович, като ме водеше за ръка към работилницата, казваше:

— Днес дядо ти може да не те бие, кротък изглеждаше...

В работилницата, като ме сложи върху купчината приготвена за боядисване вълна и като ме зави грижливо до рамене с нея, той помирисваше дигащата се над казаните пара и замислено говореше:

— Аз, миличък, познавам дядо ти от трийсет и седем години, видях началото на работата, виждам сега и края. Ние с него по-рано бяхме приятели, заедно намислихме и започнахме тази работа. Той, дядо ти, е умен! Ето, стана господар, а аз не съумях. Обаче господ е по-умен от всички: стига само да се усмихне — и най-мъдрият човек остава с пръст в устата. Ти още не разбираш кое за какво се говори, за какво се върши, а трябва всичко да разбираш. Сирашкият живот е труден. Баща ти, Максим Саватеич, беше човек на място; всичко разбираше — затова не го обичаше дядо ти, не го признаваше...

Беше ми приятно да слушам добрите думи, да гледам как играе в печката червеният и златен пламък, как над казаните се дигат млечни облаци пара и се напластяват в синкав скреж по дъските на полегатия покрив — през мъхнатите му пролуки се виждаха сини ивици небе. Вятърът поутихна, някъде свети слънце, целият двор е като че ли посипан със стъклен прах, на улицата скърца шейна, сив дим се вие от комините на къщата, леки сенки пълзят по снега и също разказват нещо.

Дългият, костелив Григорий, брадат, без шапка, с големи уши, като добър магьосник, разбърква кипящата боя и все ме учи:

— Гледай всички право в очите; куче да се хвърли върху тебе, погледни го — и ще се махне...

Тежките очила са се врязали в носа му, той е посинял и прилича на бабиния...

— Я чакай? — изведнъж каза той, послуша се, после затръшна с крак вратичката на печката и със скокове притича през двора. Хукнах и аз след него.

Посред кухнята на пода по гръб лежеше Циганок; широки ивици светлина от прозорците падаха — една на главата му, на гърдите, друга — на краката. Челото му странно светеше; веждите високо повдигнати; монголските му очи втренчено гледаха в черния таван; тъмните устни потръпваха, изпускаха розови мехури; от ъглите на устата по страните, по шията и на пода се стичаше кръв; тя течеше на гъсти струи изпод гръба. Краката му бяха неловко разкрасени, панталоните бяха мокри; виждаше се как тежко са прилепнали към дъските. Подът беше хубаво измит с пясък, блестеше слънчево. Вадичките кръв пресичаха светлите ивици и пълзяха към прага, яркоалени.

Циганок не мърдаше, само пръстите на ръцете му, изтегнати покрай тялото, шаваха, дръщеца по пода и боядисаните му нокти блестяха на слънцето.

Бавачката Евгения, приклепнала, пъхаше в ръката на Иван тънка свещ; Иван не я задържаше, свещта падаше, пламъчето потъваше в кръвта; бавачката я вдигаше, изтриваше я с крайчеца на престилката и отново се опитваше да я закрепя в неспокойните пръсти! В кухнята плаваше колеблив шепот; той като вятър ме блъскаше от прага, но аз здраво се държах за скобата на вратата.

— Спъна се той — с някакъв сив глас разказваше вуйчо Яков, потръпваше и въртеше глава. Той целият беше сив, измачкан, очите му бяха загубили цвят и често мигаха.

— Падна, тогава го затисна — в гръба го удари. И нас щеше да ни осакати, ама успяхме да хвърлим кръста.

— Вие сте го смазали — глухо каза Григорий.

— Да — как не...

— Вие!

Кръвта все течеше, под прага тя вече образува локва, потъмня и сякаш се вдигаше нагоре. Като изпускахе розова пяна, Циганок мучеше като в сън и се стапяше, ставаше все по-плосък, като че прилепваше към пода, потъваше в него.

— Михайло препусна с коня към черквата за баща ми — шепнеше вуйчо Яков, — а аз го натоварих на файтона и по-скоро тук... Добре, че не бях аз под чукана, че видиш ли...

Бавачката отново прикрепил свещта в ръката на Циганок, като капеше на дланта му восък и сълзи.

Григорий високо и грубо каза:

— Че залепи я на пода до главата му, глупачке!

— Тъй де.

— Шапката му свали!

Бавачката смъкнала шапката от главата на Иван; тилът му тъпо удари на пода. Сега главата му се изкриви и кръвта потече по-обилно, но вече само от едната страна на устата. Всичко това продължи ужасно дълго. Отначало аз очаквах, че Циганок ще си отдъхне, ще стане, ще седне на пода и като се изплюе, ще каже:

— Пфу, че жега...

Така правеше той, когато се пробуждаше в неделни дни следобед. Но той не ставаше, все се топеше. Слънцето вече се отмести от него, светлите ивици се скъсаха и лежаха по перваза на прозореца. Целият потъмня, пръстите му не шаваха и пяната на устата му изчезна. Зад темето и до ушите му стърчаха три свещи. Трепкаха златни пламъчета и осветяваха рошавата, синьочерна коса, жълти зайчета играеха по мургавите бузи, светеше връхчето на острия нос и розовите устни.

Бавачката, коленичила, плачеше и нареждаше:

— Гълъбче мое, соколче мое хубаво...

Беше страшно, студено. Аз се мушнах под масата и се скрих там. После в кухнята тежко нахълтаха дядо в енотова шуба, баба с дълга дреха с опашки на яката, вуйчо Михаил, децата и множество чужди хора.

Като хвърли шубата на пода, дядо закрещя:

— Мръсници! Какво, момче погубихте! След пет години цена нямаше да има...

На пода се търкаляха дрехи и ми пречеха да виждам Иван; аз се измъкнах и се оплетох в краката на дядо. Той ме отхвърли далече, като заплашваше вуйчовците ми с малкото си червено юмруче:

— Вълци! — И седна на скамейката, опря се с ръце на нея, сухо захълца и заговори с пресипнал глас:

— Знам аз — на гърлото ви беше заседнал... Ех, Ванюша... глупавичък беше! Какво да се прави, а? Какво — казвам — да се

прави? Чужди конете, гнили юздите. Майко, нещо не ни обича вече господ, а? Майко?

Проснала се на пода, баба опипваше лицето, главата и гърдите на Иван, дишаше в очите му, хващаше ръцете му, мачкаше ги и разбута всичките свещи. После тежко се изправи, цялата черна, в черна лъскава рокля, страшно изблеци очи и каза тихо:

— Вън, проклетници!

Всички, освен дядо, се изнизаха от кухнята.

... Погребах Циганок незабелязано, без много шум.

4

Лежа на широкия креват, увит съм няколко пъти в тежък юрган и слушам как баба се моли на бога, коленичила и притиснала едната си ръка на гърдите, а с другата бавно и рядко се кръсти.

Навън е лют мраз; зеленикава лунна светлина гледа през дантелените — целите в лед — стъкла на прозореца и ясно осветява доброто широконосо бабино лице, запалвайки в тъмните очи фосфорен пламък. Копринената шапчица, която покрива косите на баба, лъщи като кована; черната и рокля се движи, на струи се спуска от раменете ѝ, разстила се по пода.

Като свърши молитвата, баба мълчешком ще се разсъблече, грижливо ще сгъне дрехите си на сандъка в ъгъла и ще дойде при леглото, а аз ще се престоря, че съм заспал дълбоко.

— Ама ти хитруваш, разбойнико, не спиш ли? — тихичко ми казва тя. — Не спиш май, ангелчето ми? Хайде, давай юргана!

Предвкусвайки по-нататъшното, аз не мога да си сдържа усмивката; тогава тя ръмжи:

— А-а, така ли? Шеги си решил да си правиш със старата баба!...

Като хваща края на юргана, тя така ловко и силно го дръпва към себе си, че аз подскачам във въздуха и преобръщайки се няколко пъти, се плъосвам в мекия пухен дюшек, а тя се залива от смях:

— Какво, шаранчо? Глътна ли коремчето?

Но понякога тя се моли много дълго, аз действително заспивам и вече не усещам кога си ляга.

Дългите молитви всякога бяха завършек на дни на огорчение, кавги и бой; много интересно беше да се слушат. Баба подробно разказва на бога за всичко, което се е случило в къщи; тежко, като голям хълм, стои тя на колене, отначало шепне неразбрано, бързо, а после нарежда басово:

— Ти, господи, сам знаеш — всекиму се иска по-хубавото. Михаил е по-голям, той би трябвало да остане в града, унижително му е да иде отвъд реката, и мястото там е ново, непроверено; какво ще бъде — не се знае. А баща им — той повече Яков обича. Хубаво ли е това — да не обичаш еднакво децата си? Упорит старец — да беше го вразумил, господи!

Гледайки черните икони с големите си светещи очи, тя съветва своя бог:

— Прати му, господи, праведен сън, та да разбере как трябва да дели децата си!

Кръсти се, кланя се до земята и като удря голямото си чело в пода, отново се изправя и говори внушително:

— Да беше се усмихнал на Варвара с някаква радост! С какво те разгневи тя, с какво е по-грешна от другите? Бива ли тъй: млада жена, здрава, а в скръб живее. Спомни си, господи, и за Григорий — очите му са все по-зле. Ще ослепее — ще тръгне да проси, не е хубаво! Цялата си сила е похабил за дядото, а ще му помогне ли дядото!... О, божичко, божичко...

Тя дълго мълчи, покорно отпуснала глава и ръце, като че е заспала дълбоко, замръзнала е.

— Какво още? — гласно си припомня тя, като смръщва вежди. — Спаси, помилуй всички православни; на мене, окаяната глупачка, прости — ти знаеш: не от злоба греша, а от глупост.

И като въздъхва дълбоко, говори ласкаво, удовлетворено:

— Ти знаеш всичко, скъпи, всичко ти е известно, господи.

Много ми харесваше бабиният бог, такъв близък на нея, и аз често я молах:

— Разкажи ми за бога!

Тя говореше за него особено: много тихо, като странно провличаше думите, притворила очи и непременно седнала; приповдигне се, седне, метне забрадка на главата си и започне надълго, докато не заспиш:

— Седи господ на хълм, посред райска ливада, на престол от син камък-сапфир, под сребърни липи, и тия липи цъфтят през цялата година; няма в рая ни зима, ни есен и цветята никога не вехнат, така и цъфтят непрекъснато, за радост на божиите угодници. А около господата летят множество ангели — като че вали сняг или се роят пчели — или пък бели гълъби долитат от небето на земята и отново на небето и разправят на бога за нас, хората. Там са и твоят, и моят, и дядовият — всекому ангел е даден, господ е еднакъв към всички. Ето, твоят ангел носи вест на господата: Лексей се оплези на дядо си! А господ нарежда: е, нека дядо му да го набие! И така всичко, за всички и на всекиго той въздава според делата — на едни нещастие, на други радост. И тъй е хубаво всичко при него, че ангелите само се веселят, пляскат с криле и му пеят непрекъснато: „Слава тебе, господи, слава тебе!“ А той, милият, само им се усмихва — иска да каже, така да е!

И самата тя се усмихва, като поклаща глава.

— Ти това виждала ли си го?

— Не съм го видяла, но знам! — отговаря тя замислено.

Като говореше за бога, рая, ангелите, тя ставаше мъничка и кротка, лицето ѝ се подмладяваше, влажните очи струяха особено топла светлина. Аз вземах в ръце тежките копринени плитки, обвивах шията си и без да се помръдвам, внимателно слушах безкрайните, никога неомръзващи разкази.

— На човека не е дадено да види бога — ще ослепее. Само светиите могат да го гледат. А виж, ангели съм виждала; те се явяват, когато душата е чиста. Стоях в черква на утринна, а в олтара се разхождат двама като мъгла, през тях се вижда всичко, светли, светли и с криле до пода, дантелени, воалени. Обикалят около престола и помагат на отец Илия, старчето; той повдига немощни ръце богу да се моли, а те подкрепят лактите. Той беше много старичък, вече сляп, блъскаше се във всичко и скоро след това склопи очи, помина се. Тогава, като ги видях — примрях от радост, сърцето ме заболя, сълзи ми потекоха — ох, хубаво беше! Ех, Лъонка, душице, хубаво е всичко божие и на небето, и на земята, толкова е хубаво...

— А у нас нима е хубаво?

Баба се прекръсти и отговори:

— Слава на пресветата Богородица — всичко е хубаво!

Това ме смущава: трудно ми беше да призная, че в къщи всичко е хубаво, струваше ми се, че живеем все по-зле и по-зле.

Веднъж, като минавах покрай вратата на вуйчо Михайловата стая, видях как вуйна Наталия, цялата в бяло, притиснала ръце на гърди, се мяташе из стаята, като изхълцваше тихо, но страшно:

— Господи, прибери ме, отведи ме!...

Молитвата ѝ ми беше понятна и аз разбирах Григорий, когато той мърмореше:

— Ще ослепея, по просия ще тръгна и пак ще съм по-добре.

На мен ми се искаше да ослепее по-скоро — ще измоля да му стана водач и ще скитаме по света заедно. Аз вече му говорих за това; майсторът се усмихна и отговори:

— Ами добре, ще тръгнем! Пък аз ще разправам из града: това е внук на Василий Каширин, старейшината на цеха, от дъщеря му! Интересно ще бъде...

Неведнъж под празните очи на вуйна Наталия видях сини подутини, на жълтото ѝ лице — подпухнали устни. Попитах баба:

— Вуйчо бие ли я?

Въздишайки, тя отвърна:

— Тайно я бие, проклетникът! Дядо ти не му дава да я бие, а той — нощем. Зъл е той, а тя е мека Мария.

И разказа, като се въодушеви:

— Все пак сега вече не бият така, както биеха! Е, в зъбите ще удрят, по ухото, за косата ще подърпат малко, а пък по-рано с часове изтезаваха! Дядо ти ме би веднъж на един Великден от обед до вечерта. Побие — умори се, а като отпочине — пак. И с юздите, и всякак.

— За какво?

— Не помня вече. Друг път ме би до смърт и пет денонощия не ми даде да ям — едва оживях тогава. А пък веднъж...

Това ме учудваше до немай-къде: баба беше два пъти по-едра от дядо и не ми се вярваше, че той може да я надвие.

— По-силен ли е от тебе?

— Не е по-силен, но е по-голям! Освен това — мъж ми е! За мене бог ще му дири сметка, а на мене ми е заповядано да търпя...

Интересно и приятно беше да гледам как тя бърше прахта на иконите, чисти украсите им; иконите бяха богати, с бисери, сребро и скъпоценни камъни по ореолите; тя вземаше с ловки ръце иконата, гледаше я усмихнато и с умиление говореше:

— Какво мило личице!...

И като се прекръстваше, я целуваше.

— Напрашила си се, опушена си — ах ти, майко всепомощнице, радост безкрайна! Гледай, Лъоня, ангелче, каква тънка рисунка, фигурите какви са мънички, а всяка си е отделно. Тази се казва „Дванадесет празници“, в средата е божията майка Феодоровска, предобра. А ето тази е „Не ридай за мене, майко, като ме гледаш в ковчега“.

Понякога ми се струваше, че тя си играе на икони, така задушечно и сериозно, както немощната братовчедка Катерина — на кукли.

Често виждаше дяволи, по цял куп и поотделно.

— Вървя си една нощ през великите пости покрай къщата на Рудолфови. Нощта лунна, млечна, изведнъж гледам: яхнал покрива, край комина стои черният, навел рогата глава над комина и души, пръхти, голям и рошав. Души и опашка влачи по покрива, мете. Аз го прекръстих: „Да възкръсне бог и да се пръснат враговете му“ — рекох. Той изскимтя тихичко и се претърколи от покрива, плъсна се в двора! Рудолфови тоя ден готвеха сигур блажно, та той душеше и се радваше...

Аз се смея, като си представям как дяволът се търкаля от покрива, тя също се смее и казва:

— Много обичат те лудориите, също като малките деца! Веднъж перях в банята и закъснях до среднощ: изведнъж вратичката на пещта отскочи. И се изсипаха те оттам, кое от кое по-малко, червенички, зелени, черни като хлебарки. Аз — към вратата — няма път; потънах в дяволи, цялата баня изпълниха: не можеш да мръднеш, в краката се завират, дърпат ме, притиснаха ме така, че и да се прекръстя не мога! Мъхнатички, меки, горещи, като котета, само че всички ходят на задните си крака; въртят се, лудуват, зъбят се с мишите си зъбчета, оченцата им зелени, рогата едва наболи, като брадавици стърчат, опашките — като на прасенца — олеле господи! Изгубих сваяст! А като дойдох на себе си — свещта едва гори, коритото изстинало, прането изтърсено на пода. Ах, вие, мисля си — да пукнете макар!

Затворил очи, аз виждам как от гърлото на пещта, от нейните сиви камъни на гъст поток се леят мъхнати, пъстри твари, изпълват малката баня, духат свещта, плезят закачливо розови езици. Това е смешно, но и страшно. Баба, като клати глава, мълчи известно време и изведнъж сякаш пак пламва цялата:

— И прокълнати съм виждала: беше пак през зимна нощ, виелица имаше. Вървя си през Дюковия дол, дето, ако помниш, съм ти разправяла, че Яков и Михайло искаха да удавят баща ти в процепа на леда. Вървя си, значи; едва се спуснах по пътеката на дъното, па като се засвири, задюдюка в дола! Гледам, а срещу мене лети тройка врани коне и един такъв едър дявол с червена шапка стърчи като кол, управлява ги, стъпил на капрата, изпънал ръце, държи юзди от ковани синджири. А по дола не се минаваше с кола — и лети тройката право в яза, обвита в снежен облак. И седят в шейната пак само дяволи, свирят, викат, размахват шапки — та така преминаха седем тройки като

пожарни и всичките врани коне са хора, прокълнати от бащите и майките си; такива хора стават залъгалка на дяволите, а те ги яздят, разкарват ги нощем по разни свои празници. Сигур дяволска сватба съм видяла...

Не може да не се вярва на баба — тя говори така просто, убедително.

Но особено хубаво казваше тя стихове за това, как Богородица ходела по земните мъки, как уговаряла разбойничката, „княгиня-госпожата“ Енгаличева да не бие и да не граби руските хора; стихове за Алексей, божия човек, за Ивана-воина; приказки за премъдрата Василиса, за Попа-козел и божия кръстник, страшни бивалици за Марфа Посадница, за Баба Уста, атаман на разбойници, за Мария, египетската грешница, за скърбящата майка на разбойника; приказки, истории и стихове тя знаеше безброй много.

Без да се страхува ни от хората, ни от дядо, ни от дявола, ни от всяка друга нечиста сила, тя до ужас се боеше от черните хлебарки, като ги усещаше даже на голямо разстояние. Случваше се да ме разбужда нощем и да шепне:

— Альоша, миличък, хлебарка пълзи, убий я, за бога!

Сънен, аз запалвах свещ и пълзях по пода, като търсех врага, това не веднага и всякога ми се удаваше.

— Никъде я няма — казвах аз, а тя като лежеше неподвижно, завита през глава, едва чуто молеше:

— Ох, има! Потърси, моля ти се! Тук е, знам аз...

Тя никога не се лъжеше — намирах хлебарката някъде далече от леглото.

— Уби ли я! Е, слава богу! А на тебе сполай...

И като дръпне завивката от главата, облекчено въздъхва и се усмихва.

Ако не намирах гадината, тя не можеше да заспи; усещах как потреперва тялото и при най-малкото шумолене в мъртвата нощна тишина и чувах как, сдържайки дишането си, шепне:

— До прага е... под сандъка пропълзя...

— Защо те е страх от хлебарките?

Тя отговаряше убедително:

— Ами не разбирам за какво са? Пълзят ли, пълзят, черни. Господ на всяка буболечка заръка е дал: мокрицата показва, че в къщи

има влага, дървеницата — значи, стените са мръсни; въшка ако попадне — човек ще се разболе — всичко е ясно! А тези — кой ги знае каква сила има в тях, за какво са пратени?

Веднъж, когато беше коленичила и сърдечно беседваше с бога, дядо отвори вратата на стаята и с пресипнал глас каза:

— Е, майко, навести ни господ — горим!

— Какво приказваш? — извика баба, като скочи от пода, и двамата, тежко затропали, се втурнаха в тъмнината на голямата гостна стая.

— Евгения, сваляй иконите! Наталия, обличай децата! — строго, с твърд глас командуваше баба, а дядо тихичко виеше:

— И-и-и...

Аз изтичах в кухнята: прозорецът към двора блестеше като златен. По пода течаха, пълзяха жълти петна. Босият вуйчо Яков, като обущаше прав ботушите си, подскачаше, като че му пареха подметките, и викаше:

— Мишка е подпалил, подпалил и избягал, аха!

— Млък, куче — каза баба, като го блъсна към вратата така, че той едва не падна.

През скрежа на стъклата се виждаше как гори покривът на работилницата, а през отворената ѝ врата се развихряше къдрав пламък. В тихата нощ червените му цветове цъфтяха без дим, само много високо над тях се люшкеше тъмен облак, без да скрива от погледа сребърния поток на Млечния път. Алено светеше снегът и стените на постройките трепереха, клатеха се, като че се стремяха към горещия ъгъл на двора, дето весело играеше огън, като заливаше с червено широките цепнатини в стената на работилницата и подаваше през тях нажежени криви гвоздеи. По черните дъски на сухия покрив се извиваха златни, червени ленти и бързо го омотаваха; сред тях предизвикателно стърчеше и димеше тънкия глинен комин; тих пукот, копринен шум се удряше в стъклата на прозорците; огънят все повече се засилваше; работилницата, разхубавена от него, приличаше на иконостас в черква и непреодолимо влечеше към себе си.

Като наметнах на главата си тежка полушубка и нахлузих някакви обувки, аз се измъкнах в коридора, на външния вход, и се

вцепених, ослепен от ярката игра на огъня, заглушен от виковете на дядо, на Григорий, на вуйчо, от трясъка на пожара, изплашен от поведението на баба: наметнала на глава празен чувал, обвила се с чул, тя тичаше право към огъня и се мушна в него, като викаше:

— Витриолът, диванета! Ще избухне витриолът...

— Григорий, дръж я — викаше дядо. — Ох, загубена е.

Но баба вече изскочи, цялата димяща, като въртеше глава, превита, с голямата дамаджана витриол в изпънатите си ръце.

— Старче, коня изведи! — викаше тя, като хъркаше и кашляше. — Махнете това от гърба ми — не виждате ли, че горя!...

Григорий смъкна от нея тлеещия чул и като се превиваше на две, почна с лопатата да хвърля към вратите на работилницата големи буци сняг; вуйчо подскачаше около него с брадва в ръце; дядо тичаше около баба, като хвърляше по нея сняг; тя пъкна дамаджаната в преспата, втурна се към портата, отвори я и като се кланяше на дотичалите хора, говореше:

— Хамбара, съседи, спасявайте! Огънят ще се прехвърли в хамбара, в плевнята — нашето всичкото до троха ще изгори, а и вашето ще обхване. Сечете покрива, сеното — в градината! Григорий, горе хвърляй, защо хвърляш на земята! Яков, не се щурай, дай на съседите брадви, лопати! Добри хора, хайде всички — бог да ни е на помощ.

Тя беше така интересна, както и пожарът. Осветявана от огъня, който сякаш гонеше нея черната, тя се мятеше по двора, навсякъде довтасваше, навред разпореждаше, всичко виждаше.

На двора изтича Шарап, като се дигаше на задните си крака и подхвърляше дядо; огънят удари в големите му очи, те алено блеснаха; конят изпръхтя, запъна се на предните си крака; дядо изпусна повода и отскочи, като викна:

— Майко, дръж!

Тя се хвърли под краката на изправилия се кон, разпери ръце, застана като кръст, конят жално зацвили, устреми се към нея, като гледаше накриво огъня.

— Не бой се! — каза с плътен глас баба, като го потупа по шията и хвана юлара. — Оставям ли те аз в тоя ужас? Ех, ти, мишленце...

Мишленцето, три пъти по-голямо от нея, покорно вървеше подире ѝ към портата и пръхтеше, като оглеждаше червеното ѝ лице.

Бавачката Евгения изведе от къщи загърнатите, глухо хленчещи деца, и завика:

— Василий Василич, няма го Алексей...

— Върви, върви! — отговори дядо, като махаше с ръка, а аз се мушнах под стълбата на входа, за да не изведе бавачката и мен.

Покривът на работилницата вече хлътна; тънки греди стърчаха към небето, димяха и святкаха със златни въглени; вътре в постройката с вой и трясък избухваха зелени, сини, червени езици, пламъкът на снопове се хвърляше към двора, към хората, които се трупаха около голямото огнище и с лопатите хвърляха в него сняг. В огъня яростно кипяха казаните, дигаше се гъст облак пара и дим, странни миризми се носеха по двора и изстискваха от очите сълзи; аз се измъкнах изпод стълбата и попаднах в краката на баба.

— Бягай! — извика тя. — Ще те смачкат, бягай...

В двора се втурна конник в медна шапка с гребен... Червеният кон бе потънал в пяна, а той, вдигнал високо ръка с бич, реवेशе заплашително:

— Отстъпете!

Весело и бързо дрънчаха звънчета, всичко беше празнично красиво. Баба ме блъсна към входа:

— На кого казвам? Бягай!

Не можеше да не я послушаш в този час. Аз отидох в кухнята, отново се прилепих до стъклото на прозореца, но от тъмната купчина хора вече не се виждаше пожарът — само медни шлемове бляскаха между зимните черни шапки и каскети.

Бързо притиснаха огъня към земята, заляха, стъпкаха го, полицията разгони хората и в кухнята влезе баба.

— Кой е? Ти-и? Не спиш ли, боиш ли се? Не бой се, вече всичко се свърши...

Седна до мене и замълча, като се поклащаше. Беше хубаво, че отново се върна тихата нощ, тъмнината, но и за огъня ми беше жал.

Влезе дядо, спря се на прага и попита:

— Майко?

— Е?

— Изгори ли се?

— Нищо!

Той запали клечка кибрит, като освети със син пламък своето лице на порче, изцапано със сажди, намери свещта на масата и бавно седна до баба.

— Да беше се измил — каза тя, също цялата в сажди, вмирисана на лют дим.

Дядо въздъхна:

— Милостив е господ към тебе, голям разум ти дава...

И като я погали по рамото, добави ухилен:

— За малко, за един час, ама дава!...

Баба също се усмихна, искаше нещо да каже, но дядо се начумери:

— Григорий трябва да се уволни — това е негово недоглеждане! Отработи си човекът, отживя си своето! На входа седи Яшка, плаче диването... Иди при него...

Тя стана и излезе, като държеше ръка пред лицето и духаше пръстите си, а дядо, без да ме гледа, тихо попита:

— Целия пожар ли видя? Как ти се струва баба, ти, а? Уж старица... Бита, трепана... Ама на! Ех, че сте...

Наведе се и дълго мълча, после стана и като очисти фитила на свещта с пръсти, отново ме попита:

— Беше ли те страх?

— Не.

— И няма защо да се боиш...

Той сърдито смъкна ризата си, отиде в ъгъла към умивалника и там, в тъмнината, като тропна с крак, високо каза:

— Пожарът е глупост! За пожара пострадалият трябва да се набие с камшик наред площада: той или е глупец, или е крадец! Ето как трябва да се постъпва и няма да има пожари!... Върви да спиш. Защо седиш?

Аз излязох, но не ми се удаде да спя тази нощ: едвам бях легнал в леглото — и подскочих от нечовешки вой; отново се хвърлих в кухнята; по средата стоеше дядо без риза, със свещ в ръка; свещта трепереше, той тътреше крака по пода, без да се движи, и хриптеше:

— Майко, Яков, какво, става?

Аз скочих на печката, сврях се в къошето, а в къщата пак почна шетня като при пожара; на вълни се блъскаше, в тавана и стените отмерен, все по-висок, напрегнат вой. Дядо и вуйчо тичаха като

побъркани, баба крещеше и ги пъдеше нанякъде; Григорий тропаше с цепениците, с които натъпкваше печката, наливаше вода в съдовете и ходеше из кухнята, клатейки глава като астраханска камила.

— А ти запали по-напред печката! — командуваше баба.

Той посегна за борина, напипа крака ми и уплашено извика:

— Кой е? Тю-ю, изплаши ме... Все си там, където не трябва...

— Какво става?

— Вуйна ти Наталия ражда — равнодушно каза той, като скочи на пода.

Аз си спомних, че майка ми не виеше така, когато раждаше. Като постави котлите на огъня, Григорий се качи при мене на печката, извади от джоба си глинена луличка, показва ми я.

— Почвам да пуша зарад очите! Баба ти ме съветва: смъркай, а аз мисля, че е по-добре да пуша...

Той седеше на крайчеца на печката, спуснал крака, загледан надолу в слабия пламък на свещта. Ухото и бузата му бяха очернени със сажди, ризата му беше скъсана отстрани, виждаха се ребрата му, широки като обръчи. Едно от стъклата на очилата му беше счупено, почти половината от стъклото беше паднало от рамката и през дупката гледаше червено око, мокро, също като рана. Натъпквайки лулата с тютюн, той се прислушваше в стоновеите на родилката и бърбеше несвързано, като пиян:

— А баба ти се изпогори. Как ще бабува сега? Гледай как стене вуйна ти! Забравихме за нея; тя, изглежда, още в началото на пожара е почнала да се гърчи — от уплаха... Ето колко е трудно да родиш човек, а не почитат жените! Ти запомни: жените трябва да се почитат, майките тоест...

Аз дремех и се пробуждах от шетнята, от хлопането на врати, от пияните викове на вуйчо Михаил: в ушите ми се навираха странни думи:

— Царските врата трябва да се отворят...^[1]

— Дайте й масло от кандилото с ром и сажди: половин чаша масло, половин чаша ром и супена лъжица сажди...

Вуйчо Михаил молеше досадно:

— Пуснете ме да погледам...

Той седеше на пода, разкراчил крака, и плюеше пред себе си, като пляскаше с ръце по пода. На печката стана нетърпимо горещо, аз слязох, но когато се изравних с вуйчо, той ме хвана за крака, дръпна ме и аз паднах, като се ударих в тила.

— Глупак! — викнах му аз.

Той скочи, отново ме хвана и изрева, като ме раздруса:

— Ще те прасна в печката!...

Дойдох на себе си в гостната стая, в ъгъла, под иконите, на коленете на дядо; той гледаше в тавана, люлееше ме и говореше тихо:

— Оправдание за нас няма, за никого...

Над главата му ярко гореше кандилото, на масата, сред стаята — свещ, а в прозореца вече гледаше мътното зимно утро.

Дядо ме попита, като се наведе към мене:

— Какво те боли?

Всичко ме болеше. Главата ми беше мокра, тялото тежко, но не ми се искаше да говоря за това — всичко наоколо бе така чудно: почти по всички столове в стаята седяха чужди хора — свещеник в лилава дреха, побелял старец с очила и във военни дрехи и още много други. Всичките седяха неподвижно, като статуи, застинали в очакване, и слушаха плискане на вода някъде близо. До вратата стоеше вуйчо Яков, изпънат, скрил ръце отзад. Дядо му каза:

— На, отведи го тоя да спи...

Вуйчо ме повика с пръст и тръгна на пръсти към вратата на бабината стая, а когато се вмъкнах в кревата, той пошепна:

— Умря вуйна ти Наталия.

Това не ме учуди — тя вече, отдавна живееше невидимо, без да се явява в кухнята, на масата.

— А къде е баба?

— Там — отвърна вуйчо, като махна с ръка и излезе все така бос, на пръсти.

Аз лежах на кревата и се озъртах. До стъклата на прозорците се бяха притиснали някакви космати, побелели, слепи лица. В ъгъла, над сандъка, виси роклята на баба — аз знаех това, — но сега ми се струваше, че там се е притаило нещо живо и чака. Като скрих глава под възглавницата, аз гледах с едно око към вратата; искаше ми се да скоча изпод пухения юрган и да бягам. Беше горещо, задушаваше ме гъста, тежка миризма, напомняйки ми как умираше Циганок и по пода течеха вадички кръв. В главата или в сърцето ми набъбваше някакъв оток. Всичко, каквото видях в този дом, минаваше през мене като зимен керван по улицата и ме мачкаше, унищожаваше...

Вратата се отвори много бавно, в стаята влезе баба, притвори вратата, облегна се с рамо на нея и като протегна ръце към синьото пламъче на неугасващото кандило, тихо, по детски плачливо каза:

— Ръчичките ми, ръчичките болят...

[1] Според суеверния обичай, за облекчаване на тежкото раждане трябвало да се отворят в църквата вратите, водещи в олтаря; те се наричали царски врата. ↑

Към пролетта вуйчовците се разделиха: Яков остана в града, Михаил отиде отвъд реката, а дядо купи за себе си голяма интересна къща на Полева улица, с кръчма в долния каменен етаж, с малка уютна таванска стаичка и градина, която се спускаше в дол, гъсто обрасъл с голи върбови пръчки.

— Ех, че пръчки! — каза дядо, като ми подмигна весело, когато оглеждахме градината и аз вървах с него по меките размразени пътечки. — Ето, скоро ще почна да те уча на четмо, бива ги за тая работа пръчките...

Цялата къща беше натъпкана с квартиранти; само в горния етаж дядо остави голяма стая за себе си и за приемане на гости, а ние с баба се настанихме на тавана. Прозорецът ни гледаше към улицата и като се навеждах през него, можех да виждам как вечерно време и в празник от кръчмата излизат пияни, завалят се, вървят по улицата, реват и падат. Понякога ги изхвърляха на улицата като чували, а те пак се втурваха към вратата на кръчмата; тя думкаше, трепереше, скръцваше бравата, започваше бой — занимателно бе да гледаш всичко това отгоре. Сутрин дядо все още отиваше в работилниците на синовете си, помагаше им да се нареждат; връщаше се вечер уморен, угнетен, сърдит.

Баба готвеше, шиеше, копаеше в бостана и градината, въртеше се цял ден като огромен пумпал, гонен от невидим камшик, смъркаше енфие, кихаше с наслада и казваше, като бършеше потното си лице:

— Здравейте, честни хора, во веки веков! Ех, Альоша, гълъбче, заживяхме спокойно! Слава тебе, царице небесна, така хубаво стана всичко!

А мен не ми се струваше, че живеем спокойно; от сутрин до късна вечер из двора и в къщата неспокойно тичаха квартирантките, постоянно идваха съседки, всички бързаха някъде и всякога закъсняваха, тюхкаха се, всички се готвеха за нещо и викаха:

— Акулина Ивановна!

Усмивайки се на всички еднакво любезно, към всички кротко внимателна, Акулина Ивановна пъхаше с големия си пръст енфие в ноздрите, внимателно изтриваше носа и пръстите си с червена карирана кърпа и говореше:

— Против въшки, мила госпожо, трябва често къпане, на ментова пара да се париш, а ако е подкожна въшка — вземете гъша мас, съвсем чиста, една супена лъжица, чайна лъжица сублимат, три капки живак, разбъркайте всичко това седем пъти в чинийка с парче фаянс и мажете! Ако бъркате с дървена лъжица или с кост — живакът изчезва; мед, сребро не употребявайте — вредно е!

Понякога тя замислено съветваше:

— Вие, майчице, в Печьори^[1], при Асаф-схимника^[2] идете — не мога да ви дам съвет аз.

Тя бабуваше, разрешаваше семейни спорове и караници, лекуваше децата, казваше наизуст „Сънят на св. Богородица“, за да го научат жените „за щастие“, даваше домакински съвети:

— Краставицата сама казва кога е време да се прави на туршия. Като престане да мирише на земя и всякакви други чужди миризми, тогава е време да я берете. Квасът трябва да се опита дали е резлив, дали кипи; квасът сладко не обича, затова го подправяйте със стафиди, а ако бъде със захар — около 5 грама на ведро. Подквасеното в пещ мляко се прави различно: има дунавски вкус и ишпански, а още и кавказки...

Аз цял ден се въртях около нея в градината, из двора, ходехме при съседките, където тя по цели часове пиеше чай и непрекъснато разказваше всякакви истории. Аз като че се бях сраснал с нея и не помня през това време да съм гледал нещо друго освен неуморимата, винаги добра старица.

Понякога за късо време идваше отнякъде мама; горда, строга, тя гледаше всичко със студени сиви очи, като зимно слънце, и бързо изчезваше, без да остави спомен за себе си.

Веднъж попитах баба:

— Ти магьосница ли си?

— Хе, виж какво измислил! — засмя се тя и тозчас замислено добави: — Къде мога аз: магьосничеството е трудна наука. А аз и да чета не зная — нито буква; дядо ти е такъв грамотен, а мене не ме усподоби Богородица.

И разкриваше пред мене още една страница от живота си:

— И аз съм расла сираче, майка ми беше самотна, саката жена: още като била момиче, господарят ѝ я изплашил. Една нощ от страх се хвърлила през прозореца, та си строшила хълбока, ударила си рамото, от това дясната ѝ ръка, дето най-трябва, изсъхнала, а майка ми била прочута плетачка на дантели. Е, и като станала ненужна на господарите си, те ѝ дали свобода — живеј, значи, както знаеш — а как се живее без ръце? И тръгнала тя да проси милостиня от хората, а на онова време хората живеели по-богато, по-добри били — все прочути балахонски дърводелци, че плетачки на дантели — все за показ хора! Ходим ние с майка ми есенно време и зиме по града, а когато архангел Гавраил замахне с меч, та пропъди зимата и обхване пролет земята — тогава ходим и по-далече, където ни очи видят. В Муром сме ходили, и в Юревец, и нагоре по Волга, и по тихата Ока. Напролет и лете е хубаво да се скита по земята, земята е приветлива, тревата — кадифена: пресвета Богородица обсипала с цветя поляната — каква радост, какъв простор за сърцето! А понякога майка ми притвори сините си очи, извие глас та запее — гласецът ѝ не беше силен, а звънлив — и всичко наоколо като че задрямва, не шава, слуша я. Хубаво беше да се живее ради Христа! А когато прехвърлих девет години, майка ми я досрамя да ме води по просия и се спря в Балахна; куцука по улиците от къща в къща, а в празник — в черковното преддверие проси. А аз седя в къщи, уча се да плета дантели, бързам — уча се, иска ми се по-скоро да помогна на мама; случваше се нещо да не ми върви — лея сълзи. За две години и нещо, поглеж — изучих работата и славата ми се понесе из града: щом някому е нужна хубава работа, веднага при нас: хайде, Акуля, разиграј совалчиците! А аз се радвам, за мен е празник! Разбира се, не беше мой майсторлъкът, а маминото показване. Тя, макар с една ръка и сама да не работеше, но умееше да показва. А добрият учител е по-скъп от десет работника. Е, и се повъзгордах аз: ти, казвам, мамо, остави просията, сега аз мога да те прехранвам! А тя ми отговаря: я мълчи, че това за зестра трябва да си го събираш. Тогава наскоро и дядо ти се намъкна, лично момче беше: на двадесет и две години, а вече отговорник на работници! Огледа ме неговата майка, вижда: работлива, дъщеря на просякиня, значи, послушна ще бъде, е-ех... А тя беше геврекчийка и зла жена...

Да не я поменаваме с лошо... Защо да си спомняме злюбните? Господ и сам ги вижда; той ги вижда, а дяволите ги обичат.

И тя се смее от сърце, носът ѝ ритмично потръпва, а очите, замислено светящи, ме гаят и говорят за всичко по-ясно от думите.

Помня, беше тиха вечер. Ние с баба пиехме чай в дядовата стая. Той беше болен, седеше на леглото без горна риза, наметнал на рамене дълъг пешкир, и като бършеше непрекъснато обилната си пот, дишаше често, хрипливо. Зелените му очи бяха помътнели, лицето подпухнало, зачервено, особено червени бяха малките му остри уши. Когато посягаше към чашата с чая, ръката му жално трепереше. Беше кротък и не приличаше на себе си.

— Защо не ми даваш захар? — с капризен тон на глезено дете питаше той баба. Тя отвърщаше любезно, но твърдо:

— Пий го с мед, така е по-добре за теб!

Той се задъхваше, пъшкеше, бързо гълтеше горещия чай и казваше:

— Ти гледай да не взема да умра!

— Не бой се, ще гледам.

— Така де! Сега ако умра, все едно, че не съм живял — всичко ще иде на вятъра.

— Стига си приказвал, лежи си тихо!

За минута той млъкваше, затворил очи, помлясквайки с потъмнели устни, и изведнъж като убоден се стресваше и разсъждаваше гласно:

— Яшка и Мишка трябва да се оженят колкото може по-скоро; може би жените и новите деца да ги оправят, а?

И си припомняше кой в града има подходящи моми за женене. Баба мълчеше и пиеше чаша след чаша, аз седях на прозореца и гледах как аленее над града вечерната заря и червено светят стъклата по прозорците на къщите — заради някакво провинение дядо ми беше забранил да се разхождам по двора и градината.

В градината около брезите летяха с бръмчене бръмбари, в съседния двор работеше кацар, някъде близо точеха ножове; зад градината, в дола, шумно играеха деца, като се мушкаха в гъстите храсти. Много ми се искаше да изляза навън, вечерна тъга нахлуваше в сърцето ми.

Изведнъж дядо измъкна отнякъде новичка книжка, силно я удари в дланта си и бодро ме повика:

— Ей ти, глупчо, ела тука! Седни, калмицка мутро. Виждаш ли тази фигура? Това е — аз. Казвай: аз! Буки! Веди! Какво е това?

— Буки.

— Случи! Това?

— Веди.

— Лъжеш — аз. Гледай: глагол, добро, ест — това какво е?

— Добро.

— Случи! Това?

— Глагол.

— Вярно! А това?

— Аз.

Баба се намеси:

— Да беше си лежал спокойно, старче...

— Чакай, мълчи! Това ме зальгва, иначе ме налягат мисли. Карай, Лексей!

Той ме прегърна през врата с горещца, влажна ръка и през рамото ми сочеше с пръсти буквите, като държеше книжката под носа ми. От него горещо лъхаше на оцет, на пот и печен лук, аз почти се задъхвах, а той се ядосваше, хриптеше и викаше в ухото ми:

— Земя! Люди!

Думите бяха познати, но славянските букви не отговаряха на тях: „земя“ приличаше на червей, „глагол“ — на прегърбения Григорий, „я“ — на мен и баба, а дядо имаше нещо общо с всички букви от азбуката. Той дълго ме разкарва по азбуката, като ме питаше и наред, и разбъркано; той ме зарази със своята разпалена ярост, аз също се изпотих и крещях, колкото можех. Това го размиваше; като се хващаше за гърдите, кашляше, мачкаше книгата и хриптеше:

— Майко, гледай го как се засили, а? Ах ти, холера астраханска, защо крещиш, а, защо?

— Вие крещите...

Весело ми беше да ги гледам с баба: тя, сложила лакти на масата и подпряла бузи с пестници, ни гледаше и тихо се смееше, като казваше:

— Стига сте се надвиквали!...

Дядо приятелски ми обясняваше:

— Аз викам, защото съм болен, ами ти защо?

И казваше на баба, като разтърсваше мокра глава:

— Криво е разбрала покойницата Наталия, че той няма памет — памет, слава богу, има като на кон! Карай по-нататък, чипоносско!

Накрай шеговито ме бутна от кревата.

— Стига! Дръж книгата! Утре искам да ми кажеш цялата азбука без грешка и тогава ще ти дам петак...

Когато посегнах да взема книгата, той отново ме привлече до себе си и мрачно каза:

— Захвърли те майка ти, братле...

Баба трепна:

— Ех, старче, защо говориш така?...

— Не бих казал, ама мъката ме яде... Ех, какво момиче се погуби...

Той рязко ме отблъсна.

— Върви да се разхождаш! На улицата да не излизаш, само по двора и градината...

Мен ми се искаше именно в градината: само като се покажеш в нея, на високото — момчетата от дола почваха да ме замерят с камъни, а аз с удоволствие им отвърщах със същото.

— Бир дойде! — развикваха се те, щом ме зърнаха, и бързо се вьоръжаваха. — Бийте го!

Аз не знам какво е това „бир“ и прякорът не ме обиждаше, но ми беше приятно да се браня сам от мнозина, приятно е да гледаш как сполучливо хвърленият от тебе камък заставя врага да бяга, да се крие в храстите. Тези сражения се водеха без злоба, завършваха почти безобидно.

Учението ми се удаваше леко, дядо ставаше все по-внимателен към мен и все по-рядко ме биеше, макар че по моите сметки следваше да ме бие по-често от преди: като станах по-голям, по-смел, аз почнах много по-често да нарушавам дядовите правила и заръки, а той само се караше и замахваше срещу мен.

Взех да мисля, че по-рано той напразно ме е бил и веднъж му казах това.

С лек удар под брадичката той ми подигна главата и каза провлачено, като мигаше:

— Какво-о?

Ситно се разсмя, казвайки:

— Ах ти, еретико! Че как ще пресметнеш колко трябва да те бият? Кой може да знае това освен мене? Марш навън!

Но тозчас ме хвана за рамото и отново, като ме погледна в очите, запита:

— Хитър ли си, или простодушен, а?

— Не знам...

— Не знаеш ли? Е, тогава виж какво ще ти кажа: бъди хитър, по-добре е, а простодушието е равно на глупост, разбра ли? Овенът е простодушен. Запомни! Хайде, върви да играеш...

Скоро аз вече сричах псалтира. Обикновено с това се занимавахме след вечерния чай и всеки път бях длъжен да прочитам по един псалом.

— Буки-люди-аз-ла — бла, живе-те-иже-же — блаже; наш-ер — блажен — изговарях аз, като местех показалката по страницата и от скука запитвах:

— Блажен мъж — това вуйчо Яков ли е?

— Като те прасна, ще видиш кой е блажен мъж! — казваше дядо и сърдито фучеше, но аз чувствавах, че той се сърди само по навик, за сплашване.

И почти никога не грешех: след малко дядо, очевидно забравил за мене, мърмореше:

— Да, по свирня и песни той е цар Давид, а по постъпки — Авесалом ядовит! Песнотворец, сладкодумен, веселяк... Ех, ви-ий! „Скакаше, играя, веселими ногами“, а къде ще стигнете със скачане? Да, докъде?

Аз преставах да чета, като се ослушвах, поглеждайки неговото мрачно, угрижено лице. Очите му, присвити гледаха някъде през мене, в тях светеше тъжно, топло чувство и аз вече знаех, че в този момент привичната суровост на дядо се топи. Той ситно барабанеше с тънките

си пръсти по масата, боядисаните нокти лъщяха, златните вежди мърдаха.

— Дядо!

— Какво?

— Разкажете нещо.

— Ти чети, лениви мужико! — мърмореше той, като да се пробуждаше, разтърквайки очи. — Приказките обичаш, а псалтира не обичаш...

Но аз подозирах, че и самият той обичаше приказките повече от псалтира. Знаеше го почти целия наизуст и според обета всяка вечер, преди да легне, прочиташе катизма на глас, и то тъй, както псалтовете в черква четат часослова.

Аз настойчиво го молах и старецът, като ставаше все по-мек, отстъпваше:

— Е, хайде, добре! Псалтирът всякога ще бъде с тебе, а аз скоро ще ида на съд пред бога...

Облегнат на бродирания с вълна гръб на старинното кресло и като се притискаше все по-плътно към него, отметнал глава, загледан в тавана, той тихо и замислено разказваше за старото време, за своя баща. Веднъж дошли в Балахна разбойници да ограбят търговеца Заев. Дядовият баща се затичал към камбанарията да бие тревога, а разбойниците го настигнали, съсекли го със сабите си и го хвърлили долу от камбанарията.

— По онова време съм бил малко дете, тази работа не съм я видял, не я помня, взех да помня от французина, в дванадесета година, тъкмо бях навършил дванадесет години. Тогава в нашата Балахна докараха тридесетина пленници — всички сухички, дребнички, облечени кой в какво намерил, по-лошо от просяци, треперят, а някои измръзнали, нямат сила да стоят. Селяните искаха да ги избият, но конвоят не даде, гарнизонните се застъпиха — разгониха селяните по дворовете. А после — нищо, всички свикнаха. Това французите са ловък народ, досетливи, даже доста весели, понякога пееха песни. От Нижни идваха господа на тройки да видят пленниците. Дойдат, някои ги псуват, заплашват французите с юмруци, дори ги понатупат, а други разговарят мило на техния език, пари им дават и всякакви там топли неща. А един стар господин си закри лицето с ръце и заплака: съвсем

— казва — погуби злодеят Бонапарт французите! Ето, видиш ли — руснак беше, даже господар, а добър: съжали чуждия народ...

Той млъква за малко, притваря очи, приглажда с длани косата си, после продължава предпазливо да буди миналото.

— Зима, виелица мете по улиците, мраз притиска къщите, а те, французите, дотичваха понякога под нашето прозорче, при мама, тя печеше и продаваше гевречетата — чукат по стъклото, викат, подскочат, искат горещи гевречета. Мама не ги пускаше в къщи, а подаде гевречето през прозореца, французинът го грабне и хоп в пазвата, от огъня, горещо — право до гърдите, до сърцето; как търпяха това — не мога да разбера! Много от тях умряха от студ, те бяха хора от топли краища, несвикнали със студа. В нашата баня в градината живееха двамина, офицер с ординареца Мирон. Офицерът беше дълъг, слаб, кожа и кости, ходеше с женско палто, а то до колене му беше. Много беше любезен и пияница. Майка ми тайно вареше пиво и продаваше, та той си купи, напие се и почне да пее песни. Научи се по нашенски, бърбори, понякога: „Ваш страна не бял, той черен, зъл!“ Говореше лошо, но му се разбираше, и е вярно: горните наши краища не са приветливи, надолу по Волга земята е по-топла, а зад Каспия, казват, съвсем не вали сняг. На това може да се повярва: нито в евангелието, нито в деянията, ни още повече в псалтира за сняг и зима не се споменава, а родното място на Христа е нататък... Щом свършим псалтира, ще захванем с теб да четем евангелието.

Той отново млъква, като че е задрямал. Мисли си нещо, гледа през прозореца, изкривил поглед, целият остър и дребничък.

— Разказвайте — напомням аз тихичко.

— Та значи — като трепва, започва той, — французите!

Също са хора не по-лоши от нас, грешните. Случваше се да викат на майка ми: мадама, мадама — демек — моя дама, господарка моя, а господарката мъкне на гърба си от брашнарницата чували с брашно по пет пуда единия. Силата ѝ беше мъжка, до двадесетата ми година много лесно ме разтърсваше за косите, а като навърших двадесет години и аз не падах по-долу. А ординарецът Мирон обичаше коне: ходи по къщата и с жестове моли да му дадат да почисти кон. Отначало се бояха: ще му навреди, враг, а после самите селяни почнаха да го викат: хайде, Мироне! Той се усмихне, наведе глава и като бик отива. Беше риж, дори червен, с широк нос и дебели устни.

Добре гледаше конете и умееше чудесно да ги лекува. После тук, в Нижни, стана конски знахар, но полудя и пожарникарите го убиха. А офицерът към пролетта взе да слабее и на летния Никулден тихо се помина. Седял замислен в банята до прозореца и така и издъхнал, подал глава навън. Беше ми много мъчно за него, даже тихичко поплаках. Добър беше. Хване ме за ушите и говори приятелски за нещо свое, неразбираемо, а хубаво! Човешка милувка не се купува на пазар. Беше почнал да ме учи на своя език, но мама не даде, даже при попа ме води, а попът каза да ме набият и се оплака от офицера. Тогава, братко, живеехме строго, ти вече няма да го изпиташ, други са изтърпели обидите заради тебе и ти го запомни! Ето аз например толкова съм изпитал...

Стъмни се. В здрача дядо странно порасна; очите му светят като на котка. За всичко говори тихо, внимателно, замислено, а за себе си — разпалено, бързо, самохвално. Не харесвам, когато говори за себе си, не обичам неговите постоянни заповеди:

— Запомни! Запомни го!

Много от онова, което разправяше, не ми се искаше да помня, но то и без заповедите на дядо насила се вмъкваше в паметта ми като болезнено трънче. Той никога не разказваше приказки, а само случки и забелязах, че не обича въпросите. Затова пък аз настойчиво го разпитвах:

— А кои са по-добри: французите или русите?

— Че отде да знам? Не съм видял как живеят французите у тях си — сърдито мърмори той и добавя:

— В своята дупка и порът е добър...

— А русите добри ли са?

— Различно. При помешчиците бяха по-добри, подкован народ беше. А сега уж всички са свободни — а ни хляб, ни сол! Господарите, разбира се, са немилостиви, затова пък са насъбрали повече ум. Не за всички може да се каже това, но ако господарят е добър, просто не можеш да му се нарадваш! Друг път уж е господар, а е глупав като чувал, с каквото го натъпчат — с него се влачи. Много са у нас черупките, гледаш го — човек, а като го опознаеш — само черупка, ядка няма, изядена. Трябва да се учим, ума си да точим, а и точило свястно няма...

— Руснаците силни ли са?

— Има и силни, ама не е до сила работата — до ловкост е. Колкото и да си силен, конят е пак по-силен.

— А защо французите воюваха с нас?

— Е, войната е царска работа, това ние не можем да го разберем!

Но на въпроса ми кой е бил Бонапарт, дядо достолепно отговори:

— Смел човек е бил той, искал да победи целия свят, та след това всички еднакво да живеят — нито господари, нито чиновници ни трябва, а просто: живеј без съсловия! Само имената различни, а правата еднакви за всички. И вярата една. Разбира се, това е глупост: само раците са еднакви, а рибата е различна: есетрата не е прилика на сома, чигата и селдата не са дружки. Такива бонапарти и у нас е имало — Разин Степан Тимофеев, Пугач Емелян Иванов — за тях друг път ще ти разправам...

Понякога дълго и мълчаливо ме разглеждаше, вперил очи, като че за пръв път ме вижда. Това беше неприятно.

И никога не ми говореше за баща ми и майка ми.

Често на тия разговори идваше баба, сядаше тихо в ъгъла, дълго мълчеше там, незабелязана, и изведнъж запитваше с меко милващ глас:

— А помниш ли, старче, колко беше хубаво, когато ходихме с тебе в Муром на поклонение? Коя година беше?

Като се позамисляше, дядо обстойно отговаряше:

— Точно не мога да кажа, но беше преди холерата, в годината, когато ловиха олончаните по горите.

— А, вярно! Нали се бояхме от тях...

— Ха тъй...

Аз разпитвах: какви са тези олончани и защо са избягали по горите, а дядо без особено желание обясняваше:

— Олончаните са обикновени селяни, а бягаха от държавата, от фабриките, от работа.

— А как ги ловяха?

— Че как? Както децата си играят: едни — бягат, други — търсят, ловят. Като ги хванат, бият ги с въжета, с камшици, ноздрите им късат, жигосват им челата с клеймо, та да се вижда, че са наказани.

— За какво?

— За да питаш! Това са неясни работи и кой е виновен: онзи ли, който бяга, или този, който лови — не можем разбра...

— А помниш ли, старче — отново казва баба, — как след големия пожар...

Дядо, обичащ във всичко точността, строго запитва:

— След кой голям?

Когато се връщаха в миналото, те забравяха за мене. Гласът и приказките им звучаха така тихо и така гладко, че понякога ми се струваше — пеят песен, тъжна песен за болести, пожари, избити хора, за ненадейни смърти и ловки мошеничества, за юродиви во Христа, за зли господари.

— Колко е преживяно, колко е видяното — тихо бърбореше дядо.

— Да не би лошо да сме живели? — говореше баба.

— Спомни си каква хубава пролет се пукна след като родих Варя!

— Беше в 48-ма година, точно през унгарския поход. Кръстника Тихон го погнаха на другия ден след кръщенето...

— И изчезна — въздиша баба.

— Изчезна, да! От тая година божията благодат като вода потече у нас. Ех, Варвара...

— Хайде, стига, старче...

Той се сърдеше, чу мереше се.

— Защо стига? Не излязоха свестни децата ни, от която и страна да ги погледнеш. Къде отива сокът, силата ни? Мислехме с теб, че в шиник сипваме, а господ ни пъхнал в ръцете пробито решето.

Той подвикваше и като попарен се щуреше из стаята, болезнено пъшкеше, псуваше децата си и заплашваше баба с малко сухо пестниче.

— А ти във всичко им угаждаше на тия, разбойници. Ти, вещице!

В тая горестна възбуда той стигаше до плачлив вой, пъхваше се в ъгъла с иконите и с размах се удряше в сухите кънтящи гърди:

— Господи, нима съм по-грешен от другите? Защо-о?

И цял трепереше, като святкаше обидено и злобно с мокри, потънали в сълзи очи.

Баба, седнала в тъмнината, мълчаливо се кръстеше, после внимателно пристъпваше до него, предумваше го:

— Е, защо си се разтържил така? Бог знае какво да прави. На мнозина ли децата са по-добри от нашите? Навсякъде, старче, е едно и също — препирни, разпри и побоища. Всички бащи и майки измиват греховете си със сълзи, не си само ти...

Понякога тези приказки го успокояваха. Той млъкваше, уморено се тръшваше на леглото, а ние с баба тихичко си отивахме на тавана.

Но веднъж, когато тя го приближи с ласкави думи, той бързо се обърна и със силен замах я удари по лицето с пестник. Баба отскочи, залюля се, сложи ръка на устата си, съвзе се и каза тихо, спокойно:

— Ех, глупак...

И изплю кръв в краката му, а той на два пъти изрева провлечено, вдигнал двете си ръце:

— Махни се, ще те убия!

— Глупак — повтори баба, като излизаше през вратата. Дядо се хвърли след нея, но тя, без да бърза, прекрачи прага и хлопна вратата пред лицето му.

— Стара мърша — съскаше той, червен като въглен, подпрян на вратата и я дращеше.

Аз седях на печката ни жив, ни мъртъв и не вярвах на това, което видях: той биеше баба за пръв път пред мен и това беше непоносимо гнусно, откриваше нещо ново в него — такова, с което не можех да се примиря и което сякаш ме смаза. А той все още стоеше, вкопчен във вратата, и сякаш се покриваше с пепел — посивяваше, свиваше се. Изведнъж застана на средата на стаята, коленичи и като не се задържа, политна напред, подпря се с ръка на пода, но тутакси се изправи и се удари с ръце в гърдите:

— Ех, господи!...

Аз се смъкнах от топлите кахлени плочки на печката като по лед и избягах вън. Горещата баба се разхождаше из стаята и си плакнеше устата.

— Боли ли те?

Тя отиде в ъгъла, изплю водата в помийната кофа и спокойно отговори.

— Нищо, зъбите са здрави, само устните е разкървавил.

— Защо го направи?

Тя погледна през прозореца към улицата и каза:

— Сърди се, тежко му е на стареца, все несполуки... Ти си легни спокойно, не мисли за това...

Аз я запитах още нещо, но тя викна необикновено строго:

— На кого казвам — лягай! Немирник такъв...

Седна до прозореца и като смучеше устни, започна често да плюе в кърпата. Докато се събличах, аз я гледах: в синия квадрат на прозореца над черната ѝ глава блестяха звезди. На улицата беше тихо, в стаята — тъмно.

Когато легнах, тя дойде и като ме поглади лекичко по главата, каза:

— Спи си, а аз ще сляза при него... Ти мене недей да ме жалиш много, гълъбче, аз, речи го, и сама съм си виновна... Спи!

Тя излезе, като ме целуна, а мен ми стана нетърпимо мъчно, скочих от широкия, мек и горещ креват, отидох до прозореца, и загледан долу в празната улица, се вкамених от непоносима тъга.

[1] Махала до Нижни Новгород, където имало мъжки манастир.

↑

[2] Монах с висша монашеска степен. Вярващите смятали схимниците за ясновидци, способни да предскажат бъдещето, да дадат верен съвет. ↑

6

Отново започнаха кошмарите. Една вечер, след като бяхме пили чай и ние с дядо се заловихме за псалтира, а баба беше почнала да мие съдовете, в стаята се втурна вуйчо Яков, разчорлен както всякога, приличен на разнищена метла. Без да поздрави, хвърли фуражката си някъде в ъгъла, припряно завика, като се тресеше и размахваше ръце:

— Татко, Мишка буйствува съвсем като луд! Обядва у дома, напи се и стигна до пълно безобразие и безумие: съдовете изпотроши, раздра готовите поръчки — вълнени дрехи, изпочупи прозорците, обиди мене, Григорий. Насам иде сега, заканва се: на баща си, вика, брадата ще изскубя, ще го убия! Внимавайте...

Дядо, като се подпираше с ръце на масата, бавно се изправи, лицето му се сгърчи, събра се към носа и страшно заприлича на брадва.

— Чуваш ли, майко? — изпищя той. — Как ти се чини, а? Да убие баща си иде, чу ли, родният син! Ами време е! Време е, деца...

Разходи се из стаята, изправи рамене, отиде към вратата, рязко щракна тежкото резе и се обърна към Яков:

— Искате да пипнете Варварината зестра ли? На̀ ви!

Той направи кукиш под носа на вуйчо, онзи обидено отскочи:

— Татко, аз какво съм крив, а?

— Ти ли? Знам те аз теб!

Баба мълчеше, като бързо прибираше чашите в шкафа.

— Ама аз дойдох да ви защитя...

— Тъй ли? — възкликна насмешливо дядо. — Чудесно! Благодаря, синко! Майко, дай на тая лисица нещо — ръжен ли, ютия ли! А ти, Яков Василиев, като се вмъкне брат ти — удрай с него по моята глава!...

Вуйчо мушна ръце в джобовете и отиде в ъгъла.

— Щом не вярвате...

— Да вярвам? — викна дядо, като тропна с крак. — Не, на звяр ще повярвам, на куче, на таралеж — а за теб ще, си помисля! Знам: ти

си го напоил, ти си го подучил. Ха сега, бий! Както ти дойде: него, мене...

Баба тихичко ми пошепна:

— Тичай горе, гледай от прозореца и щом се покаже на улицата вуйчо ти Михаил, дотичай тук да кажеш! Върви по-скоро...

И ето аз, малко изплашен от очакваното нападение на буйния вуйчо, но горд с възложената ми задача, стърча на прозореца и оглеждам улицата. Тя е широка, покрита с дебел пласт прах: през праха, като отоци, се показваха тук-там едрите камъни на настилката. Наляво-тя се простира далеч и като прескача дола, излиза на Затворническия площад, където здраво е стъпило на глинестата земя сиво здание с четири кули по ъглите — старият затвор. В него има нещо тъжно, красиво, внушително. Отдясно, през три къщи от нашата, широко се разстила Сенният площад с жълтото здание на арестантските роти и оловносивата пожарникарска кула. Около окатия връх на кулата обикаля като вързано куче пожарникарски часовой. Целият площад е нарязан с долчинки. На дъното на една от тях имаше зеления сала локва, по-вдясно бе вмирисаният Дюков яз, дете според разказа на баба една зима вуйчовците хвърлили баща ми в процепа на леда. Почти срещу прозореца има уличка, застроена с малки пъстри къщички. Тя свършва при широката схлупена черква „Три светители“. Ако гледаш направо, виждаш покриви като лодки, обърнати нагоре с дъното сред зелените вълни на градините.

Охлузени от виелиците на дългите зими, измити от безкрайните есенни дъждове, избелелите къщи на нашата улица са напудрени с прах. Те се притискат една към друга, като просяци пред черква, и заедно с мене чакат някого, подозрително облещили прозорци. Хората са малко, те вървят бавно, като замислени хлебарки пред отвора на пещта. Душна топлина се надига към мене. Силно се разнасят неприятните за мен миризми на банички със зелен лук и с моркови. Тези миризми всякога предизвикват у мене униние.

Тежко е; някак особено тежко, почти непоносимо. Гърдите ми се наливат с разтопено, горещо олово, то напират отвътре, разпъва ми гърдите, ребрата, почва да ми се струва, че се подувам като мехур и ми е тясно в малката стаичка, под ковчегообразния таван.

Ето го вуйчо Михаил, той поглежда уличката иззад ъгъла на сивата къща; нахлупил е фуражката до уши и те, клепнали, стърчат.

Облечен е в червеникаво сако и прашни ботуши до колене, едната му ръка е в джоба на карираните панталони, с другата е хванал брадата си. Аз не виждах лицето му, но той стои така, като че се е приготвил да прескочи улицата и да се вкопчи в дядовата къща с черните си космати ръце. Трябва да бягам долу, да кажа, че е пристигнал, но не мога да се откъсна от прозореца и виждам как вуйчо предпазливо, като че се бои да не напращи посивелите си ботуши, преминава през улицата, чувам как той отваря вратата на кръчмата — вратата скърца, стъклата дрънчат.

Тичам долу, чукам в дядовата стая.

— Кой е? — грубо пита той, без да отвори. — Ти ли си? Е? Влезе в кръчмата? Добре, върви си!

— Мене ме е страх там...

— Ще потърпиш!

Отново стърча на прозореца. Стъмва се. Прахът на улицата подпухна, стана по-дълбок, по-черен; по прозорците на къщите мазно се разливат жълтите петна на лампите; в отсрещната къща свири музика, множество струни пеят тъжно и хубаво. И в кръчмата пеят. Когато вратата се отваря, в улицата нахлува уморен, покрусен глас. Аз знам, че този глас е на слепия просяк Никита, брадатия старец с червен въглен на мястото на дясното око, а лявото — плътно затворено. Хлопне вратата и отсече песента му като със секира.

Баба завижда на просяка: като слуша неговите песни, тя казва с въздишка:

— Какъв е благодатен — какви стихове знае! Щастливец! Понякога тя го извиква на двора. Той седи на стълбата, подпрян на тоягата си и пее, разказва, а баба седи до него, слуша и разпитва.

— Чакай де, че няма божата майка е ходила и в Рязан?

И просякът говори басово, уверено:

— Тя всякъде е ходила, по всичките губернии...

Невидимо тече по улицата сънна умора и стяга, притиска сърцето, очите. Колко ще е хубаво, ако баба рече да дойде! Или макар дядо. Що за човек е бил моят баща, защо дядо и вуйчовците не са го обичали, а баба, Григорий и бавачката говорят за него толкова хубаво? А къде е майка ми?

Все по-често мисля за нея, като я поставям в центъра на всички приказки и случки, разказвани от баба. Това, дето мама не иска да

живее в своето семейство, все повече я издига в мечтите ми. Струва ми се, че тя живее в някакъв хан край големия път, при разбойници, които ограбват богатите пътници и делят ограбеното с бедните. Може би живее в гората, в някоя пещера, също, разбира се, с добри разбойници, готви им и пази ограбеното злато. А може би ходи по земята и пресмята нейните богатства, както е ходила „княгиня-госпожа“ Енгаличева заедно с божата майка, и Богородица уговаря майка ми, както е уговаряла „княгиня-госпожа“:

*Не ще сбереш, ненаситна робиньо,
всичкото сребро и злато на тоя свят:
не ще закриеш ти, душо алчна,
с богатата земни голотата си...*

А мама ѝ отговаря с думите на „Княгиня-госпожа“, разбойницата:

*Ти прости, пресвета Богородице,
над моята грешна душа смили се.
Не зарад мене света съм грабила,
а за сина си — един-едничък...*

И Богородица, добра като баба ми, ще ѝ прости, ще каже:

*— Ех ти, Марюшка, рожбо татарска;
ти, беда люта за християни!
Хайде, върви си по пътя,
по своя път и със своите сълзи!
Но не закачай народа руски,
по гори ходиш — мордовци мъчи,
по степи ходиш — калмици гони!...*

Припомняйки си тези приказки, аз живея като насън; събужда ме тропот, блъсканица, рев долу, в коридора, на двора. Като се навеждам през прозореца, аз виждам как дядо, вуйчо Яков и слугата на кръчмаря, смешният черемис^[1] Мелян, изтласкват през портичката на улицата вуйчо Михаил: той се противи, те го бият през ръцете, по гърба, шията, ритат го и най-после той стремглаво полита в пепелта на улицата. Портичката се хлопна, граква ключалката: през портата прехвърлиха смачкан каскет. Стана тихо.

Полежал малко, вуйчо се надига, цял разпокъсан, чорлав, взема камък и го запраща във вратата. Раздава се еквив удар, като по дъно на бъчва. От кръчмата излизат съмнителни хора, реват, хриптят, размахват ръце. По прозорците на къщите се показват човешки глави — улицата оживява, смее се, вика. Всичко това е пак като приказка, интересна, но неприятна, страшна.

И изведнаж всичко се заличи, всички ще млъкнат, ще изчезнат.

... До прага, на сандъка седи баба, превита, не шава, не диша. Аз стоя пред нея и галя нейните топли, меки, мокри бузи, но тя като че не усеща това и бърбори тъжно:

— Господи, не се ли намери у тебе разум за мен, за моите деца? Господи помилуй...

Струва ми се, че в къщата на Полева улица дядо живя не повече от една година — от пролет до пролет, но и за това време къщата придоби шумна слава. Почти всеки неделен ден към нашата порта се стичаха деца, като радостно оповестяваха по улицата:

— Каширини пак се бият!

Обикновено вуйчо Михаил идваше вечер и цялата нощ държеше къщата в обсада, квартирантите ѝ в трепет. Понякога с него идваха двама-трима помощници, противни кунавински еснафи. Те се промъкваха през дола в градината и там даваха пълна воля на пиянската си фантазия, като изскубваха малините и френското грозде. Веднъж разрушиха банята, като изпочупиха в нея всичко, което можеше да се чупи: полички, пейки, котли за вода, а печката разтуриха, изкъртиха няколко дъски от пода, събориха вратата, рамката ѝ.

Дядо, мрачен и ням, стоеше до прозореца и се вслушваше в работата на хората, които разсипваха имота му. Баба тичаше някъде по

двора, невидима в тъмнината, и умолително викаше: — Миша, какво правиш, Миша! В отговор от градината към нея долиташе идиотски мръсна руска псувня, чийто смисъл навярно бе недостъпен за разума и чувството на зверовете, които я изригваха.

В такива минути не мога да тичам след баба, а без нея ми е страшно. Слизам в дядовата стая, но той изсъсква насреща ми:

— Вън, ан-натема!

Аз бягам на тавана и оттам през капандурата гледам в тъмния двор и градината, като се старая да не изпусна от очи баба, боя се, че ще я убият, крещя, викам. Тя не идва, а пияният вуйчо, като чува гласа ми, диво и мръсно псува мама.

В една такава вечер дядо беше болен, лежеше на кревата и като мятеше по възглавницата овързаната си с кърпа глава, кресливо се оплакваше:

— Ето за какво живяхме, грешихме, имот печелихме! Да не беше срамота, позор, бих повикал полиция, а утре — при губернатора... Срамота! Кой родители викат полиция срещу децата си! Така, значи, лежи, старче!

Той изведнъж спусна крака от кревата, тръгна с клатушкане към прозореца. Баба го подхвана под ръка:

— Къде си тръгнал, къде?

— Запали свещ! — заповяда той, като се задъхваше и шумно поемаше въздух.

А когато баба запали свещта, той взе свещник държейки го пред себе си, както войник пушката, закрепя в прозореца подигравателно и високо:

— Ей, Мишка, нощен крадецо, куче бясно краставо!

Тозчас се пръсна на парчета горното стъкло на прозореца и на масата до баба падна половин тухла.

— Не улучи! — зави дядо и се засмя или заплака.

Баба го взе на ръце, както мене, и го понесе към леглото, като говореше изплашено:

— Какво правиш, какво правиш, за бога! Че за това Сибир го чака! Мигар той разбира в беснотията си какво е Сибир?

Дядо риташе с крака и ридаеше сухо, хрипливо:

— Нека ме убие...

Зад прозореца се чуваше рев, тропот, дращене по-стената. Аз взех тухлата от масата, затичах се към прозореца, баба успя да ме хване и като ме запрати в ъгъла, изсъска:

— Ах ти, окаянико...

Друг път вуйчо, въоръжен с дебел кол, се втурна от двора в коридора на къщата и застанал на стъпалата на черния вход, разбиваше вратата, а зад вратата го дебнеха дядо, с тояга в ръка, двама квартиранти с някакви сопи и жената на кръчмаря, висока жена, с точилката, зад тях тъпчеше на място баба, като се молеше:

— Пуснете ме при него. Оставете да му кажа една дума...

Дядо стоеше, издал един крак напред, както селянинът с чаталестия прът на картината „Лов за мечки“. Когато баба пристъпваше към него, той мълком я блъскаше с лакът и крак. Четиримата чакаха, готови за нещо страшно. Над тях на стената светеше фенер, който слабо, треперливо осветяваше главите им. Аз гледах всичко това от стълбата към тавана и ми се искаше да отведа баба горе...

Вуйчо трошеше вратата усърдно и успешно, тя се люлееше, готова да се откачи от горната панта — долната беше вече отчупена и противно подрънкваше. Дядо говореше на своите помагачи също с някакъв дрънчащ глас:

— Бийте по ръцете, по краката, моля ви се, но по главата недейте...

До вратите в стената имаше мъничко прозорче — колкото глава да провреш. Вуйчо вече избя стъклото му и то, цъфнало на парчета, се чернееше като избито око.

Баба се хвърли към него, подаде ръка навън и като махаше, завика:

— Миша, иди си, за бога! Ще те осакатят, иди си.

Той я удари с кола по ръката, видя се как, като се плъзна край прозореца, на ръката ѝ падна нещо широко, а след това и сама баба приседна, повали се на гръб, като успя все пак да викне:

— Миш-ша, бягай...

— А! Майка си? — страшно изрева дядо.

Вратата изведнъж се разтвори, в черната ѝ дупка скочи вуйчо и тозчас беше отхвърлен по стълбата, като лопата кал.

Кръчмарката отведе баба в стаята на дядо; скоро и той дойде там и навъсено пристъпи към баба.

— Костта здрава ли е?

— Ох, пречупена е май — каза тя, без да отвори очи. А с него какво направихте, с него?

— Престани! — строго викна дядо. — Да не съм звяр? Вързахме го, в плевнята е. С вода го облях... Ех, че е зъл! На кого ли се метна такъв?

Баба застена.

— Пратих за знахарката — потърпи! — каза дядо, като присядаше до нея на леглото. — Ще ни свършат те дните на нас с тебе, майко, без време ще ги свършат!

— Дай им всичко...

— Ами Варвара?

Те говориха дълго: баба — тихо и жалостиво, той високо и сърдито.

После дойде дребна бабичка, гърбава, с големи до ушите уста; долната ѝ челюст трепереше, устата ѝ беше отворена като на риба и в нея надничаше през горната устна остър нос. Очите ѝ не се виждаха; тя едва тътреше крака, като тракаше по пода с патерица и носеше в ръка някакво дрънкащо вързопче.

Стори ми се, че това е бабината смърт. Аз подскочих към нея и закресях с всички сила:

— Махай се!

Дядо ме грабна непохватно и твърде нелюбезно ме отнесе горе.

[1] Старото наименование на хората от народността мари. ↑

Доста рано разбрах, че дядо има един бог, а баба — друг.

Случваше се, събуди се баба, дълго време седи на кревата, реше с гребен чудните си коси, дърпа глава, скубе, като стиска зъби, цели кичури дълга черна коприна и къльне шепнешком, за да не ме разбуди:

— Да те огън гори! Да окапеш дано!...

Надве-натри, като ги оправи, тя заплита дебели плитки, измива се набързо, като пръхти сърдито, и неотмила още раздражението на голямото си, набръчкано от сън лице, застава пред иконите — тъкмо тогава започваше истинското утринно умиване, което изведнъж я освежаваше цялата.

Изправила превития си гръб, отметнала глава, нежно загледана в кръглото лице на Казанската Богородица, тя широко, усърдно се кръстеше и шумно, горещо шепнеше:

— Преславна Богородице, дай ми твоята милост за настъпващия ден, майко!

Кланяше се до земята, бавно изправяше гръб и отново шепнеше все по-горещо и по-умилено:

— Извор на радост, хубавице пречиста, цъфнала ябълко!...

Тя почти всяка сутрин намираще нови хвалебствени думи и това всякога ме заставяше да се вслушвам с напрегнато внимание в молитвата ѝ.

— Сърчице, мое чисто, небесно! Закрилнице и покровителко моя, слънчице златно, майко божия, пази ме от лоша напаст, не дай никого да обидя и мене да не обиждат напразно.

С усмивка в черните очи и като че подмладена, тя отново се кръстеше с бавни жестове на тежката ръка.

— Исусе Христе, сине божи, бъди милостив към мене, грешницата, заради твоята майка...

Нейната молитва всякога биваше акатист, възхвала искрена и простодушна.

Сутрин тя се молеше малко — трябваше да приготви самовара. Дядо не държеше вече прислуга и ако баба закъснееше да приготви чая на часа, определен от него, той дълго и сърдито се караше.

Понякога, пробудил се по-рано от баба, той се качваше горе и като я сварваше на молитва, слушаше известно време нейния шепот и презрително кривеше тънките си тъмни устни, а на масата гълчеше:

— Колко съм те учил аз тебе, дъбова главо, как трябва да се молиш, а ти все своето си бърбиш. Еретичка! Как ли те търпи господ!

— Той ще разбере! — уверено отвърщаше баба. — Нему каквото и да му говориш — той ще разбере...

— Езичница проклетата! Ех, ви-ий...

Нейният бог беше цял ден с нея, тя даже на животните говореше за него. Мен ми беше ясно, че на този бог леко и покорно се подчинява всичко: хора, кучета, птици, пчели и треви. Той към всички на земята беше еднакво добър, еднакво близък.

Веднъж глезеният котарак на кръчмарката, хитър, лаком и мазен, пепеляв, златоок, любимец на целия двор, довлече от градината скорец. Баба изтръгна измъчената птица и взе да кори котарака:

— Не се ли боиш от бога, подъл злодей!

Кръчмарката и слугата се изсмяха на тези думи, но баба сърдито им викна:

— Мислите, животните не разбират бог? Всяка твар разбира това не по-лошо от вас, безжалостници...

Като впрягаше затлъстелия, оклюмал Шарап, тя беседваше с него:

— Какво ти е, божи работнико, а? Старичък си ти...

Конят въздишаше, въртеше глава.

И все пак името божие тя не произнасяше така често, както дядо. Бабиният бог ми беше понятен и не ме плашеше, но пред него не биваше да се лъже — срамно бе. Той събуждаше у мене само непреодолим срам и аз никога не лъжех баба. Беше просто невъзможно да скрия каквото и да е от този добър бог и, струва ми се, даже не изникваше желание да скриям.

Веднъж кръчмарката, като се скара с дядо, нахока заедно с него и баба, която не взимаше участие в кавгата, нахока я злобно и даже хвърли по нея морков.

— Глупачка си ти, мила моя — каза ѝ баба спокойно, а аз се обидих жестоко и реших да отмъстя на злодейката. Дълго измислях как по-болезнено да уязвя тази рижа дебела жена с двойна гуша и без очи.

По наблюденията ми върху междуособиците сред квартирантите аз знаех, че си отмъщават един на друг за обидите, като отрязват опашките на котки, убиват кучета, убиват петли и кокошки или се вмъкват нощем в избата на врага, наливат газ в качетата със зеле и туршия и пускат кваса из буретата — но всичко това не ми харесваше. Трябваше да измисля нещо по-внушително и страшно.

Намислих го: издебнах, когато кръчмарката се спуска в избата, захлупих над нея капака, заключих го, потанцувах върху него танц на отмъщението и като хвърлих ключа на покрива, стремглаво побягнах в кухнята, където баба готвеше. Тя не можа да разбере изведнъж възторга ми, а като разбра, нашлапа ме гдето трябва, измъкна ме на двора и ме прати на покрива за ключа. Учуден от нейното отношение, аз свалих мълчаливо ключа и като избягах в ъгъла на двора, гледах оттам как тя освобождаваше пленената кръчмарка и как двете вървяха по двора и приятелски се смееха.

— Ще ти кажа аз — ме заплаши кръчмарката с месест пестник, но безокото ѝ лице се усмихваше добродушно. А баба ме хвана за яката, закара ме в кухнята и запита:

— Защо направи това?

— Тя хвърли по тебе морков...

— Значи, заради мене? Тъй! Аз тебе, нехранимайко, при мишките под печката ще те завра, тогава ще се оправиш! Ама че защитник — гледайте мехура, че сега ще пукне. Ще кажа аз на дядо ти — той ще ти смъкне кожата! Върви горе да се учиш на книга...

Целия ден тя не ми продума, а вечерта, преди молитвата, приседна на леглото и внушително произнесе незабравимите думи:

— Виж какво, Лъонка, гълъбче, запомни едно: не се бъркай в работите на възрастните! Възрастните са хора покварени: тях бог ги е изпитал, а тебе още не е — живей си с детски ум. Чакай господ да ти докосне сърцето, твоя работа да ти посочи, на твоя пътека да те изведе. Разбра ли? А кой какво е виновен — това не е твоя работа. Господ ще съди и ще наказва. Той, а не ние!

Тя помълча, смръкна енфие, като зажумя с дясното око, добави:

— Пък то понякога като че ли и сам господ не може да разбере кой какво е виновен.

— Нима господ не знае всичко? — запитах аз учудено, а тя тихо и печално отговори:

— Ако знаеше всичко, то много неща хората, май, не биха вършили. Той сигур, милият, гледа ли, гледа от небесата земята, всички нас, па понякога като се разплаче, като зариде: „Хора мои, хора, мили мои хора! Ох, как ми е жал за вас!“

Тя сама заплака и без да избърше мокрите си бузи, отиде в ъгъла да се моли.

От този ден нейният бог ми стана още по-близък и ясен.

Дядо, когато ме поучаваше, също казваше, че бог е същество вездесъщо, всезнаещо, всевиждащо, добра опора на хората във всичките им работи. Но не се молеше така, както баба.

Сутрин, преди да застане в ъгъла пред иконите, той продължително се миеше, после, спретнато облечен, внимателно приглаждаше рижата си коса, оправяше си брадата, оглеждаше се в огледалото, придърпваше ризата, пъхваше черната вратовръзка в жилетката си и предпазливо, почти крадешком, отиваше към иконите. Заставайки всякога на един и същ, като конско око, чеп на пода, той помълчаваше минута, навел глава, изпънал ръце покрай тялото си като войник. После, изправен и тънък, внушително казваше:

— Во имя отца и сина и светого духа!

Струваше ми се, че след тези думи в стаята наставаше особена тишина, даже мухите бръмчат по-тихо.

Той стои, отметнал глава, веждите му повдигнати и щръкнали, златистата брада стърчи хоризонтално; той чете молитвата твърдо, като че разправя урок; гласът му звучи ясно и настойчиво:

— „Ще дойде съдникът и ще се разкрийт делата на всички...“

Полекичка се тупа в гърдите с пестник и настойчиво моли:

— „Пред тебе едничък съгреших — отвърни лице от греховете ми...“

Чете „Верую“, отсичайки думите; десният му крак потръпва, като че ли безшумно тропа в такта на молитвата; целият той напрегнато се стреми към иконите, расте и като че ли става по-тънък, по-сух, чистичък такъв, точен и придирчив:

— „Ти, която си родила изцелителя, изцели многолетните страсти на душата ми! От сърце ти поднасям стенания непрестанно, погрижи се, владичице!“

И високо вика, със сълзи в зелените очи:

— „Да ми се зачете вярата вместо делата, боже мой, да не съдиш делата, които никак, не ме оправдават!“

Сега той се кръсти често, конвулсивно, клати глава, като че иска да бодне, гласът му писка и хълца. По-късно, след като бях влизал в синагоги, аз разбрах, че дядо се молеше като евреин.

Самоварът вече отдавна кипи на масата, из стаята се носи топла миризма на ржени питки с извара — яде ми се! Баба навъсено се е прислонила до вратата и въздиша, загледана в пода. През прозореца откъм градината наднича весело слънце, по дърветата като бисер гори роса, утринният въздух приятно мирише на копър, френско грозде, зреещи ябълки, а дядо все още се моли, поклаща се, скимти:

— „Угаси пламъка на страстите ми, яко нищ съм и окаян!“

Знам наизуст всичките утринни молитви и всичките за преди лягане — знам и напрегнато следя: няма ли да сгреша дядо, няма ли да пропусне поне една дума?

Това се случваше крайно рядко и всякога възбуждаше у мене злорадо чувство.

Свършеше ли молитвата, дядо ни казваше:

— Здравейте!

Ние се покланяхме и най-последно сядяхме на масата. Тогава казвах на дядо:

— Днес ти пропусна „довлеет“!

— Да не лъжеш? — неспокойно и недоверчиво пита той.

— Пропусна! Трябва: „Но та вяра моя да довлеет вместо всех“, а ти не каза „довлеет“.

— Гледай ти! — възкликна той, като мига виновно.

После по някакъв начин горчиво ще ми отплати за тази забележка, но засега, като го гледам смутен, аз тържествувам.

Веднъж баба шеговито каза:

— Скучно му е сигур на господата да слуша твоето молене, старче — все едно и също говориш.

— Какво-о? — зловещо провлече той. — Какво мучиш?

— Казвам, че от своя душа никога ни думичка не подаряваш богу, колкото и да слушам.

Той се изчерви, затрепера и като подскочи от стола, хвърли чинийката върху главата ѝ, хвърли я и заскърца като трион през чеп:

— Вън, стара вещице!

Когато ми разказваше за необоримата божия сила, той всякога и преди всичко подчертаваше нейната жестокост: съгрешили хората — и били потопени, пак съгрешили — били изгорени, градовете им разрушени. Ето господ наказва хората с глад и мор и всякога той е меч над земята и бич за грешниците.

— Всеки, който с непослушание нарушава Божиите закони, ще бъде наказан с нещастие и гибел! — внушаваше той, като почукваше с костеливите си пръсти по масата.

Мъчно можех да повярвам в жестокостта на бога. Подозирах, че дядо нарочно измисля всичко това, за да ми внуши страх не от бога, а от себе си. И аз откровено го питах:

— Говориш ми това, за да те слушам, нали?

А той също така откровено отговаряше:

— Разбира се! Има си хас да не ме слушаш!

— Ами баба?

— Ти на нея, старата глупачка, не вярвай! — строго ме учеше той. — Тя от млада си е глупава, неграмотна е и не е умна. Аз ще ѝ заповядам да не смее да говори с тебе за тия големи работи! Отговори ми: колко ангелски чиновове има?

Аз отговарях и запитвах:

— А какви са тези, дето им викат чиновници?

— Гледай накъде го избива! — усмихваше се той, като криеше очи, и хапейки устни, ми обясняваше неохотно:

— Това няма нищо общо с бога, чиновниците — това са човешки работи! Чиновникът е всъщност законояд, той яде законите.

— Какви закони?

— Законите ли? Това значи... обичаи — по-весело и с по-голямо желание разправяше старикът, а язвителните му очи проблясваха. — Живеят хората, живеят и се сдумват: ето, тъй е най-добре, това и ще вземем ние за обичай, ще го направим правило, закон! Примерно: деца се събират да играят, уговарят се как да се води играта, в какъв ред. И ето тъкмо това условие е закон!

— А чиновниците?

— А чиновникът е като пакостника — дойде и всичките закони развали.

— Защо?

— Е, това ти не можеш го разбра! — казва той, като строго се намръщва и отново внушава:

— Над всички хорски работи е господ! Хората искат едно, а той — друго. Всичко човешко е нетрайно. Духне господ — и всичко става на прах и пепел.

Аз имах много причини да се интересувам от чиновниците и подпитвах:

— А защо вуйчо Яков пее:

*Светлите ангели — богу служат,
а чиновниците — дявола слушат!*

Дядо си повдигна брадата с ръка, пъкна я в устата си и затвори очи. Бузите му трепереха. Разбрах, че той вътрешно се смее.

— Да вържа аз на вас с Яшка краката, па да ви пусна по водата! — каза той. — Тези песни нито той трябва да пее, нито ти да ги слушаш. Това са кулгурски^[1] шеги, измислени от разколниците, еретиците.

И като се замисли, устремил поглед някъде през мене, той тихичко проточи:

— Ех, ви-ий...

Но като рисуваше бога страшен и високо над хората, той, както и баба, също го вмъкваше във всичките си работи — и него, и безчислено множество свети угодници. Баба пък като че съвсем не знаеше за угодниците освен за Никола, Юрий, Фрол и Лавр, макар че и те са били много добри и близки на хората: ходили по села и градове, намесвали се в живота на хората, имали всички техни свойства. Дядовите пък светии бяха почти все мъченици; те събаряли идоли, спорели с римските царе и затова ги изтезавали, горели, одирали им кожата.

Понякога дядо мечтаеше:

— Да ми помогне господ да продам тази къщица, макар с петстотин печалба — бих отслужил молебен на свети Никола!

Баба ми говореше, подсмиввайки се:

— Ще вземе свети Никола да продава къщата на стария глупак, като че ли си няма отец Никола друга, по-умна работа.

Дълго време пазех дядови черковни календари с разни надписи от неговата ръка. В тях между впрочем срещу деня на Йоаким и Ана беше написано с ръждиво мастило и прави букви: „Избавиха ме от беда милостивите“.

Аз помня тази „беда“: загрижен за поддръжката на непрокопсаните си деца, дядо почна да се занимава с лихварство, започна тайно да приема вещи в залог. Някой обадил на властите и една нощ нахлу полиция за обиск. Беше, голям страх, но всичко свърши благополучно: дядо се моли до изгрев слънце и сутринта пред мене написа на календара тези думи.

Пред вечерята той четеше с мене псалтира, часослова или дебелия книга на Ефрем Сирни, а след вечеря отново застава на молитва и във вечерната тишина дълго звучаха тъжни, покаяни думи:

— „Какво да ти поднеса или с какво да ти се отплатя, великомъдри и безсмъртни царю... И ни запази от всяко мечтание... Господи, закрилай ме от някои люде... Дай ми сълзи и съзнание за смъртта...“

А баба често казваше:

— Ох, как се уморих днеска! Май че, изглежда, без молитва ще легна...

Дядо ме водеше на църква: в събота — на всенощно бдение, в празници — на втора литургия. Аз и в храма различавах кога на кой бог се молят: всичко, което четат свещеникът и псалтът е за дядовия бог, а хористите пеят всякога за бабиния.

Аз, разбира се, грубо изразявам това детско различие между боговете, което, помня, тревожно раздвояваше душата ми, но дядовият бог предизвикваше у мене страх и неприязън: той не обичаше никого, следеше всичко със строг поглед. Търсеше и виждаше у човека преди всичко лошото, злото, грешното. Беше ясно, че той не вярва на човека, всякога очаква покаяния и обича да наказва.

В тези дни мислите и чувствата за бога бяха главната храна за душата ми, най-красивото в живота ми — всички други впечатления

само ме обиждаха със своята жестокост и мръсотия, възбуждаха отвращение и тъга. Господ беше единственото добро и светло от всичко, което ме заобикаляше — бабиният бог, такъв мил, приятел на всичко живо. И, разбира се, не можеше да не ме тревожи въпросът: как така дядо не вижда добрия бог?

Не ме пускаха да излизам на улицата, защото тя ме възбуждаше много, аз като че се опивах от нейните впечатления и почти всякога ставах виновен за буйства и скандали. Не се сдружих с никого, съседските дечурлига се отнасяха към мене враждебно; не ми се харесваше, дето ме наричаха Каширин, а те като забелязаха това, още по-упорито крещяха един на друг:

— Гледайте, излезе внукът на гърчавия Каширин!

— Дръжте го!

И се започваше бой.

За годините си бях твърде силен и сръчен в битките — това признавах самите ми врагове и винаги ме нападаха на тълпа. Но все пак улицата всякога надвиваше и аз се връщах в къщи обикновено с разбит нос, разсечени устни и синини по лицето, изпокъсан, прашен.

Баба ме посрещаше уплашено, със състрадание:

— Какво, сине майчин, пак ли се би? На какво прилича това, а? Като те почна сега пък аз...

Миеше ми лицето, налагаше ми синините с речна гъба, с медни монети или с компрес от куршумена вода и ме съдеше:

— Ами ти защо се биеш? В къщи си мирен, а на улицата на нищо не приличаш! Безсрамник. Ще кажа на дядо ти да не те пуска...

Дядо виждаше синините ми, но никога не ми се караше, само покашлюваше и мърмореше:

— Пак ли с медали? Ти, Аника-воин, да не си посмял да излизаш на улицата, чуваш ли?

Мен не ме и влечеше улицата, ако там беше тихо, но щом чуех веселата детска глъчка, аз се измъквах на двора въпреки дядовата забрана. Синините и натъртванията не ме обиждаха, но неизменно ме възмущаваше жестокостта на уличните забавления — жестокост, твърде позната, която ме вбесяваше! Не можех да търпя, когато децата насъскваха кучета или петли, мъчеха котките, гонеха еврейските кози, подиграваха се с пияните просяци и с малоумния Игоша Смърт в джоба.

Той беше висок, сух и почернял човек, в тежък овчи кожух, с остри косми по костеливото, ръждясало лице. Ходеше по улицата прегърбен, странно се клатеше и мълчаливо, упорито гледаше в земята пред краката си. Неговото чугунено лице с малки тъжни очи ми внушаваше боязливо уважение — мислех, че този човек е зает със сериозна работа, нещо търси и не трябва да му се пречи.

Децата тичаха след него и хвърляха камъни по приведения му гръб. Той като че дълго не ги забелязваше и не чувствуваше болките от ударите, но изведнъж се спираше, вдигаше глава, поправяше с конвулсивни движения на ръцете рунтавата шапка и се оглеждаше, сякаш току-що се бе пробудил.

— Игоша Смърт в джоба! Игоша, къде отиваш? Виж — смъртта е в джоба ти! — крещят децата.

Той сграбчваше с ръка джоба си, после бързо се навеждаше, вземаше от земята камък, късче от нещо, буца пръст и несръчно размахваше дълга ръка, като псуваше. Псуваше всякога с едни и същи три мръсни думи — в това отношение децата бяха неизмеримо по-богати от него. Понякога той ги подгонваше с куцукане: дългият кожух му пречеше да тича, падаше на колене, като се опираше в земята с черните си ръце, които приличаха на сухи клони. Децата го удряха по гърба и ребрата с камъни, а по-смелите от тях съвсем го приближаваха и отскачаха, след като изсипеха на главата му шепи пръст.

Друго и може би още по-тежко впечатление от улицата беше майсторът Григорий Иванович. Той съвсем ослепя и ходеше да проси — висок, благообразен, ням. Водеше го под ръка дребничка, побеляла бабичка. Когато спираха под прозорците, тя се провикваше провлечено с писклив глас, всякога загледана някъде встрани:

— Подарете, за бога, на слепия, сакатия...

А Григорий Иванович мълчеше. Черните му очила гледаха право в стената на къщата, в прозореца, в лицето на отсрещния. Просмуканата с бои ръка бавно поглаждаше широката брада, устните му бяха плътно стиснати. Аз често го виждах, но никога не чувах звук от тези стиснати устни и мълчанието на стареца мъчително ме подтискаше. Не можех да отида при него, никога не се приближавах, напротив, като го зърнех, тичах в къщи и казвах на баба:

— Григорий минава по улицата!

— Ами? — неспокойно и тъжно възкликваше тя! — На, тичай, дай му!

Аз отказвах грубо и сърдито. Тогава тя сама отиваше навън и дълго разговаряше с него, застанала на тротоара. Той се смееше, като тръскаше брадата си, но сам говореше малко, едносрично.

Понякога баба го викаше в кухнята, поеше го с чай, нахранваше го. Веднъж той попитал къде съм аз. Баба ме повика, но аз побягнах и се скрих в дървата. Не можех да отида, беше ме извънредно срам от него и аз знаех, че и баба се срамува. Само веднъж говорехме с нея за Григорий: като го изпрати до портата, тя се връщаше бавно през двора и плачеше, отпуснала глава. Отидох при нея и я хванах за ръка.

— Ти защо бягаш от него? — тихо попита тя. — Той те обича, той е добър...

— Защо дядо не го храни? — попитах аз.

— Дядо ти ли?

Тя се спря, притисна ме към себе си и почти шепнешком пророчески каза:

— Помни ми думата: тежко ще ни накаже господ за този човек! Ще ни накаже...

Не се излъга: след десет години, когато баба вече беше се успокоила навеки, самият дядо ходеше по улиците на града, просяк и безумен, и жално се молеше под прозорците:

— Добри готвачи, подарете парче баничка, да имаше баничка! Ех, ви-ий...

От предишното му беше останало само това горчиво, провлечено, вълнуващо душата:

— Ех, ви-ий...

Освен Игоша и Григорий Иванович мен ме подтискаше и пропъждаше от улицата разпътната Ворониха. Тя се появяваше в празнични дни, грамадна, раздърпана, пияна. Вървеше с някаква особена походка, сякаш не движи краката си, не се допира до земята, носеше се като облак и пееше безсрамни песни. Всички срещнати се криеха от нея, като се мушкаха в портите на дворовете, зад ъглите, в дюкянчетата — тя като че ли помиташе улицата. Лицето и беше почти синьо, надуто като мехур, големите сиви очи бяха страшно и насмешливо ококорени. А понякога тя виеше, плачеше:

— Дечица мои, къде сте?

Аз питах баба: какво значи това?

— Не ти трябва да знаеш! — отвърна тя тъжно, нов се пак разказа накратко. Тази жена имала мъж — чиновник, Воронов, доискало му се нему да получи друг, по-висок чин и той продал жена си на своя началник, а оня я отвел някъде и две години я нямало. А когато се върнала, децата ѝ — момченце и момиче — били умрели, мъжът ѝ прахосал държавни пари и бил в затвора. И ето от мъка жената почнала да пие, да скита и буйствува. Всеки празник надвечер я прибира полицията...

Не, в къщи беше по-добре, отколкото на улицата. Особено хубави бяха часовете след обяд, когато дядо отиваше в работилницата на вуйчо Яков, а баба, седнала до прозореца, ми разказваше интересни приказки, истории, говореше за моя баща.

На скореца, който тя отърва от котарака, обряза счупеното крило, а на мястото на отхапаниа крак майсторски пристави клечка и като излекува птицата, учеше я да говори. Понякога по цял час стоеше пред клетката на прозоречната рамка — също като голям, добър звяр — и с дебел глас повтаряше на възприемчивата, черна като въглен птица:

— Е, искай; на скорчо — просце!

Скорецът я поглежда накриво с кръгло, живо око на хуморист, чука с клечката по тънкото дъно на клетката, протяга шия и свири като авлига, имитира сойка, кукувица, мъчи се да мяука като котка, подражава воя на кучето, а човешката реч не му се удава.

— Ама не хитрувай! — сериозно му казва баба. — Кажи: на скорчо — просце!

Черната маймуна в пера оглушително крещи нещо подобно на бабините думи, — старицата се смее радостно, дава с пръсти на птицата просени зрънца и казва.

— Знам те аз тебе, шмекер; преструван си ти — всичко можеш, всичко умееш!

И изучи скореца: след известно време той доста ясно си искаше храна, а като видеше баба, провличаше нещо като:

— Драасти...

Отначало висеше в стаята на дядо; но-скоро той го изгони при нас на тавана, защото скорецът се научи да го дразни. Дядо произнася гласно думите на молитвите, а птицата, като провере восьчно жълто клюнче между пръчките на клетката, изсвирва:

— Тю, тю, тю-ирр, ту-ирр, ти-ирр, тю-уу!

На дядо това му се стори обидно. Веднъж, като прекъсна молитвата, тропна с крак и изкрещя свирепо:

— Махни го, дявола, ще го убия!

Много бяха интересните, забавните неща в къщи, ала понякога ме душеше непоносима мъка. Целият сякаш се наливаха с нещо тежко и дълго живеех като в дълбока тъмна яма, изгубил зрение, слух, и всички чувства, сляп и полумъртъв...

[1] Кулугури наричали сред народа разколниците. ↑

8

Дядо неочаквано продаде на кръчмаря къщата и купи друга, на Канатна улица; ненастлана, обрасла с трева, чиста и тиха, улицата излизаше право на полето и беше нанизана с малки, пъстро боядисани къщици.

Новата къща беше по-гиздава, по-мила от първата. Нейната фасада беше боядисана с топла и спокойна тъмномалинова боя; ярко светеха сините капаци на трите прозореца и единичният решетест капак на таванския прозорец; покривът от лявата страна красиво бе потулен от гъстата зеленина на бряст и липа. На двора и в градината имаше много приятни кътчета, като че ли нарочно за игра на криеница. Особено хубава беше градината, малка, но гъста и приятно заплетена. В единия ѝ ъгъл имаше малка като играчка баня. В другия имаше голям, доста дебел трап; той бе обрасъл с бурени, а сред тях стърчаха дебели главни, останки от предишната изгоряла баня. Отляво градината бе оградена от стената на конюшните на полковник Овсяников, а отдясно — от постройките на Бетленг. В дъното тя стигаше до стопанството на млекарката Петровна, дебела, червена, шумна жена, прилична на камбана; нейната къщица, схлупена до земята, тъмна и стара, добре покрита с мъх, добродушно гледаше с две прозорчета към полето, нарязано от дълбоки долове, с тежкия син облак на гората в далечината. По, полето по цял ден се движеха, тичаха войници. В полегатите лъчи на есенното слънце бляскаха белите мълнии на щиковете.

Цялата къща беше натъпкана с непознати за мен хора: в предната половина живееше военен — татарин с дребна, кръгла жена. Тя от сутрин до вечер викаше, смееше се, свиреше на богато украсена китара и с висок ясен глас пееше най-често следната закачлива песен:

*Една любов — не е отрада,
ти друга, вечно млада,*

*търси и намери!
И знай, че теб награда
тоз верен път ще ти дари!
О, сла-адостна нагр-рада-а!*

Военният, кръгъл като топка, седеше до прозореца, издуваше синьо лице и като пулеше весело някакви червеникави очи, непрекъснато пушеше лула и кашляше със странен, кучешки глас:

— Вух, вух-вух-хх...

В топлата пристройка над избата и конюшната живееха двама колари — дребничкият, посивял чичо Пьотр, немият му племенник Стьопа, гладко, като че излято момче, с лице като бакърен поднос, и тъжният, висок татарин Валеј, ординарец. Всички те бяха нови хора, богати с неизвестности за мен.

Но особено здраво ме притегли и привърза към себе си квартирантът Хубава работа. Той заемаше една стая до кухнята, в задната половина на къщата, дълга, с два прозореца — към градината и към двора.

Беше слаб, стгушен човек, с бяло лице и черна раздвоена брадичка, кротки очи с очила. Беше мълчалив, незабележим и когато го повикваха да обядва, да пие чай, всякога отговаряше:

— Хубава работа.

Баба така и започна да го нарича и пред него, и зад гърба му.

— Лъонка, викай Хубава работа да пие чай! Вие, Хубава работа, защо не ядете?

Цялата му стая беше препълнена и затрупана с някакви сандъци, дебели книги с непознати за мене светски букви; навсякъде имаше бутилки с разноцветни течности, парчета мед и желязо, пръчки олово. В червеникава кожена куртка, със сиви карирани панталони, целият изцапан с някакви бои, вмирисан неприятно, разрошен и неловък, той от сутрин до вечер топеше олово, спояваше някакви медни парчета, нещо теглеше на малки везни, мучеше, опарваше пръсти и бързо ги духаше, тръгваше с препъвване към чертежите си на стената и като избърсваше очилата си, миришеше чертежите, почти допирайки до хартията тънкия си прав, чудно бял нос. А понякога изведнъж се спираше посред стаята или до прозореца и дълго стоеше, затворил очи, вдигнал лице, вдървен, безмълвен.

Аз се качвах на покрива на бараката и го наблюдавах през двора и през отворения прозорец, виждах синия пламък от спиртната лампа на масата, тъмната фигура, виждах как той пише нещо в разръфана тетрадка, очилата му блестят студено и синкаво като късчета лед. Магьосническата работа на този човек ме държеше с часове на покрива, като разпалваше у мен мъчителено любопитство.

Понякога, застанал до прозореца като в рамка, турил ръце отзад, той гледаше право към покрива, но като че не ме виждаше и това много ме обиждаше. Изведнъж отскачаше към масата и превит одве, тършуваше по нея.

Мисля, че бих се боял от него, стига да беше по-богат и по-добре облечен, но той беше беден: над яката на куртката му стърчеше смачкана, мръсна яка на риза, панталоните бяха целите в петна и крпъки, на босите му крака — разкривени обувки. Бедните не са

страшни, не са опасни — в това незабелязано ме убеди бабиното съжалително отношение към тях и презрителното — от страна на дядо.

Никой в къщата не обичаше Хубава работа. Всички говореха подигравателно за него; веселата жена на военния го наричаше „тебеширен нос“, чичо Пьотр — аптекар и магьосник, дядо — чернокнижник и фармазонин.

— Какво работи той? — попитах аз баба. Тя строго ми подвижна:

— То не е твоя работа; да мълчиш...

Веднъж, като се престраших, аз отидох до прозореца му и попитах с едва скривано вълнение:

— Ти какво, работиш?

Той трепна, дълго ме гледа над очилата си и като ми протегна ръка в рани и белези от изгаряния, каза:

— Вмъквай се...

Това, дето ми предложи да вляза при него не през вратата, а през прозореца, още повече го издигна в очите ми. Той седна на един сандък, тури ме пред себе си; отдалечи ме, приближи ме пак и най-после тихо попита:

— Откъде си?

Беше странно: четири пъти на ден седяхме на една маса в кухнята! Аз отвърнах:

— Тукашният внук...

— Аха, да — каза той, като оглеждаше пръста си и замълча.

Тогава сметнах за нужно да му обясня:

— Аз не съм Каширин, а Пешков...

— Пешков? — повтори той невярно. — Хубава работа.

Отмести ме настрана, стана и като тръгна към масата каза:

— Хайде, стой мирно...

Аз седях дълго-дълго, като наблюдавах как пилеше с пила парче мед, притиснато в преса; на картоната под пресата падаха златни стърготини. Той ги събра в шепа, изсипа ги в тумбеста чаша, прибави към тях бял като сол прах от едно бурканче, поля ги с нещо от черна бутилка — в чашата зашумя, запуши, люта миризма ме задави, аз се закашлях, взех да въртя глава, а той, магьосникът, запита със самохвалство:

— Лошо мирише, нали?

— Да!

— Така ами! Това, братле, е много хубаво!

„С какво се хвали!“ — си помислих аз и строго казах:

— Щом е лошо, не може да бъде хубаво...

— Тъй ли? — възкликна той, като намигна. — Обаче това, братле, не всякога е тъй! Ти играеш ли на ашици?

— На кокалчета ли?

— На кокалчета, да.

— Играя.

— Искаш ли да ти направя наливка? Хубав ашик ще стане!

— Искам.

— Донеси ми един ашик.

Той пак дойде при мен, като държеше димящата чашка в ръка и гледаше в нея с едно око, приближи се и каза:

— Аз ще ти направя наливка, а пък ти в замяна вече не идвай при мен. Бива, нали?

Това прежестoko ме обиди.

— Аз и така никога няма да дойда...

Обиден, отидох в градината. Там работеше дядо, покриваше с тор корените на ябълките: беше есен, отдавна вече листата капеха.

— Хайде, подкастри малините — каза дядо, като ми подаваше ножицата.

Аз го запитах:

— Хубава работа какво работи?

— Стаята съсипва — сърдито отвърна той. — Пода изпогори, тапетите измърси, изпокъса. Ще взема да му кажа да си излезе.

— Така и трябва — добавих аз, като се залових да подстригвам сухите малинови пръчки.

Но аз избързах.

През дъжделивите вечери, ако дядо излезеше от къщи, баба уреждаше в кухнята преинтересни събирания, като поканваше на чай всички обитатели: коларите, ординареца, често идваше дръзката Петровна, понякога идваше даже и веселата квартирантка и всякога в ъгъла до печката неподвижно и безмълвно стърчеше Хубава работа. Немият Стъопа играеше с татарина на карти; Валеј пляскаше с тях немия по широкия нос и викаше:

— Аш-шайтан!

Чичо Пьотр донасяше голяма порязаница бял хляб и сладко в голямо глинено гърне, нарязваше хляба на парчета, обилно ги намазваше със сладко и раздаваше на всички тези вкусни малинови парчета, като ги държеше на длан и ниско се кланяше.

— Бъдете тъй добри, опитайте! — ласкаво молеше той, а когато някой вземаше парче, той внимателно оглеждаше черната си длан и забелязваше, ли на нея капчица сладко, облизваше я с език.

Петровна донасяше бутилка с вишновка, веселата госпожа — орехи и бонбони. Започваше лудо угощение, любимото бабино удоволствие.

Известно време след като Хубава работа ми предложи подкуп, за да не му ходя на гости, баба уреди такава вечеря. Валеше и плющеше неспирен есенен дъжд, хленчеше вятър, дърветата шумяха и дращеха с клони по стената. В кухнята беше топло, уютно, всички седяха един до друг, всички бяха някак особено мили и кротки, а баба повече от всякога разказваше приказки, една от друга по-хубави.

Тя седеше на края на печката, опряла крака на стъпалото, наведена към хората, осветени от пламъка на малката тенекиена лампа; всякога, когато беше в настроение, тя се качваше тъй на печката, като обясняваше:

— Отгоре искам да приказвам — отгоре е по-добре!

Аз се намествах до краката ѝ, на широкото стъпало, почти над главата на Хубава работа. Баба разправяше хубавата история за Иван-воина и Мирон-отшелника. Отмерено се лееха сочните, тежки думи:

*Имало е нявга зъл войвода Гордион,
черна душа, съвест каменна;
правдата гонел, хората мъчил,
в зло живял, като бухал в хралупа.
Най-вече намразил Гордион
стареца отшелник Мирона,
на правдата кротък защитник,
благодетел на света безстрашен.
Повикал войводата верни си слуга,
храбрия воин Иванушка:
— Я чуй ме, Иванко, иди, та убий*

стареца Мирона, горделивия!
Иди, та му отсечи главата,
за брадата сива улови я,
донес я на моите псета!

Тръгнал Иван, послушал го.
Върви Иван и тъжно си мисли:
„Не отивам самичък — неволята ме кара.
Види се, тъй ми е от бога писано.“

Скри си остър меч Иван под дрехата,
стареца доближи, поклони му се:
— Здрав ли си още, стари дядо?
Грижи ли се господ за тебе? —
Тука се праведникът усмихнал
и с мъдри уста му продумал:
— Недей ти, Иванушка, правдата кри!
Нищо се от бога не скрива,
той доброто и злото в ръцете си държи!
Зная защо си дошъл при мене!

Засрами се Иван от отшелника,
а и страх го бе да не изпълни повелята.
Меча си от ножница извади кожсена,
о пола си дълга изтри го.

— Исках, Мироне, да те убия
тъй, че и меча ми да не зърнеш.
А сега ти богу се помоли,
моли му се ти за сетен път
за теб, за мен, за греховния род людски,
а след туй ще ти взема главата!... —
Коленичи кроткият старец Мирон,
коленичи под дъбче младо,
а то се пред него прекланя.
И старецът дума, усмихва се:
— Ох, Иване, много ще чакаш!

*Дълга е за целия свят молитвата!
Убий ме по-добре отведнъж,
защо да се маеш напразно!*

*Тук се Иван сърдито намръщил
и се глупаво Иван похвалил:
— Не, каквото съм рекъл — отсякъл съм!
Ти се моли — пък аз ще чакам!*

*До вечерта се молил отшелника
и от вечерта чак до ясни зори,
и от изгрев, та до късни нощи,
и от лято чак до друга пролет.*

*Молил се той години така,
дъбчето до облаците порасло,
от жълъди му гора се дигнала —
а молитвата край няма!*

*Тъй си стоят двамата до ден-днешен.
старчето на бога тихо се жалва,
за хората от него помощ проси,
от преславна Богородица — утешение.*

*А до него стои воин Иван,
мечът му на прах се е вече разсипал,
доспехите му ръжда ги прояла,
скъпата му дреха изгнила —
зиме и лете Иван гол стои.
Зной го суши — не изсушава го,
насекоми пият кръвта му — не изпиват,
мечки, вълци го не закачат,
бури и хали, мраз не усеща.
Сам той силици няма да се помръдне,
ни ръка да вдигне, ни да повика.
Господ-бог го така наказал:
задето зли повели е слушал*

*и зад чужда съвест се прикривал!
А молитвата за нас, грешните,
и до ден-днешен тече към бога
яко светла река в океана!*

Още в началото на бабиния разказ забелязах, че Хубава работа е нещо неспокоен: той странно, конвулсивно движеше ръце, свалеше и надяваше очилата, размахваше ги в такт с напевните думи, кимаше с глава, докосваше си очите, силно ги натискаше с пръсти и час по час бършеше с бързо движение на ръката челото и бузите си, като да бе силно изпотен. Когато някой от слушателите се размърдваше, кашляше, местеше крака, квартирантът строго шъткаше:

— Шш-т!

А когато баба замълча, той бурно скочи и като размахваше ръце, някак неестествено, почна да се върти, да бърбори:

— Знаете ли, това е удивително, трябва непременно да се запише! Това е страшно вярно, наше...

Сега се виждаше ясно, че плаче — очите му бяха пълни със сълзи; те напиреха отгоре и отдолу, очите му се къпеха в тях; това беше странно и много жалко. Той тичаше из кухнята — подскачаше смешно, несръчно, размахваше очилата пред носа си, искаше да ги надене и все не можеше да ги прикрепи зад ушите. Чичо Пьотр се подсмиваше, като го поглеждаше, всички сконфузено мълчаха, баба бързо нареждаше:

— Запишете, какво пък, не е грехота; знам още много такива...

— Не, именно това! Това е страшно руско — възбудено се провикваше квартирантът и изведнъж, като се вцепени пред кухнята, започна да говори високо, цепейки въздуха с дясната си ръка, а в лявата трепереха очилата. Дълго говори яростно, като подвикваше и тропваше с крак и често повтаряше едни и същи думи:

— Не може да се живее с чужда съвест, да, да!

После гласът му някак изведнъж секна, той замълча, погледна всички и тихичко, виновно излезе с наведена глава. Хората се подсмиваха и се споглеждаха сконфузено, баба се отмести по-навътре, в сянка, и оттам тежко въздишаше.

Бършейки с длан червените си, дебели устни, Петровна запитва:

— Май че се разсърди?

— Не — отвърна чичо Пьотр. — Той си е такъв...

Баба слезе от печката и мълком започна да приготвя самовара, а чичо Пьотр бавно каза:

— Господата са все такива — капризници!

Валей мрачно подхвърли:

— Ергенинът всякога върши глупост!

Всички се засмяха, а чичо Пьотр продължаваше.

— До сълзи стигна. Изглежда — и щуката се е хванала на куката, а днеска и черноперка се не мерка...

Стана тъжно. Някакво униние притискаше сърцето ми. Хубава работа много ме учуди, беше ми жал за него — така ясно виждах плувналите му очи.

Той не спа в къщи, а на другия ден си дойде следобед — тих, измачкан, явно засрамен.

— Вчера го прекалих — каза той на баба виновно, като малък. — Сърдите ли се?

— Че за какво?

— Ами защото се намесих, говорих.

— Вие никого не обидихте...

Аз чувствавах, че баба се бои от него, не го гледа в лицето и говори някак необичайно — твърде тихо.

Той отиде съвсем близо до нея и каза удивително просто:

— Видите ли, аз съм страшно сам, нямам никого! Мълчиш, мълчиш — и изведнъж кипне в душата, пробие... Готов си на камък да говориш, на дърво...

Баба се отмести.

— Че да бяхте се оженили...

— Е! — възкликна той, намръщи се и излезе, като махна с ръка.

Баба погледна навъсено след него, смръкна енфие и после строго ми каза:

— Ти гледай много да не се въртиш около него, господ го знае какъв е...

А мен отново ме потегли към него.

Видях как се измени, преобрази се лицето му, когато каза „страшно сам“; в тези думи имаше нещо познато за мен, което трогна сърцето ми и аз тръгнах след него.

Надникнах от двора през прозореца на стаята му — тя беше празна и приличаше на килер, където набързо са хвърлени в безпорядък разни ненужни вещи — така ненужни и странни, като своя стопанин. Отидох в градината и там, в ямата, го видях; прегърбен, обхванал с две ръце главата си, опрял лакти на коленете, той седеше неудобно на края на обгорялата греда. Гредата бе затрупана с пръст, а краят ѝ, лъскаво овъглен, стърчеше във въздуха над повехналия пелин, коприва и репей. И това, че му беше неудобно да седи, още повече ме влечеше към този човек.

Той дълго не ме забелязваше, гледайки някъде покрай мене със слепите си очи на бухал, после изведнъж запита като че с досада:

— При мене ли?

— Не.

— За какво тогава?

— Тъй.

Той свали очилата, изтри ги с кърпичка с черни и червени петна и каза:

— Е, ела тук!

Когато седнах до него, той ме прегърна здраво през раменете.

— Седи. Ще седим и ще мълчим. Бива, нали? Такова... Ти упорит ли си?

— Да.

— Е, хубава работа!

Дълго мълчахме. Вечерта беше тиха, кротка, една от онези тъжни вечери на сиромашкото лято, когато всичко наоколо е така цветисто и тъй видимо линее, от час на час обеднява, а земята е изчерпала вече всичките си богати летни мириси, мирише само на хладка влага, а въздухът е страшно прозрачен и в червеникавото небе тревожно се мяркат гарги, навяващи невесели мисли. Всичко е безмълвно и тихо; всеки звук — пърхането на птица, шушненето на падащ лист — ти се струва силен и те застава плахо да трепваш, но трепнал, отново замираш в тишината — тя е обгърнала цялата земя и изпълва гърдите.

В такива минути се раждат особено чисти, леки мисли, но те са тънки, прозрачни като паяжина и неуловими с думи. Те припламват и изчезват като падащи звезди, жегват душата с тъга по нещо, милват я, тревожат и тя кипи, разтваря се, добива форма за цял живот и в този момент се създава нейното лице.

Като се притисках към топлия хълбок на квартиранта, аз гледах заедно с него през черните ябълкови клони червеното небе, следях полета на суетливите скатии, гледах как кадънките кълват сухите върхове на репея, измъквайки тръпчиви зърна, как откъм полето се носят мъхнати, сиви облаци с червени краища, а под облаците тежко летят гарваните към гнездата си на гробището. Всичко беше хубаво и някак особено, необикновено ясно и близко.

Понякога човекът запитваше, като въздъхваше дълбоко:

— Хубаво е, братле, нали? Да-да! А не ти ли е влажно, студено?

А когато небето потъмня и всичко наоколо набъбна, наливайки се с влажен здрач, той каза:

— Хайде, стига! Да вървим...

Пред вратичката на градината той се спря, като каза тихо:

— Добра баба имаш — о, каква земя!

Затвори очи и като се усмихна, издекламира не високо, но много отчетливо.

*Господ-бог го така наказал,
задето зли повели е слушал
и зад чужда съвест се е прикривал!*

— Ти, братле, добре запомни това!

И побутвайки ме напред, попита:

— Можеш ли да пишеш?

— Не.

— Научи се. А като се научиш — записвай каквото разказва баба ти, това, братко, цена няма...

Сприятелихме се. От този ден аз ходех при Хубава работа когато исках, сядах в един сандък с някакви парцали и спокойно следях как той разтопява куршум, загрява мед. Като го нагорещи, кове железни пластинки на малката наковалня с леко чукче с красива дръжка, работи

с рашпил, пилички, шмиргел и тънко като конец трионче. И всичко претегля на чувствителни медни везни. Налива в бели хаванчета разни течности, гледа как те димят, напълва стаята с люта миризма, мръщи се, поглежда в дебела книга и мучи, като хапе червените си устни, или тихичко провлича със сипкав глас:

О, роза Саронска...

— Какво е това, дето го правиш?

— Едно нещо, братле...

— Какво?

— А-а, видиш ли, не мога да ти обясня така, че да разбереш...

— Дядо казва, че ти може би правиш фалшиви пари...

— Дядо ти ли? Мм... Е, той говори глупости! Парите, братко, са вятър работа...

— А с какво ще си купуваме хляб?

— М-да, братле, хлябът трябва да се плаща, вярно...

— Виждаш ли? И говеждото също...

— И говеждото...

Той тихичко, удивително мило се смее, гъделичка ме зад ухото като кутренце и казва:

— Хич не мога да споря с теб — всякога ме наддумваш; по-добре да мълчим...

Понякога той прекъсваше работата си, сядаше до мен и ние дълго гледахме през прозореца как роси дъждът по покрива, на двора, обрасъл с трева, как осиротяват ябълките, губейки листата си. Хубава работа приказваше малко, но всякога с някакви необходими думи. Най-често пък, желяейки да обърне вниманието ми върху нещо, той леко ме побутваше и показваше с очи, като смигваше.

Нищо особено не виждам в двора, но от тези побутвания с лакътя и от кратките думи всичко видяно изглежда особено значително, всичко се запомня. Ето, по двора тича котка, спира се пред светла локвичка и гледайки своето отражение, повдига меката си лапичка, като че ли иска да го удари. Хубава работа казва тихичко:

— Котките са горди и недоверчиви...

Червеникавозлатистият петел Мамай скочи върху плета на градината, закрепил се, плесна с криле, едва не падна, и като се обиди, сърдито закокоти, изпълнал шия.

— Важен генерал, а не е твърде умен...

Иде тромавият Валей, стъпвайки тежко по калта, като стар кон. Скулестото му лице е намусено, гледа замижал небето, а оттам право на гърдите му пада бял есенен лъч — медното копче на куртката му блести, татаринът се спира и го пипа с криви пръсти.

— Като че медал е получил, любува се...

Аз бързо и силно се привързах към Хубава работа, той ми стана необходим и в дни на горчиви обиди, и в часове на радост. Мълчалив, той не ми забраняваше да говоря за всичко, каквото ми идваше на ум, а дядо всякога ме прекъсваше със строго подвикване:

— Не дрънкай, дяволска воденицо!

Баба пък беше така изпълнена със своето, че нито чуваше, ни възприемаше чуждото.

Хубава работа всякога слушаше внимателно моите дрънканици и често ми казваше, като се усмихваше:

— Е, това, братле, не е така, това сам си го измисляш...

И неговите кратки забележки винаги идеха навреме, бяха необходими — той като че ли прозираше всичко, което ставаше в сърцето и главата ми, предугаждаше всички излишни, неверни думи и още преди да ги кажа, ги виждаше и отстраняваше с два ласкави удара:

— Лъжеш, братле!

Често нарочно изпитвах тази му магическа способност. Понякога измислях какво да е и го разказвах като минало, но той като послуша малко, поклащаше отрицателно глава:

— Е, лъжеш, братле...

— А отде знаеш?

— Виждам аз, братле...

Често, като отиваше на Сенния площад за вода, баба вземаше и мене и веднъж ние видяхме как петима еснафи бият един селянин — съборили го на земята и го дърпат, както кучетата ръфат куче. Баба пусна ведрата от кобилицата, размахая я и се спусна към еснафите, като ми викна:

— Бягай далече!

Но аз се изплаших, затичах след нея и почнах да хвърлям по еснафите буци, камъни, а тя храбро ги блъскаше с кобилицата, удряше ги по гърбовете, по главите. Застъпиха се още няколко хора, побойниците избягаха, а баба започна да мие бития. Лицето му беше изпогазено, аз и сега с отвращение виждам как той притискаше с кални пръсти раздраната си ноздра и ревеше, кашляше, и изпод пръстите му кръвта пръскаше лицето и гърдите на баба. Тя също викаше и цяла трепереше.

Когато се върнах в къщи, изтичах при квартиранта и почнах да му разправам, той остави работата и застана пред мен, вдигнал дългата пила като сабя и ме погледна изпод очилата втренчено и строго, а после изведнъж ме прекъсна и каза необикновено внушително:

— Прекрасно, точно така е било всичко! Много хубаво!

Потресен от видяното, аз не успях да се учудя на неговите думи и продължих да говоря, но той ме прегърна и като ме разхождаше по стаята, заговори, спъвайки се:

— Достатъчно, не трябва повече! Ти, братле, каза всичко, което трябваше — разбираш ли? Всичко!

Аз млъкнах обидено, но като помислих, с изумление, което много добре помня, разбрах, че той ме спря навреме: действително бях казал всичко.

— Ти, братле, не се спирай върху такива случки — това не е хубаво да се запомня! — каза той.

Понякога той неочаквано ми казваше думи, които си останаха у мен за цял живот. Разказвам му аз за моя враг Ключников, побойник от новата улица, дебело момче с голяма глава, на което нито аз можех да надвия в боя, нито той на мен. Хубава работа внимателно изслуша болките ми и каза:

— Това е празна работа; такава сила не е сила! Истинската сила е в бързината на движението; колкото си по-бърз, толкова си по-силен — разбра ли?

Следващата неделя, аз опитах да действам с пестници по-бързо и лесно победих Ключников. Това още повече повиши вниманието ми към думите на квартиранта.

— Всяко нещо трябва да умееш да го подхванеш — разбираш ли? Това е много трудно — да умееш да подхванеш!

Аз не разбрах нищо, но неволно запомнях тия и подобни на тях думи — именно затова ги запомнях, защото в простотата на тези думи имаше нещо досадно-тайнствено; защото не беше нужно някакво особено умение, за да подхванеш камък, парче хляб, чаша, чукчето!

А в къщи все повече не обичаха Хубава работа, даже глезената котка на веселата квартирантка не отиваше на неговите колене, както отиваше при всички, и не се отзоваваше на галеното му повикване. Аз я биех за това, дърпах ѝ ушите и едва ли не с плач я предумвах да не се бои от този човек.

— Моите дрехи миришат на киселини — затова и котката не иде при мене — обясняваше той, но аз знаех, че всички, даже и баба, обясняваха това иначе, враждебно за квартиранта, невярно и обидно.

— Ти какво стърчиш при него? — сърдито питаше баба. — Току-виж, че те научил на нещо...

А дядо жестоко ме биеше за всяко посещение у квартиранта, за което узнаваше той, червеникавия пор. Аз, разбира се, не казах на Хубава работа, че ми забраняват познанство с него, но откровено му разказвах как се отнасят към него в къщи.

— Баба се бои от тебе. Тя казва, че ти си черно книжник, а дядо и той — че си враг на бога и опасен за хората.

Той тръсваше глава, като че пъдеше мухи; на тебеширеното му лице пламваше розова усмивка, от която сърцето ми се свиваше и на очите ми призеленяваше.

— Аз, братле, виждам! — тихичко казваше той. — Това, братле, е тъжно, а?

— Да!

— Тъжно, братле...

Накрая го пропъдиха.

Веднъж, след утринния чай, аз отидох при него и го видях, седнал на пода, да нарежда нещата си в сандъци и тихичко да тананика за розата на Сарон.

— Е, прощавай, братле, ето че си отивам...

— Защо?

Той втречено ме погледна и каза:

— Нима не знаеш? Стаята е нужна за майка ти...

— Кой ти каза това?

— Дядо ти...

— Той лъже!

Хубава работа ме дръпна за ръка към себе си и, когато седнах на пода, заговори тихичко:

— Не се сърди! Пък аз, братле, помислих, че ти знаеш, а не ми казваш; не е хубаво това, мисля си.

Беше ми тъжно и обидно за нещо.

— Слушай — почти шепнешком говореше той, като се усмихваше. — Помниш ли, аз ти бях казал да не идваш при мене?

Кимнах.

— Ти се обиди тогава, нали?

— Да...

А аз, братле, не исках да те обидя; аз, виждаш ли, знаех, че ако се сдружиш с мене, вашите ще почнат да ти се карат, нали? Така ли беше? Разбра ли защо ти го казах тогава?

Той говореше, сякаш беше малък, на еднаква възраст с мен, а аз страшно се зарадвах от неговите думи! Даже ми се стори, че отдавна, още тогава, съм го разбрал, и така и казах:

— Това отдавна разбрах!

— Видиш ли! Така, братко. Така си е, гълъбче...

Сърцето нетърпимо ме заболя.

— Защо никой от тях не те обича?

Той ме прегърна, притисна ме към себе си и отговори, като подмигна:

— Чужд съм — разбираш ли? Ей за това. Не съм като тях...

Аз го дърпах за ръкава, като не знаех или просто не умеех какво да кажа.

— Не се сърди — повтори той и добави шепнешком на ухото ми: — Не бива и да плачеш!...

А на самия него също му текат сълзи изпод мътните очила.

И после, както всякога, ние дълго седяхме и мълчахме, само нарядко разменяхме по някоя дума.

Вечерта той замина, като се прости любезно с всички, а мене — силно прегърна. Излязох на портата и видях как талигата го тръскаше, като размачкваше буците на замръзналата кал. След неговото излизане баба тозчас се залови да мие и чисти мръсната стая, а аз нарочно се разхождах от единия до другия ъгъл и ѝ пречех.

— Излез! — викаше тя, като се блъскаше в мене.

— Защо го изгонихте?

— Не се бъркай!

— Глупаци сте вие всички — казах аз.

Тя ме зашляпа с мокрия парцал и викаше:

— Да не си полудял, немирнико!

— Не ти, а всички останали са глупаци — поправих се аз, но това не я успокои.

На вечерята дядо каза:

— Е, слава богу! А то, случваше се, като го погледна — нож се заби в сърцето ми: ох, трябва да се изпъди!

От яд аз счупих лъжицата и пак си изпатих.

Така свърши моята дружба с първия човек от безкрайната върволица хора, чужди в родната си страна — най-добрите й хора...

9

В представите за детството ми виждам себе си като кошер, където разни прости, сиви хора трупаха като пчели меда на своите знания и мисли за живота, щедро обогатявайки душата ми кой с каквото можеше. Често този мед бива мръсен и горчив, но всяко знание е все пак мед.

След заминаването на Хубава работа с мен се сприятели чичо Пьотр. Той приличаше на дядо: също така сух, спретнат, чист; но беше по-нисък от дядо и целият по-дребен от него. Приличаше на момче, преоблякло се на шега като старец. Лицето му беше изплетено, като решето, цялото в тънки кожени връвчици, между които подскачаха, като кадънки в клетка, смешни игриви очи, а бялото на очите му жълтеникаво. Сивата му коса се къдреше, брадичката му се виеше на пръстени. Той пушеше лула, пушекът ѝ имаше цвета на косите му и също се къдреше, и приказката му беше къдрава, изобилна с поговорки. Той говореше с бръмчащ глас и като че любезно, но мен всякога ми се струваше, че се надсмива над всички:

— В първите години ми заповяда госпожа-графинята Татян, душа, Лексевна — „стани ковач“, а след някое си време заповядва: „Помагай на градинаря!“ Хубаво. Само че на нея не можеш ѝ угоди. Друг път ми казва: „Ти, Петрушка, трябва да ловиш риба!“ А мен ми е все едно, аз и риба... Обаче едва се пристрастих и — прощавай, рибо, сполай ти. А аз трябваше да замина в града като колар, за оброк! Е, какво пък, станах колар, а сетне какво? А сетне нищо не успяхме да променим с господарката — освободиха ни нас, крепостните, и аз останах с кобилата; сега тя ми е за графиня.

Кобилата беше старичка и сякаш по-преди е била бяла, а някакъв пиян бояджия почнал да я шари с разни бои — почнал, но не свършил. Краката ѝ бяха изкривени и цялата тя — сякаш съшита от парчета, костеливата глава с мътни очи бе скръбно увиснала, слабо свързана с трупа чрез подути жили и стара, изтъркана кожа. Чичо Пьотр се отнасяше към нея с уважение, не я биеше и я наричаше Танка.

Веднъж дядо му каза:

— Ти защо наричаш това животно с християнско име?

— Съвсем не, Васил Василиев, съвсем не, уважаеми! Няма такова християнско име Танка, а има Татяна!

Чичо Пьотр също беше грамотен и доста начетен по писанието. Те всякога спореха с дядо кой от светиите е по-свят, осъждаха един от други по-строго древните грешници — особено си патеше Авесалом. Понякога споровете вземаха чисто граматичен характер. Дядо казваше: „Согрешихом, беззаконствовахом, неправдовахом“, а чичо Пьотр твърдеше, че трябва да се казва „согрешиша, беззаконствоваша, неправдоваша“.

— Едно е според теб, а друго според мен — се горещеше дядо, като се изчервяваше и викаше на подбив: — Ваша, шиша!

Но чичо Пьотр, като се обвиваше в дим, ехидно питаше:

— Че с какво са по-добри твоите хоми? Хич не са те подобри за бога! Той, бог, може би слуша молитвата и си мисли: моли се, както мож, но не чиниш грош!

— Махай се, Лексей! — яростно викаше дядо, като святкаше със зелените си очи.

Пьотр много обичаше чистотата, реда: като вървеше по двора, той всякога отритваше встрани тресчици, чирепи, кокали — отритваше ги и им казваше с упрек:

— Не трябваш, а само се пречкаш!

Той беше приказлив, изглеждаше добър, весел, но понякога очите му се наливаха с кръв, помътняваха и се втренчваха като на мъртвец. Случваше се да седне някъде в ъгъла, в тъмнината, свит, мрачен и ням като своя племенник.

— Какво ти е, чичо Пьотр?

— Махни се — казваше той глухо и строго.

В една от къщичките на нашата улица се настани някакъв господин с буца на челото и извънредно странна привичка: в празник той сядаше до прозореца и стреляше със сачми по кучета, котки, кокошки, гарги, а също и по минувачите, които не му харесваха. Веднъж той обсипа със сачми хълбока на Хубава работа. Сачмите не пробиха кожената куртка, но няколко от тях бяха попаднали в джоба. Помня как квартирантът внимателно разглеждаше през очилата сивите

сачми. Дядо взе да го надумва да се оплаче, но той каза, като хвърли сачмите в ъгъла на кухнята:

— Не си струва.

Друг път стрелецът заби няколко сачми в крака на дядо. Дядо се разсърди, подаде заявление до мировия съдия, започна да събира по улицата потърпевши и свидетели, но господинът изведнъж изчезна някъде.

И ето, всеки път, когато на улицата се чуваха изстрели, чичо Пьотр, ако беше дома, бързо нахлупваше на сивата си глава празничната избеляла фуражка с голяма козирка и изтичваше през портата. Там той слагаше ръце отзад, под кафтана, вирваше дрехата си като опашка на петел, изпъчваше корем и важно тръгваше по тротоара покрай стрелеца. Мине, върне се назад и пак така. Ние, цялата къща, стоим на портата, от прозореца гледа синьото лице на военния, над него — русата глава на жена му. От двора на Бетленг също излизат някакви хора, само от сивата мъртва къща на Овсяников не се показва никой.

Понякога чичо Пьотр се разхожда безуспешно — ловецът, вижда се, не го признава за дивеч, достоен за изстрел, но понякога двуцевката бухва едно подир друго:

— Бух-бух...

Без да ускори крачки, чичо Пьотр пристъпва към нас и много доволен казва:

— В кафтана удари!

Веднъж сачмите го улучиха в рамото и шията. Докато ги изчопляше с игла, баба се караше на чичо Пьотр:

— Ти защо се закачаш с тоя луд човек, а? Току-виж, че ти избил някое око!

— Не-е, няма как, Акулина Ивановна — пренебрежително провлича Пьотр. — Той не е никакъв стрелец...

— Ами ти защо се закачаш с него?

— Нима се закачам? Ще ми се да подразня господина...

И като разглеждаше изкараните сачми върху дланта си, той казваше:

— Какъв ти стрелец! Виж у госпожа графинята, у Татян Лексевна, изпълняваше временно съпружеска длъжност — тя си менеше мъжете като лакеи — та, казвам, че при нея живееше един,

Мамонт Илич, военен човек — е, виж, той право мереше! Той, бабо, с куршуми, с нищо друго! Постави Игнашка щурия далеко, може на четиридесет крачки, а на пояса му привърже бутилка така, че да виси между краката му, а Игнашка се разкрачи, смее се от глупост. Мамонт Илич се премери, револверът — бум! Пръсва се бутилката. Само веднъж щръклица ли, що ли ухапа Игнашка — той се дръпна, а куршумът право в коляното му, в капачето! Повикаха лекар, тозчас отрязва крака — готово! Заровиха отрязаното...

— А щурия?

— Той — нищо. На щурия нито крака, нито ръце му трябват, той и с щуротията си може да се прехрани. Щурия всеки го обича, щуротията е безобидна. Има дума: и секретар, и писар, щурав ли е — търпи се.

Такива разкази не учудваха баба, тя сама ги знаеше с десетки, а на мен ми ставаше малко странно, аз питах Пьотр:

— А господарят може ли съвсем да убива?

— Защо да не може? Мо-же. Те даже един другиго се избиват. При Татян Лексевна пристигна един улан, скараха се те с Мамонта и тозчас грабнаха пистолетите, отидоха в парка, там, при езерото, на пътечката, уланът — бух Мамонта в самия чер дроб! Мамонт — в гробищата, уланът — на Кавказ — работата готова! Това те — помежду си! А за селяните и прочие — да не говорим! Сега на тях не им е особено жал за хората, не са вече техни, а по-рано все пак ги жалеха — своя стока!

— Е, и тогава не ги жалеха много — казва баба.

Чичо Пьотр се съгласява:

— И това е вярно: своя стока, ама евтина...

Към мене той се отнасяше ласкаво, говореше с мен по-добродушно, отколкото с големите, и не криеше очи, но нещо в него не ми харесваше. Като гощаваше всички с любимото си сладко, той намазваше моето парче хляб по-дебело, донасяше ми от града разни сладкиши и разговаряше с мене винаги сериозно, бавничко.

— Как ще живеем, господинчо? Войник ли ще ставаш, или чиновник?

— Войник!

— Това е хубаво. Сега и войниклъкът не е труден. И поп е хубаво, кажеш едно „господи помилуй“ — и това ти е. Поп даже е по-

леко, отколкото войник, а още по-леко е рибар. Нему съвсем никаква наука не трябва — нужна е само привичка!...

Той забавно показваше как рибите се въртят около стръвта, как се мятат, как се улавят на въдицата речните костури, мрени, кленчета.

— Ето, ти се сърдиш, когато те бие дядо ти — утешително казваше той. — Няма защо да се сърдиш за това, господинчо, за поука те бият и този бой е детски. А виж, моята госпожа Татян Лексевна — е, тя знаменито биеше! Имаше човек нарочно за това, казваше се Христофор, такъв майстор беше в работата си, че се случваше съседите от други чифлици да го искат от госпожа графинята: пуснете, госпожо Татян Лексевна, Христофор да понабие слугите! И тя го, пускаше.

Той безобидно и подробно разказваше как графинята, в бяла воалена рокля и ефирна небесносиня забрадка, седяла на стълбичката с колонки, в червено кресленце, а Христофор налагал пред нея жени и мъже.

— Тоя Христофор, господинчо, макар и да беше рязанец, но приличаше на циганин или малорусин: мустаците му бяха до ушите, а лицето — синьо, брадата си бръснеше. Или беше глупав, или се преструваше, за да не го питат излишно.

Понякога налее чашка вода в кухнята, хване муха, я хлебарка, щурец някакъв и ги дави с пръчица, дълго ги дави. Или — хване някоя от своите въшки — и нея дави...

Такива и подобни на тези разкази ми бяха вече добре познати. Много ги бях слушал от дядо и баба. Разнообразни, те всички странно си приличаха: във всеки мъчеха човек, подиграваха се с него, преследваха го. Бяха ми омръзнали, не ми се искаше да ги слушам и аз молах коларя:

— Разкажи нещо друго!

Той събираше всичките си бръчки около устните, после ги подигаше към очите и се съгласяваше:

— Добре, ненаситнико! Друго! Имахме един готвач...

— Кой го имаше?

— Графиня Татян Лексевна.

— Защо я наричаш Татян? Нима тя е мъж?

Той тъничко се смееше.

— Разбира се, госпожа беше, обаче имаше мустачки, чернички — беше от черните немци, народец като арапите. Та за готвача. Това, господинчо, ще бъде смешна история...

Смешната история се състоеше в това, че готвачът развалил зелника и го накарали да го изяде наведнъж. Изял го и се разболял.

Аз се сърдех:

— Това съвсем не е смешно!

— А какво е смешно? Хайде, кажи!

— Не знам...

— Тогава — мълчи!

Отново дрънкаше врели-некипели.

Понякога в празник идваха на гости братовчедите ми — печалният и ленив Саша Михайлов и акуратният и всезнаещ Саша Яковов. Веднъж, като се разхождахме тримата по покрива на постройките, видяхме в двора на Бетленг господаря в зелен кожен сюртук. Седнал върху куп дърва до стената, той играеше с кученца; малката му гола, жълта глава беше непокрита. Някой от братовчедите предложи да откраднем едно кученце и тозчас съставихме остроумен план за кражбата: братовчедите веднага да идат на улицата при портата на Бетленг, аз да изплаша господаря, а когато той, уплашен, побегне, те да се вмъкнат в двора и да хванат кученцето.

— Но как да го изплашим?

Един от братовчедите предложи:

— Плюй на плешивото му теме!

Голям грях ли е да плюеш на главата на човек? Аз много бях слушал, пък и с очите си видях, че с хората постъпват много по-лошо, и разбира се, честно изпълних възложената ми задача.

Вдигна се голям шум и скандал, от къщата на Бетленг в нашия двор дойдоха цяла армия мъже и жени, водени от млад, красив офицер, и понеже братовчедите в момента на престъплението се разхождаха мирно по улицата, без нищо да знаят за моята невероятна лудория — дядо наби само мене, като отлично удовлетвори всичките хора от Бетленговата къща.

Когато аз, пребит, лежах в кухнята на печката, при мене влезе чичо Пьотр, празнично облечен и засмян.

— Добре си го измислил това, господинчо! — шепнеше той. — Така му се пада на стария пръч, така — плюй на тях! Трябваше с камък

— по гнилата глава!

Пред мене стоеше кръглото, късаво, детинско лице на господаря. Помнех как той, като кученце, тихо и жално скимтеше, бършейки жълтата си плешивина с малки ръчички. Беше ми непоносимо срамно, ненавиждах братовчедите си, но всичко това изведнъж се забрави, когато се вгледах в набръчканото лице на коларя: то трепереше също така противно, както лицето на дядо, когато ме биеше.

— Махай се! — закрещях аз, като изблъсках Пьотр с ръце и крака.

Той захихика, замига и слезе от печката.

От този ден изгубих желание да разговарям с него, взех да го избягвам и в същото време почнах подозрително да го следя, като смътно очаквах нещо.

Скоро след историята с господаря се случи още една, Мен вече отдавна ме интересуваше тихата къща на Овсяников, струваше ми се, че в тази къща тече особен, тайнствен, приказен живот.

В къщата на Бетленг живееха шумно и весело, там имаше много красиви госпожи, при тях идваха офицери, студенти, там всякога се смееха, крещяха и пееха и свиреше музика. И самият вид на къщата беше весел, стъклата на прозорците блестяха ясно, цветята зад тях зеленееха разнообразно, ярко. Дядо не обичаше тази къща.

— Еретици, безбожници — казваше той за всички хора в нея, а жените назоваваше с мръсна дума, чийто смисъл чичо Пьотр веднъж ми обясни също тъй гадно и злорадо.

Строгата и мълчалива къща на Овсяников внушаваше на дядо почит.

Тази едноетажна, но висока къща се бе разположила в двор, обрасъл с трева, чист и пустинен, а сред него кладенец под покривче на два дирека. Къщата като че бе се оттеглила от улицата, криейки се от нея. Трите ѝ прозореца, тесни и прорязани от арки, бяха високо над земята, а стъклата им мътни, оцветени от слънцето като дъга. От другата страна на портата имаше хамбар със съвършено същата фасада, както и къщата, също с три прозореца, но фалшиви: на сивата стена бяха набити рамки и в тях с бяла боя бяха нарисувани черчевета. Тези слепи прозорци бяха неприятни и целият хамбар отново намекуваше, че къщата иска да се скрие, да живее незабелязано. Нещо

тихо и обидено или тихо и гордо имаше в целия чифлик, в неговите празни конюшни, в сайвантите с грамадни врати — също празни.

Понякога по двора минаваше, куцайки, висок старец, бръснат, с бели мустаци, космите на мустаците му стърчаха като игли. Понякога друг старец с бакенбарди и крив нос извеждаше от конюшната сива дългоглава кобила. Тесногръда, с тънки крака, като излизаше на двора, тя се кланяше на всичко наоколо като смирена монахиня. Куцията я шляпаше звънко с длан, свиреше, шумно въздишаше, после пак скриваха кобилата в тъмната конюшня. И на мен ми се струваше, че старецът иска да избяга от къщата, но не може, омагьосан е.

Почти всеки ден на двора от следобеда до вечерта играеха три момченца. Еднакво облечени, със сиви куртки и панталони, с еднакви шапчици, кръглолики, сивооки и тъй еднакви, че аз ги различавах само по ръста.

Наблюдавах ги през цепнатините на оградата, те не ме забелязваха, а мен ми се искаше да ме забележат. Харесваше ми как хубаво, весело и дружно играеха те на непознати за мен игри, харесвах ми техните дрехи, грижата един за друг, особено забележима в отношенията на по-големите към малкото братче, смешно и пъргаво дребосъче. Паднеше ли, те се смееха, както всякога се смеят на падналия, но се смееха не-злорадо — веднага му помагаша да стане и ако то бе изцапало ръцете или коленете си, те изчистваха пръстите и панталоните му с листа от репей и с кърпички, а средното момченце добродушно казваше:

— Ех, че си непохватен!

Те никога не се караха, не се лъжеха един друг, и тримата бяха много ловки, силни, неуморими.

Веднъж аз се покачих на едно дърво и им свирнах — те се спряха там, дето ги свари изсвирването, после се скупчиха бавно и като ме поглеждаха, започнаха за нещо тихо да се съвещават. Помислих, че ще почнат да ме замерят с камъни, спуснах се на земята, напълних джобовете и пазвата си с камъни и отново се покачих на дървото, но те вече играеха в дъното на двора, далеко от мен, и очевидно бяха ме забравили. Това беше тъжно, обаче мене не ми се искаше пръв да почна войната, а скоро някой им викна от прозореца:

— Деца — скоро в къщи!

Те тръгнаха бавно и покорно като гъски.

Много пъти седях на дървото над оградата, като се надявах, че ще ме повикат да играя с тях — а те не ме повикваха. Мислено аз вече

играех с тях, като се увличах понякога дотолкова, че извиквах и силно се изсмивах. Тогава и тримата ме гледаха, като говореха тихо за нещо, и аз, засрамен, се смъквах на земята.

Веднъж почнаха игра на криеница. Дойде ред да търси средният. Той застана в ъгъла зад хамбара и стоеше, като честно си закриваше очите и не поглеждаше, а братята му побягнаха да се крият. Най-големият бързо и ловко влезе в широката шейна под стряхата на хамбара, а малкият, объркан, смешно тичаше около кладенеца, като не намираще къде да се скрие.

— Раз — викаше средният, — два...

Малкият скочи върху оградата на кладенеца, хвана се за въжето, пъкна крака в празната кофа и кофата, като почукваше глухо по стените, изчезна.

Изтръпнах, като гледах как бързо и безшумно се върти добре смазаното колело, но бързо разбрах какво може да стане и скочих при тях в двора, като виках:

— Падна в кладенеца!...

Средното момче дотича при кладенеца заедно с мен, грабна въжето, то го дръпна нагоре, ожули му ръцете, но аз вече успях да подхвана въжето, а в това време дотича най-големият. Като ми помагаше да теглим кофата, той каза:

— Полекичка, моля!

Ние бързо изтеглихме малкия; той също беше изплашен. От пръстите на дясната му ръка капеше кръв, бузата му също беше много ожулена, беше мокър до пояс, посинял, но се усмихваше, треперейки, усмихваше се с широко отворени очи, и говореше:

— Ка-ак па-адна-ах...

— Ти си се побъркал, ето какво — каза средният, като го прегърна и изтриваше с кърпа кръвта от лицето му, а най-големият начумерено каза:

— Да вървим, все едно, не можеш скри...

— Ще ви бият ли? — попитах аз.

Той кимна с глава, после каза, като ми протегна ръка:

— Ти много бързо дотича!

Зарадван от похвалата, аз не успях да хвана ръката му, а той вече отново казваше на средния брат:

— Да вървим, ще се простуди! Ще кажем, че е паднал, а за кладенеца — нито дума.

— Да, не трябва — съгласи се малкият, треперейки. — Паднал съм в локва, нали?

Те си, отидоха.

Всичко това се разигра така бърже, че когато погледнах към клона, по който се спуснах в двора, той още се люлееше, като ронеше жълти листа...

Цяла седмица братята не излизаха на двора, а след това се явиха по-шумни, отколкото по-рано. Когато най-големият ме видя на дървото, той ми извика любезно:

— Ела при нас!

Отидохме под стряхата на хамбара в старата шейна, и като се оглеждахме един друг, дълго разговаряхме.

— Биха ли ви? — запитах аз.

— Да — отговори големият.

Трудно беше да повярваш, че тези момчета също ги бият както мен, беше ми обидно за тях.

— Ти защо ловиш птичките? — питаше малкият.

— Те пеят хубаво.

— Не, ти не ги лови, остави ги по-добре да си хвърчат както искат...

— Е добре, няма вече!

— Само че по-напред хвани една и ми я подари.

— На теб ли? Каква?

— Весела. И в клетка.

— Значи — щиглец.

— Котката ще то изяде — каза средният. — Пък и татко няма да позволи.

Големият се съгласи:

— Няма да позволи...

— Вие имате ли майка?

— Не — каза големият, но средният го поправи:

— Имаме, само че друга, не наша, а нашата я няма, тя е умряла.

— Другата се казва мащеха — казах аз; големият кимна с глава:

— Да.

И тримата се замислиха, помръкнаха.

От бабините приказки знаех какво нещо е мащехата и разбирах тази замисленост. Те седяха близо един до друг, еднакви като пиленца. А аз си спомних за магьосницата мащеха, която с измама заела мястото на истинската майка и им каза:

— Ще се върне родната ви майка — почакайте!

Големият вдигна рамене:

— Даже и умряла! Това не се случва...

Не се случва ли! Господи, колко пъти мъртви, даже насечени на парчета, са възкръсвали само като ги понапръсквали с жива вода; колко пъти се е случвало смъртта да не е истинска, не божа, а от магьосници и магьоснички!

Аз започнах възбудено да им разправам бабините истории; големият изпърво все се усмихваше и казваше тихо:

— Ние знаем това — това са приказки...

Братята му слушаха мълчаливо, малкият стиснал здраво устни, начумерен, а средният, опрял лакът на коляно, бе се наклонил към мене и прегръщаше брат си с праметната през врата му ръка.

Вече се бе доста свечерило, червени облаци висяха над покривите, когато при нас се яви старецът с белите мустаци, в дълга кафява като на поп дреха и с рунтава кожена шапка.

— Кой е този? — попита той, като ме сочеше с пръст.

Голямото момче стана и посочи с глава дядовата къща:

— Той е оттам...

— Кой го повика?

Момчетата, всичките изведнъж, мълчаливо слязоха от шейната и тръгнаха към къщи, като пак ми заприличаха на покорни гъски.

Старецът яко ме стисна за рамото и ме поведе през двора към портата. Искаше ми се да заплача от страх пред него, но той крачеше така широко и бързо, че не успях да заплача и вече се намерих на улицата, а той, като се спря на вратичката, ме заплаши с пръст и каза:

— Да не си посмял да идваш при мен!

Аз се разсърдих:

— Съвсем не идвам при теб, дърти дяволе!

Той ме хвана пак с дългата си ръка и ме поведе по тротоара, като питаше, сякаш чукаше с чук по главата ми:

— В къщи ли е дядо ти?

За мое нещастие дядо се случи в къщи. Той застана пред страшния старец, вдигна глава, издаде напред брадичка и бързо говореше, като го гледаше в очите, мътни и кръгли като петачета:

— Майка му замина, аз съм човек зает, няма кой да го гледа — простете му, полковник.

Полковникът се изкашля, та екна в цялата къща, обърна се като дървен стълб и излезе, а мене след някое време ме изхвърлиха на двора, в колата на чичо Пьотр.

— Пак ли си изпати, господинчо? — питаше той, като разпрягаше коня. — Защо те биха?

Когато му разказах защо, той пламна и изсъска:

— А ти защо си се сдружил с тях? Те са господарчета, змийчета; ето как си изпати заради тях! Сега пък ти ги набий — какво ще ги гледаш!

Той дълго съска. Озлобен от побоя, отначало го слушах съчувствено, но неговото набръчкано лице трепереше все по-неприятно и ми напомняше, че ще бият и момчетата и че те са невинни пред мен.

— Няма защо да ги бия, те са добри, а ти лъжеш за всичко — казах аз.

Той ме погледна и неочаквано извика:

— Веднага се измъквай от колата!

— Глупак! — викнах аз, като скочих на земята.

Той почна да ме гони из двора, като безуспешно се опитваше да ме хване, тичаше и неестествено викаше:

— Аз ли съм глупак? Аз ли лъжа? Ще ти кажа аз...

На вратата на кухнята се показа баба, аз се спуснах към нея, а той почна да се оплаква:

— Няма живот от това момче! Аз съм пет пъти по-стар от него, а той ме псува на майка и всякак ми вика... и лъжец...

Когато ме лъжеха в очите, аз се обърквах и оглупявах от удивление. Обърках се и в тази минута, но баба твърдо каза:

— Е, сега, Пьотр, наистина лъжеш — той не те е псувал!

Дядо би повярвал на коларя.

От този ден между нас започна мълчалива, зловна война: той се стараяше, уж без да ще, да ме блъсне, да ме засегне с юздите, пускаше птичките ми, веднъж насъска котката и за най-малкото нещо се

оплакваше на дядо, всякога послъгвайки, а мен все по-често ми се струваше, че и той е момче като мен, само че облечено като старец. Аз му разплитах цървулите, забележимо разсуквах и разтягах връзките и те се късаха, когато Пьотр се обуваше. Веднъж насипах в шапката му пипер, като го заставих цял час да киха; изобщо стараех се, колкото можех и умеех, да не му остана дължен. В празници той по цели дни внимателно ме следеше и често ме хващаше в забраненото — в общуване с господарчетата, хващаше ме и отиваше да ме клевети на дядо.

Познанството с господарчетата продължаваше и ми ставаше все по-приятно. В малкото кътче между стената на дядовата къща и оградата на Овсяникови растяха бряст, липа и гъст храст бъзовина. Аз прорязах в оградата под този храст полукръгла дупка, братята поред или по двама идваха при нея и ние разговаряхме тихо, клекнали или опряни на колене. Един от тях винаги следеше да не би полковникът да ни свари неочаквано.

Те разказваха за своя тъжен живот и на мен ми беше много мъчно да ги слушам. Говорехме за това как живеят моите птици, за много детинщини, но те никога нито дума не казаха за мащехата или бащата — поне аз не помня това. Най-често просто ми предлагаха да разказвам приказка. Аз добросъвестно повтарях бабините истории, а ако бях забравил нещо, молах ги да почакаат, тичах при баба и я питах за забравеното. Това всякога ѝ беше приятно.

Много им разправях и за баба. Голямото братче веднъж каза, като въздъхна дълбоко:

— Бабите, изглежда, всичките са много добри — нашата също беше добра...

Той така често и тъжно казваше „беше, имаше“, като че беше живял на земята сто години, а не единадесет. Той имаше, помня, тънки ръце и дълги пръсти и целият беше тънък, крехък, а очите — много ясни, но кротки като пламъчета на църковни кандила. И братята му бяха също мили, също будеха широко доверчиво чувство — всякога ми се искаше да направя това, което им е приятно, но големият повече ми харесваше.

Увлечен в разговор, аз често не забелязвах кога се появяваше чичо Пьотр и ни разгонваше с провлечено възклицание:

— Па-ак ли?

Аз: забелязвах, че все по-често се повтарят припадъци на мрачно вцепеняване, даже се научих предварително да разпознавам в какво настроение се връща от работа: обикновено той отваряше портата бавно, пантите изскърцваха продължително и лениво. Ако пък коларят беше в лошо настроение, пантите изскърцваха кратко, като че изохкваша от болка.

Неговият ням племенник замина за село да се жени. Пьотр живееше сам над конюшната в нисичка стаичка с много малко прозорче, пълна с гъста миризма на изгнила кожа, катран, пот и тютюн — и заради тази миризма аз никога не ходех в неговото жилище. Сега той спеше, без да гаси лампата, което никак не се харесваше на дядо.

— Внимавай, ще ме подпалиш, Пьотр!

— Съвсем не, бъди спокоен! Аз през нощта поставям свещта в чаша вода — отговаряше той, като гледаше встрани.

Той сега изобщо гледаше все някак настрана и отдавна престана да посещава бабините вечери. Не гощаваше със сладко, лицето му изсъхна, бръчките станаха по-дълбоки и когато ходеше, се заваляше и влачеше крака като болен.

Един делничен ден сутринта ние с дядо ринехме на двора снега, паднал изобилно през нощта — изведнъж ключалката на малката портичка изтрака звучно и особено, в двора влезе полицай, затвори портичката с гръб и повика дядо с дебел сив пръст. Когато дядо отиде, полицаят наклони към него носесто лице и като че дълбаеше челото на дядо, започна тихо да говори нещо, а дядо бързо отговаряше:

— Тук! Кога? Господ да ни е на помощ...

И изведнъж, като подскочи смешно, викна:

— Господи помилуй, наистина ли?

— По-тихо — строго каза стражарят.

Дядо се огледа, видя ме...

— Прибери лопатите и върви в къщи!

Аз се скрих зад ъгъла, а те тръгнаха към стаичката на коларя. Стражарят свали от дясната си ръка ръкавицата и удряше с нея по лявата ръка, като казваше:

— Разбира той; коня оставил, а самият се скрил...

Аз изтичах в кухнята да кажа на баба всичко, каквото видях и чух. Тя месеше в нощвите хляб, като поклащаше брашнена глава. Като ме изслуша, спокойно каза:

— Откраднал е сигур нещо. Върви да играеш, какво те интересува!

Когато отново излязох на двора, дядо стоеше на портата, свалил шапка, и се кръстеше, като гледаше към небето. Лицето му беше сърдито, наежено и единият му крак трепереше.

— Нали казах — иди си в къщи! — викна ми той, като тропна.

И сам тръгна след мен, а когато влезе в кухнята, повика:

— Ела тука, майко!

Те отидоха в съседната стая, дълго си шепнеха там и когато баба пак дойде в кухнята, мен ми стана ясно, че се е случило нещо страшно.

— Защо си се изплашила?

— Мълчи, чу ли? — тихо отговори тя.

Целия ден в къщи беше неспокойно, неприятно. Дядо и баба тревожно се споглеждаха, говореха тихо и неразбрано с кратки думи, които още повече сгъстяваха тревогата.

— Майко, я запали всички кандила — заповядваше дядо, като покашлюваше.

Обядваха без желание, но бързо, като че очакваха някого.

Дядо уморено издуваше бузи, охкаше и мърмореше:

— Силен е дяволът наспроти човека! Уж благочестив и черковник, а пък ето ти на!

Баба въздишаше.

Мъчително дълго се топеше този сребристомътен зимен ден, а в къщи ставаше все по-неспокойно, по-тежко.

Преди вечеря пристигна стражар, вече друг, червенокос и дебел. Той седеше в кухнята на пейката, дремеше, похъркваше и клюмаше, а когато баба го питаше: „Как узнахте това?“ — отговаряше не веднага и дебело:

— Ние всичко узнаваме, не се безпокой!

Помня, седях до прозореца и като затоплях в уста стар грош, се стараех да отпечатам на леда на стъклата Георги Победоносец, убиващ змея.

Изведнъж в коридора се чува тежки стъпки, вратата се разтвори широко и Петровна викна от прага оглушително:

— Я погледнете какво е зад къщата ви!

Като видя стражаря, тя се дръпна пак в коридора, но той я хвана за роклята и също изплашено завика.

— Стой — коя си ти? Какво да видят?

Тя се препъна в прага, падна на колене и започна да крещи, задавяйки се с думи и сълзи:

— Отивам да доя кравите, гледам: какво е това като ботуш в градината на Каширини?

Тук дядо яростно изкрещя, като тропна с крак:

— Лъжеш, глупачке! Не можеш да видиш нищо в градината, оградата е висока, пролука никъде няма, лъжеш. Нищо няма у нас!

— Бащице! — виеше Петровна, като протягаше едната си ръка към него, а с другата се държеше за главата. — Вярно е, бащице, аз ли да лъжа! Вървя аз, а към вашата ограда — следи и на едно място снегът стъпкан. Аз погледнах през оградата и виждам — лежи си...

— Ко-ой?

Този вик продължи страшно много и нищо не можеше да се разбере от него. Но изведнъж всички хукнаха навън от кухнята като обезумели, един през друг, затичаха към градината — там в ямата, меко постлана със сняг, лежеше чичо Пьотр, прислонил гръб на обгорялата греда, ниско отпуснал глава на гърдите. Под лявото му ухо имаше дълбока цепнатина, червена като уста, от която като зъби стърчаха синкави парчета. Аз затворих очи от страх и през ресниците видях на коленете му познатия ми сарашки нож, а около него сгърчените черни пръсти на дясната ръка: лявата беше отхвърлена настрани и потънала в снега. Снегът под коларя беше се стопил, неговото малко тяло беше потънало дълбоко в мекия светъл пух и беше станало още по-детско. От дясната му страна на снега се червенееше странна рисунка, прилична на птица, а от лявата снегът беше недокоснат, гладък и ослепително светъл. Покорно склонената глава се опираше на гърдите, смачкала гъстата къдрава брада, на голата гръд сред червени струи застинала кръв лежеше голям меден кръст. От шума на гласовете силно ми се зави свят; Петровна непрекъснато крещеше, крещеше стражарят, изпращайки някъде Валеи, крещеше дядо:

— Не тъпчете следите!

Но изведнъж се начумери и като гледаше в краката си, високо и властно каза на стражаря:

— Напразно крещиш, момче! Това е божа работа, божи съд, а ти разправяш глупости, ех, че сте...

И всички веднага млъкнаха, всички се вгледаха в покойника, въздишаха, кръстеха се.

От двора в градината тичаха някакви хора, те влизаха през оградата откъм Петровна, падаха, гълчаха, но все пак беше тихо, докато дядо, озъртайки се наоколо, не закрещя в отчаяние:

— Съседи, защо ми изпочупихте малините, как не ви е съвестно! Баба ме хвана за ръка и като хълцаше, ме поведе към къщи...

— Какво е направил той? — запитах аз, а тя отвърна:

— Не виждаш ли...

Цялата вечер до късно през нощта в кухнята и стаята до нея се тълпяха и крещяха чужди хора, командуваше полицията човек, приличен на дякон, пишеше нещо и питаше, крякайки като патица:

— Как? Как?

Баба черпеше в кухнята всички с чай, на масата седеше топчест човек, сипаничав, мустакат и с дрезгав глас разказваше:

— Истинското му презиме е неизвестно, знае се само, че е родом от Елатма. А Немия съвсем не е ням и всичко си признал. И третият си признал; има и трети. Те грабили черквите много отдавна, това е главният им занаят...

— О, господи! — въздишаше Петровна, червена и мокра.

Аз лежах на печката и гледах надолу, всички хора ми се струваха късички, дебели и страшни...

10

Една събота рано сутринта отидох в градината на Петровна да ловя червенушки. Лових дълго, но червенушките, важни птици, не влизаха в капана: като ме дразнеха със своята хубост, те забавно се разхождаха по кованото сребро на снежната кора, подхвъркваха върху клончетата на храстите, дебело облечени със скреж, и се люлееха на тях като живи цветя, посипвайки със сини искри снега. Това беше толкова красиво, че несполуката в лова не предизвикваше досада. Аз не бях много страстен ловец — процесът на ловенето ми харесваше всякога повече, отколкото ловът. Обичах да гледам как живеят птичките и да мисля за тях.

Хубаво е да седиш сам на края на снежното поле, заслушан как чуруликат птици в кристалната тишина на мразовития ден, а някъде далеко пее и отлита звънче на отминаваща тройка, тъжната чучулига на руската зима...

Като премръзнах на снега и усетих, че ушите ми вкочанясаха, аз прибрах капаните и клетките, прескочих през стобора в дядовата градина и тръгнах към къщи. Портата беше отворена, грамаден селянин извеждаше от двора тройка коне, впрегнати в голяма покрита шейна, от конете се вдигаше гъста пара, селянинът подсвиркваше весело — моето сърце трепна.

— Кого докара?

Той се обърна, погледна ме изпод ръка, скочи на капрата и каза:

— Попа!

Е, това не ме засягаше: ако е поп, навярно е дошъл при квартирантите.

— Ех, кокошчици! — закрещя, заподсвирка селянинът, като удари конете с юзди и изпълни тишината с веселие. Конете дружно поеха към полето, аз погледнах след тях, затворих портата, но когато влязох в празната кухня, в съседната стая се раздаде силният глас на мама и отчетливите думи:

— И сега какво — трябва да ме убиете, така ли? Без да се събличам, хвърлих клетките и изтичах в коридора, където се сблъсках с дядо. Той ме хвана за рамото, погледна ме в лицето с диви очи и като преглътна с мъка нещо, каза пресипнало:

— Майка ти пристигна, върви! Стой... — дръпна ме така, че едва се задържах на крака и ме тласна към вратата на стаята: — Върви, върви...

Аз се блъснах във вратата, тапицирана с плъст и мушама, дълго не можех да намеря бравата, шарейки с треперещи от студ и вълнение ръце, най-после тихо я отворих и се спрях заслепен на прага.

— Ето го — каза мама. — Господи, колко е пораснал! Какво, не ме ли познаваш? Ех, ама че го обличате... Ами че ушите му са бели! Мамо, дайте бързо гъша мас...

Тя стоеше сред стаята, наведена над мене, сваляше дрехите ми и ме въртеше като топка. Нейното едро тяло беше обвито в топла и мека червена рокля, широка като мужишки чапан^[1]. Тя се закопчаваше с големи черни копчета от рамото ѝ — косо — до полата. Никога не бях виждал такава рокля.

Лицето ѝ ми се стори по-дребно, отколкото преди, по-дребно и по-бяло, а очите порасли, станали по-дълбоки, и косата по-златиста. Като ме събличаше, тя хвърляше дрехите към вратата, малиновите ѝ устни се кривяха гнусливо и все звучеше заповедническият глас:

— Защо мълчиш? Радваш ли се? Фу, каква мръсна риза...

После тя разтри ушите ми с гъша мас. Болеше, но от нея лъхаше освежаваща, приятна миризма и това намаляваше болките. Аз се притисках до нея, като надничах в очите ѝ, онемял от вълнение, и през нейните думи чувах тихия, тъжен бабин глас:

— Своеволник е той, съвсем се разхайти, даже от дядо си не се бои... Ех, Варя, Варя...

— Хайде, не хленчете, майко, ще се нареди някак...

В сравнение с мама всичко наоколо беше дребничко, тъжно и старо. Аз също се чувствавах стар като дядо. Като ме стискаше с яки колене и приглаждаше косата ми с тежка, топла ръка, тя казваше:

— Трябва да се острижеш. Време е и за училище. Искаш, ли да се учиш?

— Аз вече се изучих.

— Трябва още малко. Гледай какъв си як, а?

И се смееше с плътен, стоплящ смях, като играеше с мен.

Влезе дядо, сив, наежен, със зачервени очи; тя ме отстрани с ръка и запита високо:

— Е, какво, татко? Да замина ли?

Той спря до прозореца, чоплейки с нокът леда по стъклото, дълго мълча; всичко наоколо се напрегна, стана страшно и както всякога в минути на такива напрежения, по цялото ми тяло израстваха очи, уши, странно се разширяваха гърдите ми, предизвиквайки желание да извикам.

— Лексей, излез въвн — глухо каза дядо.

— Защо? — попита мама, като пак ме привличаше към себе си.

— Никъде няма да заминеш, забранявам ти...

Мама стана, преплува по стаята като червен облак и се спря зад гърба на дядо.

— Тате, чуйте...

Той се обърна към нея, като кресна:

— Мълчи!

— Не ви позволявам да ми крещите — тихо каза мама.

Баба стана от дивана, като я заплашваше с пръст:

— Варвара!

А дядо седна на стола, забърбори:

— Почакай, аз кой съм? А? Как така?

И изведнъж изрева с неузнаваем глас:

— Опозори ме ти, Варка-а!

— Излез — заповяда ми баба. Аз отидох в кухнята смазан, качих се на печката и дълго слушах как зад стената ту говореха всички заедно, прекъсвайки се един друг, ту млъкваха, като че изведнъж заспиха. Приказваше се за някакво дете, което мама родила и дала някому, но не можах да разбера защо се сърди дядо: за това ли, че мама е родила, без да го пита, или защото не му е донесла детето?

После той влезе в кухнята разчорлен, почервенял и уморен, след него — баба, като бършеше с края на блузата сълзите от бузите си. Той седна на пейката, като се допря с ръце на нея, преви се, треперейки и хапейки сиви устни. Тя коленичи пред него, като говореше тихичко, но страстно:

— Старче, прости й, за бога, прости й! И най-здравите шейни се чупят! Нима у господата, у търговците, не се случва? Виж каква е

жена! Хайде, прости ѝ, никой не е праведен...

Дядо се облегна на стената, гледаше я в лицето и мърмореше, като се усмихваше криво, хълцаше:

— Е, да, как не! Ами че как? Ти кому не прощаваш, ти на всички прощаваш, да-а, ех, че сте...

Наведе се към нея, хвана я за раменете и почна да я разтърсва, като шепнеше бързо:

— А господ май нищо не прощава, а? Ето че пред гроба ни настигна, наказва последните наши дни, а — ни покой, ни радост имахме — и няма да имаме! И — помни ми думата! — просяци ще умрем, просяци!

Баба хвана ръцете му, седна до него и тихо, леко се засмя.

— Голяма работа! От какво се изплашил — просяци! Е и, просяци. Ти ще седиш в къщи, а по просия ще тръгна аз — не бой се, ще ми дават, няма да останем гладни! Ти зарежи това!

Той изведнъж се подсмихна, изви шия като козел и като хвана баба за шията, притисна се към нея, дребничък, измачкан и захълца:

— Ех, глупачко-о, чудата глупачко, ти последен човеко! За нищо, глупачке, не ти е жал, нищо не разбираш ти! Я си спомни: не работихме ли ние с тебе, не греших ли аз заради тях — та поне сега, поне малко...

Тук и аз не изтърпях повече и цял плувнах в сълзи, скочих от печката и се хвърлих към тях, ридаейки от радост, че те си говорят така невиджано хубаво, от мъка за тях и от това, че е пристигнала мама, и затова че те равноправно ме приеха в своя плач, прегръщат ме двамата, стискат ме и ме обливат със сълзи, а дядо шепне в ушите и очите ми...

— Ах, ти, дяволче, и ти ли си тука! Ето, майка ти дойде, сега ще си бъдеш с нея, дядо ти, старият дявол, лошият — сега не трябва, а? Баба ти, която те глези и защитава — и тя не трябва, а? Ех, вие-е...

Разпери ръце, като ни отстраняваше и стана, казвайки високо и сърдито:

— Всички се разотиват, всички ги тегли настрана — всичко се разпада... Ами хайде, викай я! По-скоро...

Баба излезе от кухнята, а той, като наведе глава, каза пред иконостаса:

— Всемиловичиви господи, ето, нали виждаш, ето!

И силно, кънтящо се удари с пестник по гърдите. Това не ми хареса, на мен изобщо не ми харесваше как говори с бога, като че всякога се хвалеше пред него.

Дойде мама, от червената ѝ дреха в кухнята стана по-светло, тя седеше на пейката до масата, дядо и баба — от двете ѝ страни; широките ръкави на нейната рокля лежаха на раменете им. Тя тихо и сериозно разказваше нещо, а те я слушаха мълчаливо, без да я прекъсват. Сега те двамата бяха малки и сякаш че тя им беше майка.

Уморен от вълнение, аз заспах дълбоко на одъра.

Вечерта старите, празнично облечени, тръгнаха за всенощна. Баба весело смигна на дядо, с мундир на еснафски старейшина, с енотова шуба и дълги панталони, смигна му и каза на мама:

— Погледни баща си — същинско козленце!

Мама се засмя весело.

Когато останахме с нея в нейната стая, тя седна на дивана с подгънати под себе си крака и каза, като тупна с ръка до себе си:

— Ела при мен! Е, как живееш — лошо, а?

Как живееш?

— Не знам.

— Дядо ти бие ли те?

— Сега не толкова.

— Така ли? Разкажи ми каквото искаш — хайде!

Не ми се искаше да разказвам за дядо, почнах да говоря за това, че ей в тази стая живееше много мил човек, но никой не го обичаше и дядо го изпъди. Ясно беше, че тази история не се хареса на мама и тя каза:

— Е, а друго?

Разказах и за трите момчета, за това, как полковникът ме изгони от двора — тя ме прегърна силно.

— Ама че негодник...

Замълча, примижала, загледана в пода, като клатеше глава.

— Защо ти се караше дядо? — попитах аз.

— Виновна, съм пред него.

— А ти да му беше довела детето...

Тя се дръпна, начумери се, прехапа устни и се разсмя, като ме притискаше:

— Ах ти, чудовище! Ти да мълчиш за това, чуваш ли? Мълчи и дори не мисли!

Дълго говори нещо тихо, строго и неразбрано, после стана и почна да се разхожда, като почукваше с пръсти по брадичката си и мърдаше гъсти вежди.

На масата гореше, като капеше и се отразяваше в пустотата на огледалото, лоена свещ, мръсни сенки пълзяха по пода, в ъгъла пред иконата светеше кандилото, лунна светлина посребряваше заскрежения прозорец. Мама се оглеждаше, сякаш търсеше нещо по голите стени, по тавана.

— Кога ще си лягаш?

— След малко.

— Впрочем ти днес спа — спомни си тя и въздъхна.

— Да не би да искаш да си отидеш? — попитах аз.

— Че къде? — учудено попита тя и като повдигна главата ми, дълго ме гледа в лицето, така дълго, че се просълзих.

— Какво ти е?

— Вратът ме заболя!

Болеше ме и сърцето, веднага почувствувах, че тя няма да живее в тази къща, ще си отиде...

— Ти ще приличаш на баща си — каза тя, като отместваше с крак пътеката настрана. — Баба ти разказвала ли ти е за него?

— Да.

— Тя много обичаше Максим — много! И той нея...

— Зная.

Мама погледна свещта, понамръщи се и я изгаси, като каза:

— Така е по-добре.

Да, така бе по-свежо и по-чисто, престанаха да се влачат черните мръсни сенки, на пода лежаха светлосини петна, златни искри горяха по стъклата на прозорците.

— А ти къде живееше?

Тя назова няколко града като че си спомняше отдавна забравено нещо и все обикаляше из стаята безшумно като ястреб.

— А откъде взе такава рокля?

— Сама си я уших. Аз всичко си правя сама.

Беше приятно, че тя не прилича на никого, но тъжно, че говори малко, а ако не я запитват, тогава съвсем мълчи.

После тя пак седна на дивана до мен и ние седяхме мълчаливо, притиснати един до друг, докато пристигнаха старите, пропити с миризма на восък, тамян, тържествено кротки и любезни.

Вечеряхме празнично, сериозно, на масата говорехме малко и внимателно, като че се бояхме да не развалим нечий лек сън.

Скоро мама се захвана енергично да ме учи на „гражданско“ писмо: купи книжки и по една от тях — „Родно слово“ — за няколко дни усвоих премъдростите по четене на гражданско писмо, но мама тукатси ми предложи да заучавам наизуст стихове и оттогава почнаха нашите взаимни огорчения.

Стиховете казваха:

*О пътища широки, о пътища бели,
немалко простори от бога сте взели.
Не са ви равнили топор и лопати,
копито затъва, със прах сте богати.*

Аз казвах „просфори“ вместо „простори“, „ранили“ вместо „равнили“, „кой пита“ вместо „копито“.

— Я помисли — внушаваше ми мама, — какви ти „просфори“? Чудовище! Про-сто-ри, разбираш ли?

Аз разбирах и все пак четях „просфори“, като сам на себе си се чудех.

Тя сърдито говореше, че съм глупав и инат. Мъчно ми беше да чувам това, много съвестно се стараех да запомня проклетите стихове и на ум ги казвах без грешка, но като казвах на глас — неизбежно преиначавах. Ненавиждах тези неуловими редове и от яд почнах нарочно да ги кривя, като безсмислено подбирах поред еднозвучни думи. Много ми харесваше, когато омагьосаните стихове се лишаваша от всякакъв смисъл.

Но тази забава не мина даром: веднъж след сполучливия урок, когато мама ме попита научил ли съм най-после стихотворението, аз, без да искам, забърборих:

Пътища, плетища, мътища, не ти ща

копита, пита, корита...

Опомних се късно: мама, като се подпря с ръце на масата, се надигна и попита отчетливо:

— Какво е това?

— Не знам — казах аз, като изтръпнах.

— И все пак?

— Аз ей така.

— Как — така?

— Смешно е.

— Иди в ъгъла!

— Защо?

Тя повтори тихо, но заплашително:

— В ъгъла!

— В кой?

Без да ми отговори, тя ме гледаше в лицето така, че аз окончателно се забърках, като не разбирах какво иска от мен. В ъгъла под иконите стърчеше кръгла масичка, на нея имаше ваза със сухи миризливи треви и цветя. В другия преден ъгъл бе сложен сандък, покрит с килимче, задният ъгъл беше зает от кревата, а четвърти нямаше, вратата се намираше в самия ъгъл.

— Не зная какво искаш — казах аз отчаян, че не разбирам.

Тя седна, помълча, като потриваше челото и бузите си, после попита:

— Дядо ти пращаше ли те в ъгъла?

— Кога?

— Изобщо, някога? — викна тя, като удари два пъти с длан по масата.

— Не. Не помня.

— Не знаеш ли, че това е наказание — да се стои в ъгъла?

— Не. Защо да е наказание?

Тя въздъхна.

— Тю-ю! Ела тук! Аз се приближих, като я запитах:

— Защо ми подвикваш така?

— А ти защо нарочно преиначаваш стиховете?

Обясних ѝ, както можах, че като затворя очи, знам стиховете, както са напечатани, но като почна да ги казвам, вмъкват се други думи.

— А не се ли преструваш?

Отговорих — не, но тозчас помислих: „А може би се преструвам?“ И изведнъж, без да бързам, казах стиховете абсолютно правилно; това ме учуди и унищожи.

Почувствувах, че лицето ми изведнъж сякаш подпухна, ушите ми се наляха с кръв, натежаха, а в главата неприятно зашумя, аз стоях пред мама, изгарях от срам и през сълзи виждах как тъжно потъмня лицето ѝ; устните ѝ се свиха, веждите се свъсиха.

— Как така? — попита тя с чужд глас. — Значи, си се преструвал?

— Не знам. Аз не исках.

— Трудно е с теб — каза тя, като наведе глава. — Върви!

Тя започна да иска да заучавам все повече стихотворения, а моята памет възприемаше все по-лошо тези еднакви редове и все повече растеше, все по-зло ставаше непобедимото желание да преинача и изопача стихотворенията, да вмъкна в тях други думи. Това ми се удаваше лесно — ненужните думи идваха на цели рояци и бързо объркваха задължителното, книжното. Често се случваше, че цял ред ставаше невидим за мен; колкото и честно да се мъчех да го уловя, той не се поддаваше на зрението на паметта. Много огорчения ми донесе тъжното стихотворение — струва ми се, на княз Вяземски:

*Много старци, деца и вдовици
от заран до късно в нощта
глухо молят ни ради Христа*

Третия ред:

под прозорците бродят с торбици —

аз редовно пропусках. Мама възмутено разправяше на дядо за моите подвизи. Той зловецко казваше:

— Хитрува! Паметлив е: молитвите знае по-добре от мене. Лъже, каменна памет има, като издълбано се връзва в нея всичко! Напердаши го!

Баба също ме изобличаваше:

— Приказки запомня, песни запомня, а песните не са ли също стихотворения?

Всичко това беше вярно, аз се чувствавах виновен, но щом почнех да уча стихотворение — отнякъде от само себе си се явяваха, плъзваха като хлебарки други думи и също се строяваха в редове.

*Ах, под нашите прозорци
много старци и сираци
ходят, хленчат, просят хляб,
на Петровна след това
го за кравите продават
и в дерето водка пият.*

Нощем, като лежах с баба на печката, аз досадно ѝ повтарях всичко, каквото помнех от книгите, и всичко, каквото сам съчинявах; понякога тя се смееше, но по-често ми се караше:

— Ето, виждаш ли, ти знаеш, можеш! А на просяците не трябва да се смееш, бог да им е на помощ! Христос е бил просяк и всички светии също...

Аз бърборех:

*Не обичам нищи
и дядо си мразя!
Защо съм роден?
Господ да ме пази!
От дядо за нищо
ям бой всеки ден...*

— Какво приказваш, езикът ти да изсъхне! — сърдеше се баба.
— Ами ако чуе дядо ти тия думи?

— Нека!

— Напразно лудуваш и ядосваш майка си! И без това не й е много добре — замислено и ласкаво ме предумваше баба.

— Защо не й е добре?

— Мълчи си! Не можеш да разбереш ти...

— Аз знам, дядо я...

— Мълчи, ти казвам!

Живеех зле, изпитвах чувство близко до отчаяние, но кой знае защо, ми се искаше да го скрия и аз буйствувах, пакостях. Уроците на мама ставаха все по-обширни, по-неразбираеми. Леко усвоявах аритметиката, но нямах търпение да пиша и абсолютно не разбирах от граматика. Но главното, което ме потискаше, беше това, че виждах, чувствувах колко е тежко на мама да живее в дядовата къща. Тя все повече се чумереше, гледаше с чужди очи всички, дълго седеше мълчаливо на прозореца към градината и някак цялата излиняваше. Първите дни след пристигането си тя беше ловка, бодра, а сега под очите й имаше черни сенки, по цели дни ходеше невчесана, с измачкана рокля, с разпусната блуза — това я грозеше, а мен обиждаше: тя трябва да е винаги красива, строга, чисто облечена — по-хубава от всички!

По време на урок гледаше с втренчен поглед през мен — в стената, през прозореца, изпитваше ме с уморен глас, забравяше отговорите и все по-често се сърдеше, викаше — това бе също обидно: майката трябва да е от всички най-справедлива, както в приказките.

Понякога я запитвах:

— Не ти ли е добре с нас?

Тя сърдито отвърщаше:

— Гледай си твоята работа.

Виждах също, че дядо готви нещо, което плаши баба и мама. Той често се затваряше в мамината стая, охкаше и скимтеше там, като неприятната за мен дървена свирка на кривия овчар Никанор. По време на един такъв разговор майка ми викна, та се чу из цялата къща:

— Това няма да го бъде, не!

И хлопна вратата, а дядо нададе вой.

Беше вечер. Баба седеше в кухнята до масата, шиеше риза на дядо и си шепнеше нещо. Когато вратата се блъсна, тя се послуша и каза:

— При квартирантите отиде, о господи!

Изведнъж в кухнята се втурна дядо, изтича към баба, удари я по главата и изсъска, люшкайки ударената си ръка.

— Не дрънкай каквото не трябва, вещице!

— Стар глупак си ти, — спокойно каза баба, като си поправяше смъкнатата забрадка. — Да мълча, как не! Всякога всичко, каквото разбере за кроежите ти, ще ѝ го кажа...

Той се хвърли върху нея и започна бързо да сипе пестници по голямата бабина глава. Без да се защитава, без да го отблъсне, тя казваше:

— Е, бий, бий, глупчо! На, бий!

Аз започнах да хвърлям по тях от печката възглавници, одеяла, обуца, но разяреният дядо не забелязваше това. Баба падна на пода, той започна да я рита по главата, най-после се препъна и падна, като обърна ведрото с водата. Скочи, заплюва и запръхтя, диво се огледа и избяга горе на тавана. Баба се надигна, охкайки, седна на пейката, почна да оправя разрошените си коси. Аз скочих от печката, а тя ми каза сърдито:

— Прибери възглавниците и всичко нареди на печката! Ама че си: възглавници ще ми хвърля! Това ли ти е работа! И оня, старият дявол, е подлудял — глупак!

Изведнъж тя изохка, намръщи се и като наведе глава, ме повика:

— Я погледни какво ме боли тук?

Аз разрових гъстата ѝ коса — оказа се, че дълбоко под кожата ѝ се бе забил фуркет. Измъкнах го, намерих друг, пръстите ми се схванаха.

— По-добре да повикам мама, страх ме е!

Тя махна с ръка:

— Какво? Ще ти дам аз викане! Слава богу, че тя не чу и не видя, а ти — какво! Махни се оттук!

И започна сама с гъвкави пръсти на плетачка да се рови в гъстата си черна грива. Като се престраших, аз ѝ помогнах да измъкне още два дебели изкривени фуркета.

— Боли ли те?

— Нищо, утре ще паля банята, ще се изкъпя — ще мине.

И нежно взе да ме моли:

— А ти, гълъбче, не казвай на майка си, че той ме е бил, чуваш ли? Тях и без това ги е яд един на друг. Нали няма да кажеш?

— Не.

— Да помниш! Хайде да приберем всичко. Лицето ми нали не е разкъравено? Е, хубаво, значи, всичко е скрито-покрито...

Тя започна да трие пода, а аз от сърце ѝ казах:

— Ти си същинска светица — мъчат те, мъчат те, а ти — нищо.

— Какви глупости дрънкаш? Светица... Намери и ти пък! Тя дълго мърмори, като лазеше на четири крака, а аз, седнал на стъпалото, премислях как да отмъстя на дядо заради нея.

За първи път биеше баба пред очите ми така мръсно и страшно. Пред мен, в здрача, плуваше червеното му лице, развяваше се рижата му коса: в сърцето ми кипеше парлива обида и ми беше досадно, че не можех да измисля достойно отмъщение.

Но след два дена, като влязох за нещо на тавана при него, видях, че той, седнал на пода пред отвореното куфарче, подреждаше книжа, а на стола лежаха неговите любими светци — дванадесет листа дебела сива хартия, разделена на квадрати според числото на дните в месеца и във всеки квадрат — ликовете на всички светии на деня. Дядо много скъпеше тия светци, като ми позволяваше да ги гледам само в ония редки случаи, когато беше особено доволен от мен, а аз всякога разглеждах тези гъсто наредени сиви, малки и мили фигурки с някакво особено чувство. Знаех житиетата на някои от тях. На Кирик и Юлита, на Великомъченица Варвара, на Пантелеймон и на още мнозина. Особено ми харесваше тъжното житие на Алексей — божия човек и прекрасните стихове за него: тях баба ми казваше често и трогателно. Понякога гледаш тези стотици хора и тихо се утешаваш с това, че всякога е имало мъченици.

Но сега реших да нарежа тези светци и когато дядо отиде към прозореца и зачете синя хартия с орли на нея, аз грабнах няколко листа, бързо избягах долу, грабнах бабините ножици от масата и като се наместих върху печката, почнах да стрижа светите глави. Обезглавих един ред и ми стана жал за светците. Тогава почнах да режа по линиите, които разделяха квадратите, но не бях успял да изрежа втория ред и дядо се яви, стъпи на стъпалото и попита:

— Кой ти позволи да вземеш светците?

Като видя квадратните листчета, разпръснати по дъските, той почна да ги лови и поднася към лицето си, хвърляше, пак ги вземаше, челюстта му се изкриви, брадата му, подскачаше, и той така силно дишаше, че листчетата летяха на пода.

— Какво си направил? — викна той накрая и ме дръпна за крака към себе си. Аз се преобърнах във въздуха, баба ме подхвана на ръце, а дядо удряше с пестници нея, мене и ревеше:

— Ще ви убия-а!

Дойде мама, аз се намерих в ъгъла до печката, а тя, затуляйки ме, говореше, като хващаше и отблъскваше ръцете на дядо, размахани пред лицето ѝ:

— Що за безобразие? Опомнете се!

Дядо се повали на пейката под прозореца и зави:

— Убиха ме! Всички, всички са против мен, а-а...

— Как не ви е срам? — глухо звучеше маминият глас. — Защо се преструвате?

Дядо крещеше, риташе по пейката, брадата му смешно стърчеше към тавана, а очите му бяха яко затворени. На мен също ми се стори, че него го е срам от мама, че той действително се преструва, затова е затворил очи.

— Ще ви налепя тези парчета на хасе, още по-хубаво ще бъде, по-трайно — казваше мама, като разглеждаше изрезките и листовете. — Не виждате ли, че всичко е измачкано, излиняло, разпада се...

Тя говореше с него, както с мен, когато по време на урок не разбирах нещо, и изведнъж дядо стана, оправи деловито ризата си, жилетката си, изкашля се и каза:

— Още днес ги налепи! Ей сегичка, ще ти донеса и другите листовете...

Тръгна към вратата, но на прага се обърна и ме посочи с крив пръст:

— А за него бой!

— Пада му се — съгласи се мама, като се навеждаше към мен. — Защо го направи?

— Нарочно! Той да не бие баба, иначе аз и брадата му ще острижа...

Баба, която събличаше скъсаната си блуза, каза с укор, поклащайки глава:

— Трябваше да мълчиш, както обеща!

И плю на пода:

— Езикът ти да се подуе, да не можеш да го мръднеш!

Мама я погледна, разходи се из кухнята и пак дойде при мене.

— Кога я би той?

— А ти, Варвара, не те ли е срам да питаш за това, работа ли ти е? — сърдито каза баба.

Мама я прегърна.

— Ех, майчице, мила моя...

— Майчица! Я ме остави...

Те се спогледаха, замълчаха и се разделиха: в коридора се чува дядовите стъпки.

В първите дни след пристигането си мама се сприятели с веселата квартирантка, жената на военния, и почти всяка вечер отиваше в предната половина на къщата, дето идваха хора от Бетленгови — красиви госпожи, офицери. Това не се харесваше на дядо. Често, седнал в кухнята на вечеря, той размахваше лъжицата и мърмореше:

— Пак се събраха, проклетниците! Сега до съмнало няма да дадат да се заспи.

Скоро той помоли квартирантите да освободят квартирата, а когато те си излязоха, докара отнякъде две коли с мебели, нареди ги в предните стаи и ги заключи с голям катинар:

— Не ни трябва на нас квартиранти, аз сам ще почна да си каня гости!

И ето, в празници почнаха да се явяват гости, идваше сестрата на баба, Матрьона Ивановна, широконоса, креслива перачка с копринена рокля на райета и златиста глава. С нея идваха синовете ѝ: Василий — чертожник, с дълга коса, добър и весел, облечен целият в сиво, и шареният Виктор, с конска глава и тясно, опръскано с лунички лице. Още в коридора, като си сваляше галошите, той пискливо напяваше, като Петрушка:

Андрей-папа̀, Андрей-папа̀...

Това много ме учудваше и плашеше.

Идваше вуйчо Яков с китара и довеждаше със себе си едноокия плешив часовникар в дълъг черен сюртук — кротичък, приличен на монах. Той всякога сядаше в ъгъла усмихнат, навеждаше глава настрана, като странно я подпираше с пръст, втикнат в бръснатата раздвоена брадичка. Беше черничък, единственото му око гледаше всички някак особено втрещено. Този човек говореше малко и често повтаряше едни и същи думи:

— Не се безпокойте, все едно...

Когато го видях за пръв път, аз изведнъж си спомних как отдавна, още когато живеехме на Нова улица, извън портите шумно и тревожно биеха барабани. По улицата, от затвора към площада, вървеше, заобиколена от войници и народ, черна, висока кола и в нея на скамейката седеше слаб човек с кръгла сукнена шапка, във вериги. На гърдите му висеше черна дъска с едър бял надпис. Човекът беше навел глава, сякаш четеше надписа, и като се клатеше целият, подрънкваше веригите. И когато мама каза на часовникаря:

— Ето го моят син — аз изплашено отстъпих от него, като си скрих ръцете.

— Не се безпокойте — каза той, като страшно изкриви уста към дясното си ухо, прехвана ме през кръста, привлече ме към себе си, бързо и леко ме завъртя кръгом и ме пусна, като ме похвали:

— Добре, яко момче...

Аз се мушнах в ъгъла, в коженото кресло, толкова голямо, че в него можеше да се лежи — дядо всякога се хвалеше, като го наричаше кресло на княз Грузински, — седнах и гледах как досадно се веселят големите, как странно и подозрително се изменя лицето на часовникаря. Лицето му беше мазно, слабо, топеше се и плаваше. Ако се усмихнеше, дебелиите му устни отиваха към дясната буза и малкият му нос също се плъзваше като пелмен^[2] по чиния... Големите му разперени уши странно се движеха, като ту се повдигаха заедно с веждата на здравето му око, ту се приближаваха до скулите — струваше ти се, че ако поиска, може да покрие с тях носа си, като с ръце. Понякога, като въздъхваше, той изплъзваше тъмен, кръгъл като чук език, ловко правеше с него правилен кръг, облизваше дебелиите си блажни устни. Всичко това не ми беше смешно, а само ме учудваше, като ме заставяше непрекъснато да го следя.

Пиеха чай с ром — той имаше дъх на изгорени лукови пера; пиеха от бабините ликьори — жълт като злато, черен като катран и зелен; ядяха варенец, симидени медени питки с мак, потяха се, пухтяха и хвалеха баба. Като се нахранеха, зачервени и подпухнали, благоприлично се настаняваха по столовете и лениво молеха вуйчо Яков, да посвири.

Той се навеждаше над китарата, дрънкаше неприятно, досадно и напяваше:

*Както можем — тъй си пихме,
град Казан го проглушихме
и какъв ни беше хала,
господарката узнала...*

Мислех, че това е много тъжна песен, а баба казваше:

— Да беше изсвирил друга някоя, Яша, истинска песен, а?
Помниш ли, Мотря, какви песни пеехме?

Като оправяше шумящата си рокля, перачката внушително казваше:

— Сега, сестро, модата е друга...

Вуйчо гледаше баба примижал, като че тя седеше някъде много далеко, и упорито продължаваше да пилее тъжни звуци и досадни думи.

Дядо тайнствено разговаряше с часовникаря, като му показваше нещо на пръсти, а той, дигнал вежда, гледаше към мама, кимаше глава и слабото му лице неуловимо се преливаше.

Мама седеше всякога между Сергееви, като тихо и сериозно разговаряше с Василий; той въздишаше и казваше:

— Да-а, над това трябва да се помисли...

А Виктор доволно се усмихваше, тътреше краката си и изведнъж пискливо запяваше:

Андрей-папа̀, Андрей-па па̀...

Всички млъкваха учудено, поглеждаха към него, а перачката важно обясняваше:

— Това от киятъра е научил, там го пеят...

Два или три пъти се събираха на такива вечери, паметни със своята подтискаща скука, после часовникарят дойде денем, в неделя, веднага след втората служба. Аз седях в стаята на мама, като ѝ помагах да изнизва мъниста от изпокъсаната вече бродерия, неочаквано и бързо се отвори вратата, баба мушна в стаята изплашено лице и тозчас изчезна, като високо пошепна:

— Варя — дойде!

Мама не шавна, не трепна, а вратата отново се отвори, на прага застана дядо и каза тържествено:

— Обличай се, Варвара, върви!

Без да стане и без да го погледне, мама попита:

— Къде?

— Върви, на добър час! Недей спори. Той е спокоен човек, в работата си е майстор и за Алексей — добър баща...

Дядо говореше необикновено важно и все гладеше с длани бедрата си, а лактите му потреперваха, като се извиваха зад гърба, сякаш ръцете му искаха да се изтегнат напред, а той им се съпротивляваше.

Мама спокойно го прекъсна:

— Казвам ви, че това няма да го бъде...

Дядо направи крачка към нея, протегна ръце, сякаш ослепя, преви се, наежи се и захърка:

— Върви! Или аз ще те заведа! За плитките...

— Ще ме заведете? — попита мама, като ставаше. Лицето ѝ пребледня, очите ѝ страшно се присвиха, тя бързо почна да сваля от себе си полата и блузата, като остана по риза, пристъпи към дядо: — Водете ме!

Той се озъби, като я заплашваше с пестник:

— Варвара, облечи се!

Мама го отстрани с ръка, хвана се за бравата на вратата:

— Хайде да вървим!

— Ще те прокълна — шепнешком каза дядо.

— Не се боя. Е?

Тя отвори вратата, но дядо падна на колене, хвана я за полата на ризата и зашепна:

— Варвара, дяволе, ще загинеш! Не ме срами...

И тихо, жално застана:

— Майко-о, майко-о...

Баба вече беше преградила пътя на мама, като я отпъждаше с ръце като кокошка, набута я в стаята и мърмореше през зъби:

— Варка, глупачке, какво правиш? Върни се, безсрамнице!

Като я блъсна в стаята, тя заключи вратата и се наведе над дядо, като с една ръка го повдигна, а с другата го заплашваше:

— У-у, стар звяр, безумецо!

Сложи го на дивана, той се плъсна като парцалена кукла, зина и заклати глава. Баба кресна на мама:

— Облечи се!

Като вземаше от пода роклята си, мама каза:

— Няма да ида при него, чувате ли?

Баба ме изтласка от дивана:

— Донеси ми-един черпак вода, по-скоро!

Тя говореше тихо, почти шепнешком, спокойно и властно. Аз изтичах в коридора, в предната половина на къщата отмерено тропаха тежки крачки, а в стаята на мама тръбеше нейният глас:

— Утре ще си замина!

Влязох в кухнята, седнах до прозореца като в сън.

Дядо стенеше и хълцаше, баба гълчеше, после вратата се хлопна и стана тихо и страшно. Като си спомних за какво ме изпратиха, аз гребнах с медния черпак вода, излязох в коридора — от предната половина се яви часовникарят, навел глава, като гладеше с ръка кожената си шапка и пъшкаше. Баба, притиснала ръце на корема, се кланяше на гърба му и тихо говореше:

— Сам знаете — насила хубост не става...

Той се спъна в прага на входа и изскокна на двора, а баба се прекръсти и цяла затрепера, или плачеше без глас, или се смееше.

— Какво ти е? — попитах аз, като изтичах при нея.

Тя взе черпака от мен, като ми поля краката, и извика:

— Къде си ходил за вода? Затвори вратата!

И влезе в стаята на мама, а аз отново влязох в кухнята да слушам как те заедно охкат, пъшкат и приказват, като че ли местеха от място на място непосилни тежести.

Денят беше светъл. В двата прозореца, през заскрежените стъкла, косо гледаха лъчите на зимното слънце. На масата, наредена за обед, мътно блестяха калайдисаните съдове, шише с червен квас и друго с тъмнозелената дядова водка, накисната с иглика и жълт кантарион. През размръзналите места на стъклата се виждаше ослепително блестящият сняг по покривите, искряха сребърните шапчици по стълбовете на стобора и къщичката на скорците. На гредите на прозорците, в клетките, пронизани от слънцето, свиреха моите птици, чуруликаха веселите опитомени щиглеци, цвърчаха червенушките, захласваше се кадънката. Но този весел, сребърен и

звучен ден не ме радваше, беше ненужен, и всичко беше ненужно. Прииска ми се да пусна птиците, почнах да свалям клетките — дотича баба, като се удряше по бедрата, и с каране се хвърли към печката:

— Ах, окаяници, да ви вземе мътната! Ах ти, стара глупачко, Акулино...

Измъкна от печката баницата, почука я с пръсти по коричката и плю ядосано:

— Ами — изсъхнала е! Стоплих ви я! Ах, демони, демони, да пукнете макар! Ти какво си опулил зъркели, бухале! Всички ви бих изпотрошила като непотребни гърнета!

И заплака от яд, като обръщаше баницата и чукаше с пръсти по изсъхналите кори, а едрите ѝ сълзи тежко падаха по нея.

В кухнята влязоха дядо и мама; тя хвърли на масата баницата така, че чиниите подскочиха.

— Ето, вижте, какво стана заради вас, ни отдолу, ни отгоре!

Мама, весела и спокойна, я прегърна, като я молеше да не се огорчава. Дядо, смачкан, уморен, седна до масата и като завързваше Салфетката на шията си, мърмореше с подути очи, примижаваше от слънцето.

— Добре, няма, нищо! Яли сме и хубави баници, господ е пестелив, той за цяла година с минути плаща... Той не признава проценти. Седни, Варя... няма нищо!

Той беше като безумен, през всичкото време на обедта говореше за господ, за нечестивия Ахав, за тежката участ да бъдеш баща. Баба сърдито го спираше:

— Хайде, яж!

Майка ми се шегуваше, като святкаше с ясни очи:

— Какво, изплаши ли се одеве? — попита тя, като ме побутна.

Не, тогава не се изплаших много, но сега ми беше стеснително, необяснимо.

Те ядоха, както всякога в празник, уморително дълго, много и ми се струваше, че това не са същите хора, които преди половин час крещяха един срещу друг, готови да се бият, и тънеха в сълзи и ридания. Някак не ми се вярваше, че всичко това го вършеха сериозно и че плачът беше нещо трудно за тях. И сълзите, и крясъците, и всичките взаимни мъчения, които избухваха често и угасваха бързо,

станаха привични за мен. Все по-малко ме възбуждаха, все по-слабо докосваха сърцето ми.

Много по-късно разбрах, че русите, поради нищетата и сиромашията на своя живот, изобщо обичат да се забавляват със скръбта, играят с нея като деца и рядко се срамуват да бъдат нещастни.

В безкрайните делници, и скръбта е празник, и пожарът — развлечение; сивото, лице и драскотината го краси...

[1] Горна дреха. ↑

[2] Пелмени — варени или изпържени тестени топчета с месо. ↑

След тази история мама изведнъж се съвзе, изправи снага и стана господарка в къщата, а дядо стана незабележим, замислен, тих, сякаш не беше той.

Почти престана да излиза от къщи, все си седеше сам на тавана, четейки тайнствената книга „Записки на моя баща“. Тази книга той държеше в сандък под ключ и често виждах, че преди да я извади, си измива ръцете. Тя беше късичка, дебела, в червеникава кожена подвързия. На синкавия лист пред заглавието се мъдреше изкусен надпис с избеляло мастило. „На почтения Василий Каширин с благодарност за сърдечен спомен“. Подписана бе някаква странна фамилия а заврънкулката изобразяваше птица в полет. Като отваряше внимателно тежката корица на подвързията, дядо си слагаше очилата със сребърна рамка и вгледан в този надпис, дълго мърдаше нос, намествайки очилата. Неведнъж го питах: „Каква е тази книга?“ Той внушително отговаряше:

— Не ти трябва да знаеш. Потрай, като умра — ще ти я завещая. И ентовата шуба на теб ще завещая.

Той започна да говори с мама по-меко и по-малко; думите ѝ слушаше внимателно, очите му проблясваха като на чичо Пьотр и той мърмореше, махайки с ръка!

— Добре, добре! Прави каквото искаш...

В неговите сандъци имаше множество чудновати премени: вълнени поли, атлазени елечи, копринени сарафани, везани със сребро, кокошници^[1], обнизани с бисери, имаше шапки и забрадки с ярки цветове, тежки мордовски мъниста, огърлици от цветни камъни. Той сграбчваше и носеше всичко това в стаята на мама, нареждаше го по столовете, по масите, мама се любуваше на накитите, а той казваше:

— Колко по-красиво и по-богато от днешното беше облеклото по наше време! Облеклото бе по-богато, а живеехме по-просто, по-сговорно. Минали времена, няма да се върнат! Хайде, премервай, кичи се...

Веднъж мама отиде за малко в съседната стая и се върна оттам облечена в син, везан със злато сарафан, с бисерна диадема. Като се поклони ниско на дядо, тя запита:

— Прилича ли ми, господин татко?

Дядо се изкашля, целият някак светна, обиколи я, като разперваше ръце и мърдаше пръсти и каза като насън:

— Ех, да имаше, Варвара, много пари и добри хора около тебе...

Сега мама заемаше двете стаи в предната половина на къщата. Тя често имаше гости, най-често братята Максимови: Пьотр, могъщ, силен, масивен мощен красавец офицер с голяма светла брада и сини очи, същият пред когото дядо ме би, задето наплюх стария господар; Евгений, също висок, тънкокрак, бледолик, с черна остра брадичка. Големите му очи приличаха на сливи, обличаше се в зеленикав мундир със златни копчета и златни вензели на тесните рамене. Той често и ловко тръсваше глава, като отмяташе от високото си гладко чело вълнистата, дълга коса, усмихваше се снизходително и всякога разказваше за нещо с глух глас, като започваше разговора с вметнати думи:

— Виждате ли, както ми се струва...

Мама го слушаше с присвити очи, усмихната и често го прекъсваше:

— Дете сте вие, Евгений Василиевич, извинете...

Офицерът, като се удряше с широка длан по коляното, викаше:

— Именно дете...

Шумно и весело минаха коледните празници, почти всяка вечер при мама имаше маскирани, самата тя се маскираше — всякога похубава от всички — и излизаше с гостите.

Всеки път, когато тя излизаше с пъстрата дружина гости през портата, къщата като че потъваше в земята, навсякъде ставаше тихо, тревожно-скучно. Като стара гъска плуваше по стаите баба и подреждаше всичко, дядо стоеше, притиснал гръб до топлите плочки на печката и говореше на себе си:

— Е, добре, хубаво... Ще видим каква ще я бъде.

След Коледа мама отведе мен и Саша, сина на вуйчо Михаил, на училище. Бащата на Саша се ожени, мащехата още от първия ден намрази завареника, почна да го бие и по бабино настояване дядо взе Саша при себе си. На училище ходихме само един месец и от всичко,

което ми бе преподадено там, помня само, че на въпроса: „Как е фамилното ти име?“ — не може да се отговори само: „Пешков“ — а трябва да се каже: „Фамилното ми име е Пешков“.

А така също не можеш да кажеш на учителя:

„Ти, приятелю, не викай, не ме е страх от тебе...“

На мене училището още в самото начало не ми хареса, а братовчедът първите дни беше много доволен, бързо си намери другари. Но един път по време на урок заспа и изведнъж страшно се развика в съня си:

— Няма вече-е...

Разбуден, той поиска да излезе от класа, беше жестоко осмян за това и на другия ден, когато на път за училище се спуснахме в дола на Сенния площад, той спря и каза:

— Ти върви, а аз няма да ида! По-добре да се разхождам.

Приклекна, грижливо зарови чантата с книгите в снега и си тръгна. Беше ясен януарски ден, навсякъде блестеше сребърното слънце, аз много завиждах на братовчедата, но се насилих и отидох да се уча — не ми се искаше да огорчавам мама. Заровените Сашови книги, разбира се, изчезнаха и на другия ден той вече имаше законна причина да не отиде на училище, а на третия неговото поведение стана известно на дядо...

Изправиха ни на съд. В кухнята до масата седяха дядо, баба и мама и ни разпитваха. Помня как смешно отговаряше Саша на дядовите въпроси:

— Как така да не намираш училището?

Саша, като гледаше с кротки очи дядо право в лицето, отговаряше, без да бърза:

— Забравих къде е.

— Забрави ли?

— Да. Търсих, търсих...

— С Лексей да беше вървял, той го помни!

— Изгубих го.

— Лексей ли? — Да.

— Че как така?

Саша помисли и отговори с въздишка:

— Имаше виелица, нищо не се виждаше.

Всички се засмяха — времето беше тихо, ясно. Саша също се усмихна предпазливо, а дядо, ехидно озъбен, разпитваше:

— Да беше го хванал за ръка, за колана?

— Аз го бях хванал, но вятърът ме откъсна — обясни Саша.

Той говореше лениво, безнадеждно, беше ми неловко да слушам тази ненужна, нескопосана лъжа и много се учудвах на неговото упорство.

Набиха ни и ни наеха водач, бивш пожарникар, старец със строшена ръка — той беше длъжен да следи Саша да не се отбива от пътя към науката. Но и това не помогна: на другия ден, като стигна до дерето, братовчедът изведнъж се наведе, свали от крака си едната валенка и я захвърли, свали втората и я хвърли на друга страна, а сам по чорапи се спусна да бяга през площада. Старецът, охкайки, заситни да подбере валенките, а после, изплашен, ме поведе към дома.

Целия ден дядо, баба и майка ми скитаха из града, като търсеха беглеца и едва вечерта намериха Саша край манастира, в кръчмата на Чирков, гдето забавлявал публиката с танци. Доведоха го в къщи и даже не го биха, смутени от упоритото мълчание на момчето, а той легеше на печката до мен, вирнал крака, шареше по тавана със стъпалата и говореше тихо:

— Мащехата не ме обича, баща ми също не ме обича, и дядо не ме обича — защо да живея при тях? Ще взема да попитам баба къде живеят разбойниците и ще избягам при тях — и тогава всички ще разберете... Хайде да бягаме заедно!

Не можех да избягам с него: ония дни аз си имах своя задача — решил бях да стана офицер с голяма, светла брада, а за това бе необходимо да се уча. Когато разказах този план на братовчед си, той помисли и се съгласи с мен:

— Това също е хубаво. Когато станеш офицер, аз вече ще бъда атаман и ти ще трябва да ме ловиш и някой някого ще убие или ще го хване в плен. Аз няма да те убивам.

— И аз няма.

Така приключихме въпроса.

Дойде баба, качи се на печката и като погледна към нас, почна да говори:

— Какво, мишленца? Ех, сирачета отритнати!

Като ни пожали, тя почна да ругае мащехата на Саша дебелата вуйна Надежда, дъщеря на кръчмар; после всички мащехи изобщо, пастроци и по тоя случай разказа една история за това, как мъдрият пустинник Йона, когато бил юноша, се съдил с мащеха си пред божи съд. Баща му, угличанин, рибар на Белоозеро:

*Младата му жена го погубила:
напоила го със силна брага
и още с биле омайно.
И го заспал положила
в лодка дъбова, като в ковчег,
а сама взела гребло кленово,
насред езерото го закарала,
с нечестива мисъл на вещица,
над ония ми ти сини вирове.
Тамо се тя навела, поразклатила,
лодката надолу преобърнала.
Като котва мъжът ѝ потънал,
а тя към брега бързо загребала,
доплувала, на земята се тръшна
и лъжлива жалба занарежда.
Милостиви ѝ хора повярвали,
с нея заедно горчиво заплакали
— Леле-варе, млада вдовице!
Голяма е женската ти неволя,
ала животът ни е в ръцете божи,
и смъртта бог ни я праща!*

*Само Йонушка, завареничето,
не повярвал в мащехини сълзи
и ръка ѝ турил на сърцето,
и заговорил ѝ с кротък глас:*

*— Ох ти, мащехо, съдба ти моя,
ох ти, ноцна птицо, хитрушо,
аз ти на сълзите не вярвам;*

знам, че ти мед на сърцето капе!
Дай да ни бог разсъди
и всички сили небесни.
нека вземе някой остър нож
да го подхвърли към небето чисто,
права ли си — мен ще убие,
прав ли съм — теб ще пониже.
Погледнала го мащехата му,
зъл огън ѝ в очите пламнал,
здраво на нозе си застанала
и с Йона взела да се препира.

— Ах ти, твар неразумна,
недоносче такова подхвърлено,
откъде го това измисли?
И как можеш да го издумаеш?
Гледат ги хората, слушат ги,
виждат — има тук нещо нечисто,
оклюмали глави, замислили се,
помежду си нещо се сдумали.
Па излязъл стар един рибар,
поклонил се на всички страни,
казал какво са се надумали:

— Я ми дайте, хора милостиви,
в дясна ръка остър нож,
да го хвърля до самото небе,
да падне — виновния да накаже.

Дали на стареца в ръка остър нож,
хвърлил го над побелялата си глава,
като птица хвъркнал той в небесата,
стоят, чакат го, той не пада.
Гледат всички към сини висини,
шапките си свалили, вкупом стоят,
мълчат всички и нощта немее —
ала не пада ножът от висините!

*Пламнала на езерото зора алена,
поруменяла мащехата, усмихнала се,
а той, поглеж, лети като лястовица —
и право в сърцето на мащехата.*

*Всички хора на колене паднали,
господу-богу се молили:
— Слава, боже, за твоята правда!
Старият рибар взел Йонушка
и в далечен го манастир отвел,
чак на светлата река Керженец,
близо до невидимия Китежград^[2]...*

На другия ден се събудих целият в червени петна — заболях от едра шарка. Настаниха ме в задната таванска стая и аз дълго лежах там сляп, стегнат в широки бинтове през ръцете и краката, като преживях страшни кошмари — от един от тях едва не загинах. При мене влизаше само баба да ме храни с лъжичка като дете и да ми разказва безкрайни, всякога нови приказки. Една вечер, когато вече оздравявах и лежах отвързан — само пръстите ми бяха забинтовани като в ръкавички, за да не мога да си дращя лицето — баба, кой знае защо, закъсна да дойде в обикновеното време. Това ме разтревожи. И изведнъж я видях: тя лежеше по очи зад вратата, на прашния под на тавана, разперила ръце, а шията ѝ беше прерязана наполовина като на чичо Пьотр. Откъм ъгъла, от прашния сумрак към нея се приближаваше голяма котка, жадно изблецила зелени очи.

Скочих от леглото, избих с крака и рамене двете рамки на прозореца и се метнах в снега на двора. Тази вечер мама имала гости, никой не чул как съм чупел стъклата и съм трошал черчеветата. Тъй съм полежал в снега доста време. Нищо не си счупих, само си навехнах едната ръка в рамото и силно се бях изпорязал на стъклата, но ми се схванаха краката и три месеца лежах, като съвсем не ги усещах. Лежах и слушах как все по-шумно живее къщата, как често там долу хлопат врати, как идват много хора.

По покрива шетаха тъжни фъртуни, зад вратите на тавана свиреше вятър, погребално пееше коминът, трепереха отдушниците в

комините, денем грачеха врани, през тихите нощи откъм полето се дочуваше жалният вой на вълците — с тази музика растеше сърцето ми. После в прозореца плахо и тихо, но от ден на ден все по-приветливо започна да наднича плашливата пролет с лъчистото око на мартенското слънце, по покрива и на тавана замяукаха и закрепяха котки, пролетното шумолене проникваше през стените — чупеха се кристалните ледени висулки, смъкваше се от билото на къщата размякнатият сняг, а звънът на камбаните стана по-плътен, отколкото през зимата.

Идваше баба. Все по-често и по-силно думите ѝ миришеха на водка. После тя почна да донася голям бял чайник, скриваше го под моя креват и казваше като подмигваше:

— Ти, ангелска душо, не казвай на оня таласъм, дядо ти!

— Защо пиеш?

— Млък! Ще пораснеш — ще разбереш...

Като си смукне от чучурчето на чайника и изтрие уста с ръкав, тя сладко се усмихва и пита:

— Та, господинчо мой, за какво разказвах аз вчера?

— За баща ми.

— Докъде бях стигнала?

Аз ѝ припомнях и дълго течеше като поток нейната гладка реч.

Тя сама почна да ми разказва за баща ми. Дойде веднъж трезва, печална и уморена и каза:

— Сънувах баща ти, върви уж през полето с орехово бастунче в ръка, подсвирква си, а подире му тича шарено куче с изплезен език. Някак често почна да ми се присънва Максим Саватеич — изглежда, неспокойна е душицата му, неприютена.

Няколко вечери поред тя разказваше историята на моя баща, интересна, както всичките нейни истории. Баща ми бил син на войник, който достигнал до офицерски чин и бил изпратен в Сибир за жестоко отнасяне с подчинените си. Там, някъде в Сибир, се родил моят баща. Лошо живял той. Още от малък почнал да бяга от къщи. Веднъж дядо го търсил по гората с кучета, като заек; друг път, като го хванал, почнал така да го бие, че съседите откъмнали детето и го скрили.

— Винаги ли бият малките? — питах аз, а баба спокойно отговаряше:

— Винаги.

Майката на баща ми умряла рано, а когато той навършил девет години, умрял и дядо. Баща ми го прибрал кръстникът му — столар, причислил го към еснафите в град Перм и почнал да го учи на своя занаят. Но баща ми избягал от него, водил слепи по панаирите, на шестнадесет години дошъл в Нижни и станал работник при доставчика-дърводелец по параходи Колчин. Двадесетгодишен, той бил вече добър мебелист, тапицер и декоратор. Работилницата, където работел, била до дядовите къщи, на Ковалиха.

— Стоборите ниски, а хората пъргави — казваше баба, като се подсмиваше. — Та, берем си ние с Варя малини в градината, изведнъж той, баща ти, хоп през стобора, чак се изплаших: върви между ябълките едър такъв, с бяла риза, с кадифени панталони, а бос, гологлав, на дългата коса — ремъче. Прескочил той да се сватосва! Аз го бях виждала и преди, минаваше покрай прозорците, като го видя — и си кажа: какво хубаво момче! Питам го аз, когато приближи: „Защо, момче, не ходиш по пътя?“ А той падна на колене. „Акулина, казва, Ивановна, ето ме тука целия, с цяла пълна душа, а ето и Варя; помогни ни, за бога, ние искаме да се оженим!“ Тук аз примрях и езикът ми се схвана. Гледам аз, а майка ти, мошеничката, се скрила зад ябълката, червена като малина, и му прави знаци, а очите ѝ пълни със сълзи. „Ах, вие, казвам, да ви дявол вземе, че каква сте я намислили? С ума ли си ти, Варвара? А и ти, момче, казвам, помисли: за твойта уста лъжица ли е това?“ Дядо ти по онова време беше богат, децата му още неразделени, имаше четири къщи и пари, и на почит беше, малко преди това бяха му дали шапка с галуни и мундир за това, че девет години непрекъснато бе старейшина на еснафите — горд беше той тогава! Говоря им аз както трябва, а сама треперя от ужас, пък и жал ми бе за тях: и двамата посърнаха. Тук баща ти каза: „Аз знам, че Василий Василиев няма да ми даде с добро Варвара, затова ще я открадна, само че ти ни помогни“. Аз да помогна! Аз даже замахнах да го ударя, а той не се помръдна: „Ако искаш, казва, с камък ме удари, само помогни, все едно, няма да отстъпя!“ Тук и Варвара дойде при него, сложи ръка на рамото му и каза: „Ние, казва, отдавна се оженихме, още през май, трябва само да се венчаем.“ Аз тъй се и залюлях — господи!

Баба почна да се смее, като се тресеше с цялото си тяло, после смръкна енфие, изтри си сълзите и продължи, въздъхвайки с

облекчение:

— Ти не можеш още да разбереш какво значи женитба и какво — венчавка, но голяма беда е невенчана мома да роди детето. Запомни това, та като пораснеш да не склоняваш момите на такива работи — ще бъде голям грях за теб, а момата ще бъде нещастна, пък и детето — незаконно помни, внимавай! Ти живеј, като жалиш жените, обичай ги от сърце, а не за лудории, аз на добро те уча!

Тя се замисли, като се полюшваше на стола, после трепна и отново започна:

— Е, какво да правим сега? Ударих Максим по челото, дръпнах Варвара за косата, а той ми говори разумно: „С бой няма да оправиш работата!“ И тя също: „Вие, казва, първом помислете какво да правим, а боя — после!“ Питам го: „Пари имаш ли?“ — „Имах, казва, но купих с тях на Варвара пръстен.“ — „Колко имаше — три рубли ли?“ — „Не, казва, около сто рубли.“ По онова време парите бяха скъпи, а нещата — евтини, гледам ги, майка ти и баща ти, и си мисля — какви деца, какви са глупачета! Майка ти казва: „Аз съм скрила пръстена под пода, за да го не видите, можем да го продадем!“ Съвсем като деца! Така или иначе, уговорихме се да се венчечат след седмица, а с попа аз ще наредя работата. Пък аз — рева, сърцето ми трепери като лист, боя се от дядо ти, и за Варвара ме е страх. Е, работата се нареди!

Само че баща ти имаше неприятел, един от майсторите, лош човек, той отдавна се досетил за всичко и ни наблюдавал. Премених аз единствената си дъщеря с най-хубавото, което имах, изведох я през портата, а зад ъгъла чакаше тройка, тя се качи, Максим свирна — заминаха! Връщам се дома плачешком — изведнъж ме среща този човек и ми казва подлецът: „Аз, казва, съм добър, няма да се бъркам в съдбата на хората, само че за това, Акулина Ивановна, ми дай петдесет рубли!“ Пък аз нямах пари, не ги обичах, не ги събирах, и ето че сглупих и му казах: „Нямам пари и не мога да ти дам!“ — „Ти, казва, обещај!“ — „Как така ще ти обещај, а после отде ще ги взема?“ — „Е, казва, нима е мъчно да се открадне от богат мъж?“ Аз, глупачката, трябваше да поприказвам с него, да го възпра, а аз му плюх в мутрата и си отминах. Той изтича в двора преди мене и дигна шум!

Затворила очи, тя каза с усмивка:

— Даже и сега ми е страшно, като си спомням тези дръзки работи! Дядо ти изрева, от звяр по звяр — шега ли е това за него!

Понякога гледаше Варвара и се хвалеше: на дворянин ще я дам, на господар! На ти сега дворянин, на ти господар! Пресветата Богородица знае по-добре от нас кого с какъв ще се събере! Мята се по двора дядо ти като подпален, извика Яков и Михаил, склониха този сипаничав майстор и Клим, файтонджията. Гледам — взел един топуз, гира с ремък, а Михаил грабнал пушката, имахме хубави, пъргави коне, лека бричка — е, мисля си, ще ги настигнат! И ето подучи ме Варвариният ангел-пазител, та взех нож и рязнах каишите на стръката, дано се скъсат по пътя! Така и станало: измъкнала се стръката по пътя, та едва не загинали дядо ти с Михаил и Клим, забавили се, а когато се оправили и пристигнали в черквата — Варвара и Максим стоят в преддверието венчани, слава тебе, господи!

Хвърлили се нашите да бият Максим, но той беше здрав, рядка сила имаше! Изхвърлил Михаил от преддверието, та му пребил ръката, Клим също ударил, а дядо ти с Яков и оня майстор се уплашили от него.

Той и в гнева си не губеше разсъдък. Казал на дядо ти: „Хвърли топуза, не посягай на мен, аз съм мирен човек, а каквото съм взел, то бог ми го е дал и никой не може да ми го отнеме, повече нищо не искам от теб.“ Оставили го, дядо ти седнал в бричката и викнал: „Прощавай, Варвара, не си ми дъщеря и не искам вече да те видя, ако щеш — живей, ако щеш — от глад умри.“ Върна се той — че бой, че псувни — аз само пъшкам и мълча: всичко ще мине, а станалото ще си остане! После той ме вика: „Е, Акулина, знай: нямаш вече дъщеря, помни го!“ А аз си мисля своето: приказвай си ти, червен дяволе, злобата е като лед — трае, додето настане топло.

Аз слушам внимателно, жадно. Някои неща в нейния разказ ме учудват. Дядо ми представяше мамината венчавка съвсем иначе: той бил против този брак и след венчавката не позволил на мама да идва в къщата му, но по неговия разказ тя се бе венчала не скришом от него, и той бе присъствувал в черквата. Мен не ми се иска да питам баба кой от тях казва истината, защото бабината история е по-хубава и повече ми харесва. Разказвайки, тя през всичкото време се люшка, като че плува с лодка. Ако говорим за нещо тъжно или страшно, тя се люлее по-силно, протегнала ръка напред, като че крепи нещо във въздуха. Тя често затваря очи и в бръчките на бузите ѝ се крие сляпа, добра усмивка, а гъстите и вежди едва-едва потръпват. Понякога тази сляпа,

всичко примиряваща доброта докосваше сърцето ми, а понякога много ми се искаше баба да каже някоя силна дума, да викне нещо.

— На първо време, две седмици, аз не знаех къде са Варвара и Максим, а после дотича от тях едно пъргаво момченце и ми каза. Чаках да дойде събота, та уж на вечерня отивам, и право при тях. Те живееха далече, на Суетинския склон, в една пристройчица, целият двор беше зает от работилници, мръсно, кално, шумно, а те — нищо, като че са котенца, весели и двамата, тананикат и играят. Донесох им каквото можах: чай, захар, булгури разни, сладко, брашно, сушени гъби, парици, не помня колко, поизмъкнах ги скришом от дядо ти — щом като не е за тебе, то може и да се открадне! Баща ти не иска да вземе нищо, обижда се. „Нима, казва, сме просяци?“ И Варвара, и тя върви по неговата гайда: „Ах, защо е всичко това, майко?“... Аз ги смъмрих: „Глупчо, казвам, какво съм ти аз? Аз съм ти на тебе от бога дадена майка, а на тебе, глупачко — кръвна! Нима, казвам, бива тъй да ме оскърбявате? Че когато се оскърбява майка на земята, на небето божията майка горчиво плаче!“ Е, тук Максим ме взе на ръце и ме понесе из стаята, носи и подскача — беше силен, мечокът! А Варка се надува момата, като паун, с мъжа си се хвали като с нова кукла, и все току върти очи и все някак важно приказва за домакинството, като истинска жена — да си умреш, като я гледаш! Пък такива питки с извара поднесе с чая, че и вълкът ще си строши зъбите, а изварата като трици се разсипва!

Така мина сума време, беше вече приближило и ти да се родиш, а дядо ти все мълчи — упорит, таласъмът! Аз се отбивах при тях скришом, а той знаел, ама се правеше, че не знае. На всички в къщи беше забранено да говорят за Варя и всички мълчаха, и аз мълчах, но си знам — не може бащиното сърце дълго да изтрае. И ето че дойде заветният час — нощ, виелица вие, като че мечки блъскат прозорците, комините свирят, като че всичките дяволи са се откъснали от веригите, лежим ние с дядо ти — не ни се спи, аз му казвам: лошо и на бедните в такава нощ, а още по-лошо за онзи, комуто е неспокойно сърцето! Изведнъж дядо ти запитва: „Как са те?“ — „Нищо, казвам, добре са.“ — „Аз, казва, за кого попитах?“ — „За Варвара, дъщеря ни, и за Максим, зетя.“ — „А как се сети, че за тях?“ — „Доста, казвам, старче, си се инатил, остави тази игра — кому е весело от нея??“ Той въздиша: „Ах, вие, казва, дяволи, сиви дяволи!“ После — разпитва: „Какво, казва, онзи голям глупак — за баща ти де — вярно ли, че е глупак?“ Аз казвам: „Глупак е, които не иска да работи, а живее на чужд гръб, ти

погледни Яков и Михаил — не живеят ли те като глупци? Кой в къщата е работник, кой е печаловникът? Ти. Те много ли ти помагат?“ Тука той взе да ме гълчи — и луда съм била, и подла, и сводница, и вече не знам каква! Аз мълча. „Как може, казва, да те привлича човек, неизвестно откъде и неизвестно какъв?“ Аз си мълча, а когато той се умори, казах: „Иди да видиш как живеят, как хубаво си живеят.“ — „Много, казва, голяма чест ще им направя, нека те сами дойдат...“ Тук аз вече заплаках от радост, а той ми разплита плитките — обичаше да си играе с косите ми — и бърбори. „Не хленчи, глупачке, нима, казва, аз нямам сърце?“ Той по-рано беше много добър, нашият дядо, а откак реши, че няма по-умен от него, оттогава стана и зъл, и оглупя.

И ето дойдоха те, майка ти и баща ти, на свят ден, на сирната неделя, едри и двамата, гладки, чисти. Застана Максим пред стария — а старият му до раменете, — застана и каза: „Не мисли, за бога, Василий Василич, че съм дошъл при тебе за зестра, не, аз дойдох да почета бащата на моята жена.“ На стария това се хареса, засмя се: „Ах, ти, казва, върлино, разбойнико! Я, казва, стига глупости, живеете с мен!“ Максим се начумери: ужким де, както Варвара иска, а на мен ми е все едно! И веднага започнаха зъб за зъб — никак не се погаждаха! Смигам аз на баща ти и с крак го бутам под масата — не, той си знае неговото! Хубави очи имаше: весели, лъчисти, а веждите му — черни, като ги свие, очите се скриват, лицето му стане каменно, упорито и вече никого не слуша, само мен; аз го обичах къде повече, отколкото родните си деца, а той знаеше това и също ме обичаше! Притисне се до мене, прегърне ме или ме вземе на ръце, мъкне ме по стаята и говори: „Ти, казва, си ми истинска майка, като земята, аз тебе те обичам повече от Варвара!“ А майка ти по онова време беше весела и лудетина — хвърля се въз него, крещи: „Как можеш да говориш така, необузdana главо?“ И се забавляваме, играем тримата; хубаво живеехме, гълъбчето ми! Той и танцуваше тъй, както малцина, знаеше хубави песни — от слепите ги научил, а няма по-добри певци от слепите!

Настаниха се те с майка ти в пристройката в градината: там се роди и ти, точно, по обед — баща ти си иде да обядва, а ти насреща му. Ама че се радва, лудува, а майка ти — просто я измъчи — като че ли кой знае каква работа е раждането. Взе ме на гръб и ме понесе през двора към стария да му докладва, че още един внук му се е родил —

старият почна дори да се смее: „Голям, казва, върколак си ти, Максиме!“

А вуйчовците ти не го обичаха — той не пиеше, имаше остър език и беше способен на всякакви хрумвания — горчиви му излязоха те! Веднъж през великите пости духна вятър и изведнъж цялата къща засвири, заеча страшно — всички изтръпнахме, що за напаст? Дядо ти съвсем се изплаши, заповяда навсякъде да запалим кандилата, тича, крещи: „Молебен трябва да се отслужи!“ И изведнъж всичко престана; още повече се изплашихме. Вуйчо ти Яков се сети: „Това, казва, навярно Максим го е направили!“ После той сам си каза, че е сложил на капандурата разни шишета — вятърът духа в гърлата им, а те бучат, всяко по своему. Дядо ти го заплаши: „Гледай, за тия шеги да не те върнат пак в Сибир, Максиме!“

Една година имаше голям студ и в града почнаха да навлизат вълци от полето; ту куче удушат, ту кон изплашат, разкъсаха пиян пазач — голяма суматоха настъпи. А баща ти вземе пушката, привърже ските и хайде нощем в полето — гледаш — вълк влачи или два. Одере кожата, изчисти главата, постави стъклени очи — хубаво излизаше! И ето че излязъл в коридора вуйчо ти Михаил по нужда, изведнъж — бяга назад, косата му щръкнала, очите ококорени, гърлото схванато — нищо не може да каже. Панталоните му се свлякоха, оплете се той в тях, падна, шепне — вълк! Всички грабнаха кой каквото успя, хвърлиха се в коридора със свещ — гледат, а от долапа наистина подал глава вълк! Бият го, стрелят го, а той — не шава. Повгледаха се — само кожа и празна глава, а предните крака заковани с гвоздеи за долапа! Дядо ти тогава много се разсърди на Максим. И Яков започна да се меси в тия шеги: направи Максим от картон глава, постави нос, очи, направи уста, налепи кълчища наместо коса, а после тръгнат с Яков по улицата и пъхат в прозорците тия страшни мутри — хората, разбира се, се плашат, крещят. А нощем се увиват в чаршафи и тръгнат, изплашили веднъж попа, той се хвърлил към поста, а часовият, също изплашен, почнал да вика: „Караул!“ Много такива ги вършеха те и никак не можахме да ги отучим; и аз им казвах — откажете се, и Варя също — не, не се отказват, Максим се смее: много е, казва, забавно да гледаш как хората за нищо и никаква работа бягат презглава от страх! Иди, та му разправяй...

И това едва не му докара гибелта: вуйчо ти Михаил е също като дядо ти — обидчив, злопаметен и замислил той да погуби баща ти. Идели те в началото на зимата от гости четирима: Максим, вуйчовците ти и един дякон — него после го разпопиха, защото би до смърт един файтонджия. Вървели по Ямска улица и подмамили Максим на Дюков яз, уж да се попързаят по леда, както децата се пързаят, подмамили го и го бутнали в процепа — аз съм ти разказвала за това...

— Защо вуйчовците са зловни?

— Те не са зловни — спокойно казва баба, като смръква емфие. — Те са просто глупави! Мишка е хитър, но глупав, а Яков — средна хубост, чудат мъж... Блъснали го във водата, той изскочил, хванал се за края на процепа, а те почват да го удрят по ръцете, всичките му пръсти смазали с токовете на обувката си. За негово щастие той бил трезвен, а те пияни, той с божия помощ някак се изпънал под леда, държи лицето си нагоре в процепа, диша, а те не могли да го достигнат, хвърляли някое време по главата му лед и заминали, демек — сам ще потъне! А той излязъл и бегом в полицейския участък — близкия, ти го знаеш, на площада. Приставът познаваше и него, и цялото ни семейство, пита го: как се случи това?

Баба се кръсти и благодарно говори:

— Успокой, господи, Максима Саватеича при твоите праведници, заслужава го! Той скрил от полицията работата. Аз, казва, сам, като бях пиян, се залутах на яза и паднах в процепа. Приставът казва — не е вярно, ти не пиеш! Много ли, малко ли, разтрили го те в полицията с водка, облекли го в сухо, увили го в кожух и го докараха в къщи, с него и самият пристав и други двама. А Яшка и Мишка още не бяха се върнали в къщи, скитат по кръчмите, славят баща и майка. Гледаме ние с майка ти Максим и не можем да го познаем, червен целият, пръстите му смазани, кръв тече, на слепите очи като да има сняг, а не се топи — косата му беше побеляла.

— Варвара пици: „Какво направиха с теб?“ Приставът се присламчва към всички, подпитва, а сърцето ми усеца — ох, не е добра работата! Аз пратих Варя при пристава, а сама тихо, питам Максим — какво се случи? „Пресрещнете първа, шепне той, Яков и Михаил, научете ги да кажат, че са се разделили с мен на Ямска улица, самите те тръгнали по Покровска, а аз уж съм свърнал в Предачна уличка! Да не объркате, защото ще загазим от полицията!“ Аз — при

стария: „Иди залъгвай пристава, а аз ще чакам на портата синовете“ — и му разказах какво зло ни е сполетяло. Облича се той, трепери, мърмори: „Знаех си аз, очаквах такова нещо!“ Лъже, нищо не е знаел! Е, срещам аз децата с плесници по мутрите — Мишка от страх веднага изтрезня, а Яшенка, милият, нищо не разбира, но бърбре: „Аз нищо не знам, всичко това Михаил го направи, той е по-голям!“ Успокоихме ние пристава как да е — добър господин беше той! „Ох, казва, слушайте, ако се случи у вас нещо лошо, ще знам кой е виновен!“ Каза това и си отиде. А старият се приближи до Максим и каза: „Е, благодаря ти, друг на твое, място не би постъпил така, разбирам аз! И на тебе, дъще, благодаря, дете доведе добър човек в бащиния си дом!“ Той, старият, когато искаше, хубаво говореше, подире от глупост взе да си заключва сърцето. Останахме трима, Максим заплака и като че взе да бълнува: „Защо направиха това, какво лошо им сторих? Мамо — защо?“ Той не ми викаше майко, а мамо, като малко дете, а и по характер беше същинско дете. „Защо?“ — пита. Аз плача, какво друго ми остана? Нали са ми деца, жал ми е за тях! Майка ти си изпокъса всичките копчета от блузата, седи разрошена като след бой, реве: „Да се махнем, Максиме! Братята ми са ни врагове, боя се от тях, да се махнем!“ Аз ѝ викнах: „Не хвърляй съчки в огъня, и без това на горяло мирише!“ Тогава дядо ти прати ония глупци да искат прошка, скочи тя, фрас Мишка по бузата — на ти прошка! А баща ти се оплаква: „Защо сторихте това, братя? Ами вие без ръце щяхте да ме оставите, а какъв работник ще бъда без ръце?“ Е, помириха се как да е. Боледува баща ти, седем недели лежа и няма-няма, па каже: „Ех, мамо, хайде ела с нас в друг град — тежко е тука!“ Скоро му се случи да замине за Астрахан: там през лятото чакали царя, а на баща ти поръчаха да строи триумфална врата. Отпътуваха с първия параход. Като с душата си се поделих аз с тях, той също беше печален и все ме предумваше — да замина и аз за Астрахан. А Варвара се радваше, даже не искаше да скрива радостта си, безсрамницата... Така и заминаха...

Тя отпи глътка водка, смръкна енфие и каза, като гледаше замислено през прозореца сивосиньото небе:

— Да, не бяхме една кръв ние с баща ти, а по душа — еднакви...

Понякога, по време на разказа ѝ, влизаше дядо, повдигаше нагоре лицето си на порче, миришеше с острия си нос въздуха, подозрително поглеждаше баба, слушаше нейния разказ и мърмореше:

— Лъжй, лъжй...

Неочаквано запитваше:

— Лексей, пи ли тя тука водка?

— Не.

— Лъжеш, по очите ти познавам.

И нерешително излизаше. Баба, като подмигваше след него, казваше някоя поговорка:

— Махни се, Авдей, конете да плашиш недей!

Веднъж, застанал сред стаята, загледан в пода, той тихичко попита:

— Майко?

— Е?

— Ти виждаш ли как вървят работите, а?

— Виждам.

— Какво мислиш?

— Съдба, старче! Помниш ли как все приказваше, че на дворянин ще я дадеш?

— Да.

— На ти го сега.

— Голтак.

— Е, това си е нейна работа!

Дядо излезе. Подуших нещо недобро и попитах баба:

— За какво говорихте?

— Ти все да знаеш — сърдито отвърна тя, като ми разтриваше краката. — От малък всичко ще научиш, после няма да има за какво и да питаш... — И се засмя, като клатеше глава.

— Ах, дядо, дядо, малка прашинка в очите божи! Лъонка, ти само мълчи за това — съвсем се разори вече дядо ти! Даде на един господар много пари — хиляди, а господарят пропаднал...

Като се усмихна, тя се замисли, дълго седя мълчаливо, и голямото ѝ лице се намръщи, стана печално, потъмня.

— За какво мислиш?

— Ами мисля какво да ти разкажа! — трепна тя. Е, за Евстигней — искаш ли! Та ето:

Евстигней-псалт решил,

*че по ум — той над всички бил,
над полове, боляри
и над песове стари!
Като пуяк ходи, такъв един,
а се мисли за райска птица Сирин;
учи всички — съседа, съседката,
туй било инак, онуй пък — не така.
Ниска му черквата — ужасна!
Улицата погледне — тясна!
Ябълката румена — червива!
Слънчице грейнало — не бива!
Каквото и да покажат на Евстигнея
Той —*

баба надува бузи, изблещва очи, доброто ѝ лице става глупаво и смешно, тя говори с ленив глас:

*— Туй нещо и аз го умея,
даже го по-добре правя,
ала време не ми остава.*

Като помълчи, усмихвайки се, тя тихичко продължава:

*И ето една нощ дяволите чукат:
— Не ти, псалте, харесвало тука?
Хайде ела в нашия ад,
хубаво възлените горят!
Не успял той шапката си да сложи,
повлекли го дяволите безбожни,
защипали го, завили,
двама се на гърба му качили,
пъхнали го в адската клада.
— Харесва ли ти, Евстигнейчо, в ада?
Пържи се псалтът, взира се,*

*на колене и длани подпира се,
уста нацупил, казва с досада:
— Абе — много ви е задушен ада!*

Като свърши баснята с ленив, мазен глас, тя си променя лицето, смее се тихичко и ми пояснява:

— Не се предал Евстигней, яко стои на своето, упорит като нашия дядо! Хайде спи, време е...

Мама, идваше на тавана рядко, не оставаше дълго при мен, говореше бързо. Тя ставаше все по-красива, все по-хубаво се обличаше, но и в нея, както и в баба, аз чувствавах нещо ново, което криеха от мене, чувствавах и се досещах.

Все по-малко ме занимаваха бабините приказки и даже това, което разказваше за баща ми, не успокояваше смътната, но нарастваща с всеки ден тревога.

— Защо се безпокои душата на баща ми? — питах аз баба.

— Че отде ще знам — казваше тя, затваряйки очи. — Това е божа работа, небесна, непонятна нам...

Нощем, гледайки безсънно през сините прозорци как бавно плуват звездите по небето, аз измислях какви ли не скръбни истории. Главно място в тях заемаше баща ми, той всякога вървеше някъде сам, с бастун в ръка, и рунтаво куче след него...

[1] Женски накити за глава. ↑

[2] В село Колюпановка, Тамбовска губерния, Борисоглебска околия, аз чух друг вариант на тази легенда: ножът убива завареника, който бил наклеветил мащехата си. (Б. на М. Горки). ↑

Веднъж заспах надвечер, а като се събудих — почувствувах, че и краката ми са се пробудили, спуснах ги от кревата — те пак се схванаха, но в мен вече се яви увереност, че краката ми са здрави и аз ще мога да ходя. Това беше така силно и хубаво, че аз завиках от радост, натиснах с цялото си тяло краката си на пода, паднах, но веднага запълзах към вратата, по стълбата, като живо си представях как всички долу ще се учудят, като ме видят.

Не помня как се намерих в стаята на мама, на бабините колене, пред нея стояха някакви чужди хора, суха зелена бабичка строго казваше, като заглушаваше всички гласове:

— Дай му да пие малинов сок, па го завий презглава...

Тя беше цялата зелена: и роклята, и шапката, и лицето с брадавичка под окото, даже кичурчето косми на брадавичката беше като трева. Отпуснала долната си устна, а горната дигнала, тя ме гледаше със зелени зъби, закрила очи с ръка в черна дантелена ръкавица без пръсти.

— Коя е тази? — попитах аз, като се смутих. Дядо отговори с неприятен глас:

— Това е новата ти баба...

Мама, като се усмихваше, доведе при мен Евгений Максимов.

— Ето и баща ти...

Тя почна да говори нещо бързо, неразбрано. Максимов, присвил очи, се наведе към мен и каза:

— Аз ще ти подаря боички.

В стаята беше много светло, в предния ъгъл, на масата, горяха сребърни свещници с по пет свещи, между тях беше любимата дядова икона „Не плачи за мене, майко“, бляскаха и се разтапяха в пламъци бисерите на обковката, лъчисто горяха малинови аметисти върху златото на венците. В тъмните стъкла на прозорците откъм улицата мълчаливо се притискаха като мекици смътни кръгли муцуни,

прилепили сплеснати носове, всичко наоколо плуваше нанякъде, а зелената баба ме пипаше със студени пръсти зад ухото и казваше:

— Непременно, непременно...

— Унесе се — каза баба и тръгна с мен към вратата.

Но аз не се бях унесъл, а само затворих очи и когато тя ме мъкнеше нагоре по стълбата, я запитах:

— Защо не ми каза...

— А ти по-добре мълчи!

— Лъжци такива...

Като ме сложи на кревата, тя мушна глава във възглавницата и цяла затрепера, заплака: раменете ѝ се тресяха и като се задавяше, тя мърмореше:

— А ти си поплачи... поплачи си...

Не ми се плачеше. На тавана беше сумрачно и студено, аз треперех, креватът се люлееше и скърцаше, зелената баба стоеше пред очите ми, аз се престорих на заспал и баба излезе.

Като тъничка струйка безцветно протекоха няколко празни дни, след годежа мама замина някъде, в къщата беше мъчително тихо.

Една сутрин дойде дядо с длето в ръка, отиде до прозореца и започна да отчопля замазката на зимната рамка. Яви се баба с тас вода и парцали, дядо тихо я попита:

— Какво, старо?

— Как какво?

— Драго ли ти е, а?

Тя отвърна също така, както и на мен по стълбата:

— А ти по-добре мълчи!

Простите думи сега имаха особен смисъл, зад тях се криеше нещо голямо, тъжно, за което не е нужно да се говори и което всички знаят.

Като измъкна предпазливо рамката, дядо я понесе навън, баба разтвори прозореца — в градината подсвиркваше скорец, цвърчаха врабчета. Опияняваща миризма на размекната пръст нахлу в стаята, синкавите плочки на печката смътно побеляха, като ги гледах, ми ставаше студено. Аз слязох от леглото на пода.

— Не ходи босичък — каза баба.

— Ще ида в градината.

— Влажно е там още, потрай!

Не ми се искаше да я слушам и ми беше неприятно даже да гледам възрастните.

В градината вече бяха наболи светлозелените игли на младата трева, по ябълките бяха набъбнали и се разпукваха пъпки, по покрива на къщицата на Петровна приятно зеленееше мъхът, навсякъде имаше много птици; веселият звън, свежият, миризлив въздух приятно замайваха главата. В ямата, дето се закла чичо Пьотр, лежеше сплетен изпочупеният от снега сух буренак. Неприятно бе да гледаш в нея — нищо пролетно нямаше там, черните главни лъщяха печално и цялата яма дразнеше със своята ненужност. Сърдито ми се доця да изскубя, да изпокърша буренака, да изхвърля парчетата тухли, главните, да изчистя всичко мръсно, ненужно и да си построя в ямата чисто жилище, където да живея през лятото сам, без възрастните. Веднага се залових за работа. Тя отведнъж за дълго и хубаво ме отвлече от онова, което се вършеше в къщи и което, макар да бе все още много обидно, от ден на ден губеше значение за мен.

— Ти какво си се намусил такъв? — питаха ме ту баба, ту мама. Беше ми неловко, че питат — аз вече не им се сърдех, а просто всичко в къщата ми беше станало чуждо. Често на обед, вечерен чай и вечеря седеше зелената баба като гнил кол в стар плет. Очите ѝ бяха пришити към лицето с невидими конци, леко изпъкнали от костеливите си ями, те се движеха твърде ловко и всичко виждаха, всичко забелязваха. Те се вдигаха към тавана, когато тя говореше за бога, спускаха се на бузите, ако се говореше за домашни работи. Веждите ѝ бяха като от трици и сякаш залепени. Оголените ѝ широки зъби безшумно прегризваха всичко, което тя със смешно извита ръка и щръкнало кутре пъхаше в уста, край ушите ѝ се движеха кокалени бучки, ушите се движеха и зелените влакна на брадавицата също мърдаха, като пълзяха по жълтата, набръчкана и противно чиста кожа. Тя цялата беше също така чиста, както и синът ѝ — беше ти стеснително, неприятно да се допреш до тях. В първите дни тя се опита да пъха своята мъртва ръка към устните ми, ръката миришеше на жълт казански сапун и тамян, аз се отвърщах, избягвах.

Тя често казваше на сина си:

— Момчето непременно трябва да се възпитава — разбираш ли, Женья?

Той послушно навеждаше глава, свиваше вежди и мълчеше. И всички се мръщеха при тая зелена баба.

Ненавиждах бабата — пък и сина ѝ — със съсредоточена ненавист; много побои ми докара това тежко чувство. Веднъж на обед, като изблеци страшно очи, тя каза:

— Ах, Альошенка, защо ядеш бързо и такива големи зальци! Ще се задавиш, мили!

Измъкнах залька от устата си, набодох го отново на вилицата и ѝ го протегнах:

— Вземете, щом ви се свиди...

Мама ме дръпна от масата и аз позорно бях прогонен на тавана — дойде баба и се кикотеше, като си затискаше устата:

— Ах, господи! Немирник си ти, бог да ти е на помощ...

Не ми харесваше, дето тя си запушва устата и аз избягах от нея, като се качих на покрива и дълго седях там зад комина. Да, много ми се искаше да пакостя, да говоря на всички лоши думи и ми беше трудно да надвия това желание. Но стана тъй, че го надвих: веднъж намазах столовете на бъдещия си пастрок и новата баба със смола от вишните — те и двамата се залепиха; това беше много смешно, но когато дядо ме беше вече набил, на тавана при мен дойде мама, привлече ме до себе си, силно ме стисна с колене и каза:

— Слушай, защо се сърдиш? Ако знаеше какво мъчение е това за мен!

Очите ѝ се наляха със светли сълзи, тя притисна главата ми до бузата си — беше така тежко, че по-добре да беше ме ударила! Казах, че никога вече няма да обиждам Максимови, никога — само и само да не плаче.

— Да, да — каза тя тихо, — не е нужно да пакостиш! Ето, скоро ще се венчаем, после ще отидем в Москва, а после ще се върнем, и ти ще живееш при мен. Евгений Василиевич е много добър и умен, на теб ще ти бъде добре с него. Ще учиш в гимназия, после ще станеш студент — такъв, какъвто е той сега, а после доктор. Какъвто искаш — ученият може да стане какъвто иска. Хайде, иди сега да играеш...

Тези „после“, които тя нареди едно след друго, ми се сториха като някаква стълба някъде дълбоко надолу и далеч от нея, в тъмнина, в самота — не ме зарадва тази стълба. Много ми се искаше да кажа на мама:

„Не се омъжвай, моля ти се! Аз сам ще те храня!“

Но това не стана. Мама всякога будеше много нежни мисли, но аз никога не се решавах да изкажа тия мисли.

Моята работа в градината потръгна добре: оплевих, изсякох с косер буренака по края на ямата, където земята се беше сринала, наредих парчета тухли, направих от тях широка седалка — на нея можеше даже да се лежи. Събрах много цветни стъкла и парчета от

чини, замазах ги с глина в пролуките между тухлите — когато в ямата светеше слънце, всичко това гореше разноцветно като в черква.

— Майсторски измислено! — каза веднъж дядо, като разглеждаше моята работа. — Само че бурените ще те задушат — оставил си корените. Дай, аз ще прекопая земята с лизгар — иди го донеси!

Аз донесох лизгара, дядо си плю на ръцете и като попъшкваше, почна да забива с крак лизгара дълбоко във влажната земя.

— Отхвърляй корените! После аз ще ти посадя тук слънчоглед, слез — хубаво ще стане! Хубаво...

И изведнъж, като се преви над лизгара, той замълча, замря. Аз го загледах — от малките му, умни като на куче очи на земята често покапваха дребни сълзи.

— Какво правиш?

Той трепна, изтри лицето си с длан, мътно ме погледна.

— Изпотих се! Гледай колко много червеи!

После отново започна да копае и изведнъж каза:

— Залудо, братле, залудо си направил ти всичко това. Скоро ще продам къщата. Наесен сигур ще я продам. Пари трябва, за зестра на майка ти. Така е. Нека поне тя да живее добре, бог да ѝ помага.

Той хвърли лизгара и като махна ръка, отиде зад банята, в ъгъла на градината, където му бяха парниците, а аз започнах да копая и веднага си посякох с лизгара един пръст на крака.

Това ми попречи да придружа мама до черква за венчавка, можах само да изляза до портата и видях как навела глава, под ръка с Максимов, предпазливо стъпва по тухлите на тротоара, върху зелената тревица, показала се през пукнатините му — сякаш че стъпваше по остри гвоздеи.

Сватбата беше скромна. Като се върнаха от черква, пиха чай без настроение, мама веднага се преоблече и отиде в спалнята си да нарежда куфарите, пастрокът седна до мене и каза:

— Обещах да ти подаря боички, но тук в града няма хубави, а своите не мога да ти дам, затова ще ти изпратя от Москва...

— А какво ще правя с тях?

— Не обичаш ли да рисуваш?

— Не мога.

— Е, тогава ще ти изпратя нещо друго.

Дойде мама.

— Ние скоро ще се върнем, баща ти ще издържи изпита, ще свърши учението и веднага назад...

Беше ми приятно, че те разговарят с мен като с възрастен, но някак странно беше да слушам, че човек с брада все още се учи. Аз попитах:

— Ти какво учиш?

— Земерство...

Мързеше ме да попитам що за работа е то? Къщата беше пълна с досадна тишина, някакво тихо шумолене, искаше ми се нощта да настъпи по-скоро. Дядо стоеше, опрял гръб на печката, и гледаше примижал през прозореца, зелената баба помагаше на мама да нарежда, мърмореше, охкаше, а баба, пияна от обед, за да не се посрами, я заведоха на тавана и я заключиха.

Мама замина на другия ден рано сутринта. На прощаване тя ме прегърна, като ме повдигна леко от земята, загледа ме в лицето с някакви непознати очи и каза, като ме целуваше:

— Хайде, прощавай...

— Кажи му да ме слуша — мрачно се обади дядо, като гледаше в още розовото небе.

— Слушай дядо си — каза мама, като ме прекръсти. Очаквах, че ще каже нещо друго и се разсърдих на дядо, задето ѝ попречи.

Те седнаха в кабриолета, мама дълго и сърдито откачваше полата на роклята си, задянала се за нещо.

— Помогни ѝ, нима не виждаш? — ми каза дядо. Аз не помогнах, скован от мъка.

Максимов бързо наместваше в кабриолета дългите си крака в сини тесни панталони, баба мушкаше в ръцете му някакви вързопи, той ги поставяше на коленете си, подкрепяше ги с брада и плахо мръщеше бледо лице, като провличаше:

— До-остатъчно-о...

В друг кабриолет седна зелената баба с по-големия си син, офицера: тя седеше като нарисувана, а той си чешеше брадата с дръжката на сабята и се прозяваше.

— Значи — вие ще идете на война? — питаше дядо.

— Непременно!

— Не е лошо. Трябва да се бият турците.

Тръгнаха. Мама няколко пъти се обърна, размахвайки кърпа, баба, опряна с ръка на стената на къщата, също махаше ръка във въздуха и се обливаше в сълзи, дядо също изстискваше с пръсти сълзите от очите си и мърмореше сърдито:

— Няма да е... на добро... няма...

Аз седях на чукана, като гледах как подскача кабриолетът — ето, те свърнаха зад ъгъла и в гърдите ми нещо плътно се захлопна, затвори се.

Беше рано, прозорците на къщите бяха прикрити с капаци, улицата бе пуста — никога не бях я виждал така мъртво-пуста. Далеч някъде досадно свиреше пастир.

— Да идем да пием чай — каза дядо, като ме хвана за рамо. — Както се види — писано ти е с мен да живееш; ще драскаш по мене като кибритена клечка по тухла.

От сутрин до вечер ние с него мълчаливо работехме в градината. Той копаеше лехи, връзваше малините, чистеше лишей от ябълките, мачкаше гъсениците, а аз все строях и украсявах моето жилище. Дядо отрязва края на обгорялата греда, наби в земята пръти, аз окачих на тях клетките с птиците, оплетох от сухия буренак гъста леса и направих над седалката покривче против слънце и роса, стана съвсем хубаво.

Дядо казваше:

— Това е много полезно, дето се учиш сам да си подреждаш по-добре.

Аз много ценях думите му. Понякога той се настаняваше на седалката, която бях покрил с чим и ме учеше; бавно, като че с усилие измъкваше думите си.

— Сега ти си отрязано от майка си парче, ще й се родят други деца, те ще й бъдат по-мили от теб. Баба ти, ей я, почна да пие.

Дълго мълчи, като че се ослушва — и пак насила заронва тежки думи.

— Тя за втори път се пропива — когато Михаил трябваше да иде войник, тя също се запи. И ме предума, старата глупачка, да го откупя. Може би войниклъкът щеше да го промени... Ех, че сте... А аз скоро ще умра. Значи — ще останеш сам, сам за себе си — сам на живота си господар — разбираш ли? Тъй. Учи се сам на себе си да слугуващ, а на други — не се поддавай! Живей кротичко, спокойничко, но — решително! Слушай всички, а прави, както за теб е по-добре...

Цялото лято, като се изключат, разбира се, лошите дни, аз прекарах в градината, в топлите нощи даже спях там на козячето, подарено ми от баба. Често и тя самата нощуваше в градината — донесе наръч сено, разхвърли го до моето легло, прилегне и дълго ми разказва нещо, като прекъсва думите си с неочаквани вметвания...

— Гледай — звезда падна! Някоя чиста душица се е измъчила, спомнила си майката-земя! Значи — сега някъде се е родил добър човек.

Или ми посочваше:

— Нова звезда е изгряла, погледни! Каква е голяма! Ох, ти, небе-небенце, светла дреха божия...

Дядо мърмореше:

— Ще се простудите, глупчовци, ще се поболееете или ще се схванете. Крадци ще дойдат, ще ви издушат...

Понякога, като залезе слънцето, потекат по небето огнени реки и — угаснат, посипва се по кадифената зеленина на градината златисточервена пепел, после всичко наоколо видимо потъмнява, разширява се, набъбва, обляно от топъл здрач, отпускат се наситените със слънце листа, превиват се тревите към земята, всичко става по-меко, по-пищно, тихо издишва разни аромати, нежни като музика — и музика плува отдалеч откъм полето: свирят заря в лагерите. Настъпва нощ и с нея гърдите се пълнят с нещо силно, освежаващо като добра майчина милувка, тишината меко глади с топла мъхната ръка сърцето и от паметта изчезва всичко, което трябва да се забрави — всичкият зъл, дребнав прах на деня. Приятно е да лежиш по гръб, да следиш как се разгарят звездите и придават безкрайна дълбочина на небето; тази дълбочина, която се издига все по-високо, открива нови звезди, леко те повдига от земята и — тъй ти е странно — земята ли се е смалила колкото теб, или самият ти чудесно си пораснал, разгърнал си се и се топиш и сливаш с всичко, което е наоколо. Става по-тъмно, по-тихо, но навсякъде са протегнати чувствителни струни и всеки звук, запее ли птица насън, претича ли таралеж, или някъде тихо пламне човешки глас — всичко е особено, не по дневно звучно, подсилено от любовно внимателната тишина.

Засвирва хармоника, прозвучава женски смях, издрънква сабя по плочите на тротоара, изскимтява куче — всичко това е ненужно — падат последните листа на прецъфтелият ден.

Имаше нощи, когато изведнъж в полето, на улицата гръмваше пиян вик, някой тичаше с тежки стъпки — това бе нещо привично и не будеше интерес.

Баба до късно не заспива, лежи, турила ръце под глава, и в тиха възбуда разказва нещо, явно без да се интересува слушам ли я аз, или не. И всякога умееше да избере приказка, която правеше нощта още по-значителна, още по-красива.

Под нейната плавна реч аз неусетно заспивах и се събуждах заедно с птиците. Право в лицето ми гледа слънцето, затопля се и тихо струи утринният въздух, листата на ябълките отърсват росата, влажната зеленина на тревата блести все по-ярко и придобива кристална прозрачност, над нея се издига тънка пара. В лилавото небе расте ветрило от слънчеви лъчи, небето синее. Невидимо високо звъни чучулига и всички цветове, звукове като роса се просмукват в гърдите, като предизвикват тиха радост и будят желание по-скоро да ставаш, нещо да работиш и да живееш в дружба с всичко живо наоколо.

Това беше най-тихото и съзерцателно време през целия ми живот, именно през това лято в мен се появи и укрепна чувството на увереност в собствените сили. Аз подивях, станах саможив. Чувах кръсъците на Овсяниковите деца, но не ме влечеше към тях, а когато се появяваха братовчедите, това ни най-малко не ме радваше, само възбуждаше тревога, да не би да развалят моите постройките в градината — моята първа самостоятелна работа.

Престанаха да ме интересуват и дядовите думи, все по-сухи, бърбиви, охкаци. Той почна често да се кара с баба, изгонваше я от къщата, тя ходеше ту при вуйчо Яков, ту при Михаил. Случваше се да не се върне в къщи по няколко дни, дядо сам готвеше, гореше си ръцете, виеше, псуваше, трошеше съдовете и ставаше забележимо алчен.

Понякога, като идваше при мен в колибата, той удобно се наместваше на чима, следеше ме дълго и мълчаливо и неочаквано запитваше:

— Защо мълчиш?

— Така! Какво има?

Той почваше да ме поучава:

— Ние не сме господари. Нас няма кой да ни учи. Ние трябва всичко сами да разбираме. За другите са написани книги, училища са

построени, а за нас нищо не е направено. Всичко сам си прави...

И се замисляше, изсъхваше, неподвижен, ням, почти страшен.

През есента той продаде къщата, а малко преди продажбата, на утринния чай, изведнъж мрачно и решително каза на баба:

— Е, майко, храних те, храних — стига! Изкарвай си сама хляба.

Баба посрещна съвсем спокойно тия думи, сякаш отдавна знаеше, че те ще бъдат казани и ги чакаше. Бавно взе табакерката, напълни грапавия си нос и каза:

— Е, какво пък! Щом е така — така да е...

Дядо нае две тъмни стаички в сутерена на стара къща в задънена уличка, под един хълм. Когато се пренасяхме в квартирата, баба взе стар цървул с дълга връв, хвърли го под пещта и като клекна, почна да примамва таласъма:

— Таласъмко, братко — ето ти шейна, ела и ти с нас на ново място, на друго щастие...

Дядо надникна през прозореца откъм двора и викна:

— Аз ще ти покажа на теб, еретичко! Гледай да ме посрамиш...

— Ох, старче, беда ще си навлечем — сериозно го предупреди тя, но дядо кипна и забрани таласъмът да се превозва.

Мебелите и разните вещи той разпродава цели три дни на вехтошари татари, като разпалено се пазареше и псуваше, баба гледаше от прозореца и хем плачеше, хем се смееше и тихо подвикваше:

— Влачи! Троши...

Аз също бях готов да плача от жал за моята градина, за колибата.

Пренесохме се с две коли и тази, на която седях аз между разни партакеша, страшно тръскаше, като че ли нарочно, за да ме хвърли долу.

И с това усещане на упорито, захвърлящо ме някъде си тръскане аз преживях две години, до самата смърт на майка ми.

Мама се яви скоро след като дядо се засели в сутерена, бледа, отслабнала, с грамадни очи и горящ, учуден блясък в тях. Тя все някак се вглеждаше, като че за пръв път виждаше баща си, майка си и мен, вглеждаше се и мълчеше, а пастрокът неуморимо се разхождаше по стаята, подсвиркуваше тихо, покашлюваше, турил ръце зад гърба си и играейки с пръстите си.

— Господи, как страшно растеш ти! — ми каза мама, като стисна с горещи длани бузите ми. Тя беше облечена зле — в широка червеникава рокля, издута на корема.

Пастрокът ми протегна ръка:

— Здравей, брате! Е, как си, а?

Помириса въздуха и каза:

— А знаете ли — у вас е много влажно!

И двамата като че ли бяха тичали дълго, бяха се уморили, всичко на тях беше измачкано, изтъркано и като че нищо друго не бе им нужно, а само да легнат и да си отдъхнат.

С досада пиехме чай. Дядо разпитваше, като гледаше как дъждът мие стъклото на прозореца:

— Значи — всичко изгоря?

— Всичко — решително потвърди. — Ние сами едва се спасихме...

— Да. Огънят не се шегува.

Притиснала се до рамото на баба, мама й шепнеше нещо на ухо, баба примижаваше, като че й блести. Ставаше все по-досадно.

Изведнъж дядо каза ехидно и спокойно, доста високо:

— А аз чух, Евгений Василичевич, че пожар не е имало, а просто ти, господине, си проиграл всичко на карти...

Стана тихо като в зимник, самоварът пуфтеше, дъждът плющеше по стъклата, после мама произнесе:

— Тате...

— Какво-о тате-е? — оглушително изкрещя дядо. — Какво още има? Не ти ли казах аз на теб: не обменяй трийсет за двайсет? Ето ти тебе — ето го изтънчения! Дворянка, а? Какво, дъще?

Закресяха и четиримата, най-високо от всички пастрокът. Аз излязох в коридора, седнах там на дървата и замръзнах в изумление, мама бе като подменена — съвсем не беше същата, предишната. В стаята по-малко се забелязваше, но тук, в здрача, аз си спомних ясно каква беше по-рано.

После — не помня как, аз се намерих в Сормово, в къща, където всичко беше ново, стени без тапети, с кълчища в цепнатините между гредите и с безброй хлебарки в кълчищата. Мама и пастрокът живееха в две стаи с прозорци към улицата, а аз с баба — в кухнята с един прозорец към покрива. Иззад покривите, като черни пестници,

стърчаха към небето комините на фабриката и гъсто, къдраво димяха, зимният вятър раздухваше пушека по цялото село: у нас, в студените стаи, всякога се чувствуваше миризма на изгоряло. Рано сутрин като вълк виеше свирката:

— Хвоу, оу, оу-у...

Ако стъпиш на пейката, то от горните стъкла, през покривите, се виждат осветените с фенери порти на фабриката, разтворени като беззъба черна уста на стар просяк — в нея гъсто се влива тълпа дребни хора. На обед — пак свири свирката — черните устни на портите се отваряха, откривайки дълбока дупка, фабриката повръщаше предъвканите хора, като черен поток те се изливаха навън, бял, рошав вятър се носеше по улицата, гонеше и разпъждаше хората по къщите. Над селото много рядко се виждаше небе: ден след ден над покривите на къщите, над снежните преспи, посипани със сажди, непрекъснато висеше друг покрив, сив, плосък; той притискаше въображението и ослепяваше очите със своето тъжно едноцветие.

Вечерно време над фабриката трептеше мътночервено сияние, което осветяваше върховете на комините, и изглеждаше, че комините не се издигат от земята към небето, а се спускат към земята от този димен лак, спускат се, дишат червено и вият, бучат. Да гледаш всичко това беше непоносимо тежко, зла скука гризеше сърцето. Баба беше готвачка — готвеше, миеше пода, сечеше дърва, носеше вода. Тя работеше от сутрин до вечер, лягаше да спи уморена, като охкаше и пъшкеше. Понякога, след като сготвеше, тя навличаше къса памучна блуза и като запретваше високо полата си, се отправяше за града:

— Да видя как живее там старият...

— Вземи и мене!

— Ще замръзнеш, виж какво е ветровито!

И изминаваше седем версти по път, загубен в снежното поле. Мама, жълта, бременна, зиморничаво се увиваше в сив, скъсан шал с ресни. Ненавиждах този шал, обезобразяващ едрото, стройно тяло, ненавиждах и късах ресните, ненавиждах къщата, фабриката, селото. Мама ходеше със смачкани плъстени ботуши, кашляше, като тръскаше безобразно големия си корем, нейните сивосини очи сухо и сърдито святкаха и често се спираха неподвижно на голите стени, също като че се залепваха за тях. Понякога тя по цял час гледаше през прозореца към улицата; улицата приличаше на челюст, част от зъбите на която са

почернели от старост, изкривени са, част от тях са вече изпадали и неумело са поставени нови, големи за нея.

— Защо живеем тук? — питах аз. Тя казваше:

— Ах, замълчи...

Тя говореше малко с мен, само заповядваше:

— Иди, дай, донеси!...

На улицата ме пускаха рядко и всеки път се връщах в къщи набит от момчетата. Сбиването ми беше любимо и единствено наслаждение и аз със страст му се отдавах. Мама ме биеше с ремък, но наказанието още повече ме раздраваше и следващия път аз още по-ожесточено се биех с децата — а мама ме наказваше още по-тежко. Веднъж я предупредих, че ако не престане да ме бие, ще я ухапя за ръката, ще избягам в полето и там ще замръзна — тя учудено ме отблъсна, прекоси стаята и каза, като се задъхваше от умора:

— Зверче!

Живата, трептяща дъга на онези чувства, които се казват любов, избеляваше в душата ми, все по-често пламваха сини отровни пламъчета на злоба към всичко, в сърцето ми тлееше чувство на тежко недоволство, съзнание за самотност в тази сива, студена безсмислица.

Пастрокрът беше строг с мен, неразговорчив с мама, той все си подсвиркуваше, кашляше, а след като се наобядваше, заставаше пред огледалото и грижливо, дълго чоплеше с клечица неравните си зъби. Все по-често се караше с мама, сърдито ѝ говореше на „ви“ — това държане отчаяно ме възмущаваше. По време на караниците той всякога плътно затваряше вратата на кухнята, явно не желаейки аз да чувам думите му, но аз все пак се вслушвах в звука на неговия глух бас:

Един път той кресна, като тропна с крак:

— Заради вашия глупав корем никого не мога да поканя на гости, крава недна!

От изумление, от бясна обида аз така подскочих на печката, че си ударих главата в тавана и до кръв си прехапах езика.

В събота при пастрока идваха десетки работници да продават купончетата си за провизии, които бяха длъжни да вземат от фабричната лавка; тези купончета им се даваха вместо пари, а пастрокрът ги купуваше на половин цена. Той приемаше работниците в

кухнята, седнал на масата, важен, начумерен, вземаше купончето и казваше:

— Рубла и половина.

— Евгений Василиевич, имай страх от бога...

— Рубла и половина!

Този безсмислен, тъжен живот не продължи много. Преди мама да роди, мен ме отведоха при дядо. Той живееше вече в Кунавино, заемайки тясна стаичка с руска печка и два прозореца към двора, в двуетажна къща на Пясъчна улица, спускаща се по един хълм към оградата на гробищата на полската черква.

— Какво-о? — каза той, като ме срещна и се засмя пискливо. — Има една приказка: няма по-мила дружка от родната майка, а сега, както изглежда, ще кажем: не от родната майка, а от стария дявол дядото! Ех, че сте...

Не успях и да се огледам на новото място, пристигнаха баба и мама с бебенцето. Пастрока го прогонили от фабриката, защото обирал работниците, но той заминал някъде и веднага постъпил касиер по продажба на билети на една гара.

Измина много празно време и мен отново ме преселиха при мама в сутерена на каменна къща. Мама веднага ме натика в училище. Още от първия ден училището ми стана отвратително.

Аз отидох с мамините обуца, с палтенце, прекроено от бабина жилетка, с жълта риза и спуснати панталони: всичко това отведнъж бе осмяно — за жълтата риза получих прякора „Каро асо“. С момчетата скоро се сдружих, но учителят и попът не ме обичаха!

Учителят беше жълт, плешив, постоянно му течеше кръв от носа, той идваше в клас, като запушваше ноздрите си с памук, седаше до масата, гъгниво изпяваше урока и изведнъж, като замълчаваше посред дума, измъкваше памука из ноздрите си, разглеждаше го и клатеше глава. Лицето му беше плоско, медно, вкиснато, в бръчките се криеше някаква зеленикавост. Особено обезобразяваха това лице съвсем излишно калаени очи, които така неприятно се лепваха за собственото ми лице, че всякога ми се искаше да си обърша бузите си с длан.

Няколко дни седях в първо отделение, на предния чин, почти до масата на учителя — това беше нетърпимо. Той сякаш не виждаше никого освен мен и през цялото време фъфлеше:

— Песко-ов, смени си ризата! Песко-ов, не влачи краката си! Песков, от обувките ти пак е натекла локва!

Аз му отплащах за това с диво немирство: веднъж намерих половин замръзнала диня, издълбах я и я вързах с конец за скрипеца на вратата в полутъмния коридор. Когато вратата се отвори — кората се дигна нагоре, а когато учителят затвори вратата — кората като шапка се спусна право на плешивата му глава. Разсилният ме отведе дома с бележка от учителя и аз платих за тази шега с кожата си.

Друг път насипах в чекмеджето на масата му енфие; той така се разкиха, че излезе от клас, като изпрати да го замества зет му, офицер, който застави целия клас да пее „Боже, царя пази“ и „Ах ти, воля, моя воля“. Тези, които пееха невярно, той ги чукаше с линията по главата, някак особено звучно и смешно, но не болезнено.

Учителят по закон божи, красив млад поп с разкошна коса, ме намрази за това, че нямах „Свещена история на стария и новия завет“ и за това, че имитирах неговия говор.

Като влизаше в клас, първата му работа беше да ме запита:

— Пешков, донесе ли книгата, или не? Да. Книгата? Аз отговарях:

— Не. Не я донесох. Да.

— Какво — да?

— Не.

— Е, тогава — върви си в къщи! Да. В къщи. Защото нямам намерение да те уча. Да. Нямам намерение.

Това не ме огорчаваше много, аз излизах и до свършването на урока се разхождах по калната улица на свобода, като се вглеждах в шумния ѝ живот.

Попът имаше благообразно христово лице, нежни женски очи и малки ръце, също така нежни към всичко, което попаднеше в тях. Всяко нещо — книга, линейка, писалка, той хващаше удивително хубаво, сякаш нещото беше живо, крехко и попът много го обича и се бои да не го повреди с невнимателно докосване. С децата той не беше така нежен, но те все пак го обичаха.

Въпреки че се учех сносно, скоро ми бе казано, че ще ме изгонят от училище за недостойно поведение. Аз се поотчях — това ме заплашваше с големи неприятности; мама ставаше все по-раздразнителна, все по-често ме потупваше.

Но се яви помощ — в училището неочаквано пристигна епископ Хрисант^[1], приличащ на магьосник и доколкото помня, гърбав.

Когато той, дребничък с широка черна одежда, седна до масата, освободи ръце от ръкавите и каза:

— Е, хайде да си поприказваме, деца мои! — в класа веднага стана топло, весело, повея нещо непознато приятно.

Като ме извика след много други при масата, той ме попита сериозно:

— Ти на колко си години? Само? Много си дълъг, братле, а? На дъжда си стоял често, а?

Като опря на масата сухата си ръка с големи остри нокти и обхвана малката си брадичка, той ме загледа в лицето с добри очи и предложи:

— Хайде, разкажи ми нещо из свещената история, каквото ти се харесва на теб!

Когато казах, че нямам книга и че не уча свещена история, той намести калимавката си и попита:

— Как така? Нали това трябва да се учи! А може би си чувал и знаеш какво да е? Псалтира знаеш ли? Хубаво! И молитви? Ето, виждаш ли! А още и жития? Стихотворения? Та ти си бил начетен.

Яви се нашия поп, червен, запъхтян, владиката го благослови, но когато попът почна да говори за мен, той дигна ръка, като каза:

— Позволете една минутка... Хайде, разкажи за Алексей, божия човек!

— Прехубави стихове, братко, а? — каза той, когато спрях, забравил някакъв стих. — А още нещо? За цар Давид? С удоволствие ще послушам!

Аз виждах, че той действително слуша и че му харесват стиховете. Той ме разпитва дълго, после изведнъж ме прекъсна, осведомявайки се бързо:

— По псалтира ли си се учил? Кой те учи? Добрият дядо ли? Зъл? Ами? А ти много ли си немирнен?

Аз се позапънах, но казах — да. Учителят и попът многословно потвърдиха моето признание. Той ги слушаше, свел очи, като въздъхна:

— Ето какво говорят за тебе — чу ли? Хайде, ела! Като сложи на главата ми ръка, която излъчваше миризма на кипарис, той попита:

— Защо си така непослушен?

— Скучно ми е да уча.

— Скучно ли! Това, братле, е някак невярно. Щеше да ти бъде скучно да учиш — ако се учеше лошо, а ето учителите ти разправят, че добре се учиш. Значи има нещо друго.

Като извади от пазвата малка книжка, той записа:

— „Пешков Алексей“. Така. А ти все пак гледай да се сдържаш, братко, не бъди така непослушен! Малко — може, а многото вече досажда на хората! Така ли е деца?

Множество гласове весело отговориха:

— Така е.

— Вие навярно също не мирувате по малко?

Децата, смеейки се, завикаха:

— Не. Също много! Много!

Епископът се облегна на стола, притисна ме към себе си и учудено каза така, че всички — даже учителят и попът — се засмяха:

— Чудна работа, братлета мои, и аз на вашите години бях голям немирник! Защо е така, братлета?

Децата се смееха, той ги разпитваше, като ловко заплиташе всички и ги заставяше да си възражават един на друг и все увеличаваше веселието. Накрая стана и каза:

— Приятно е с вас, немирници, но е време да си вървя!

Дигна ръка, смъквайки ръкав към рамо и, кръстейки всички с широк размах, благослови:

— Во имя отца и сина и святого духа, благославям ви за добър труд! Сбогом.

Всички закрепяха:

— Сбогом, владико! Пак елате.

Като кимаше с калимавката, той каза:

— Ще дойда, ще дойда! Ще ви донеса книжки!

И каза на учителя, като излизаше от клас:

— Пуснете ги да си идат!

Той ме изведе за ръка в коридора и там ми каза тихо, като се надведе над мене:

— Та — ти ще се сдържаш, нали? Аз разбирам защо си непослушен! Е, прощавай, братко!

Бях много развълнуван, някакво особено чувство кипеше в гърдите ми и даже когато учителят, като разпусна класа, ме остави и почна да ми говори, че сега аз съм длъжен да се държа по-тихо от водата, по-ниско от тревата — аз го слушах внимателно, с желание.

Попът, като обличаше шубата си, любезно бучеше:

— От днес си длъжен да присъствуваш на моите уроци! Да. Длъжен си. Но — ще седиш мирно! Да. Мирно.

Работите ми в училище се поправиха, но в къщи се разигра мръсна история: откраднах от мама една рубла. Това беше престъпление без предварително обмислено намерение.

Една вечер мама отиде някъде, като ме остави да седя в къщи с бебето. Отегчавайки се, аз отворих една от книгите на пастрока — „Записки на доктора“ от Дюма-баща, и между страниците видях две банкноти — едната десет рубли, другата една рубла. Книгата не разбирах, затворих я и веднага съобразих, че за рублата може да се купи не само „Свещена история“, но навярно и книгата за Робинзон. Че има такава книга, аз бях узнал малко преди това в училище: в един мразовит ден, през междучасието, разказвах на момчетата приказка, когато един от тях презрително забеляза:

— Приказките са глупости, а виж — Робинзон, това е истинска история!

Намериха се още няколко момчета, които бяха чели „Робинзон“, всички хвалеха тази книга, аз бях обиден, че бабината книга не се хареса, и тогава реших да прочета „Робинзон“, за да кажа също: това е глупост!

На другия ден занесох в училище „Свещена история“ и два разкъсани тома приказки от Андерсен, три фунта бял хляб и фунт салам. В тъмното, малко магазинче до оградата на Владимирската

черква имаше и „Робинзон“, тънка книжка с жълта обвивка и на първия лист беше изобразен брадат човек в кожен калпак, наметнат с рошава кожа — това не ми хареса, а приказките даже и по външност бяха мили, въпреки че бяха разпокъсани.

През голямото междучасие разделих с момчетата хляба и салама и почнахме да четем чудната приказка „Славей“ — тя веднага ни грабна сърцето.

„В Китай всичките жители са китайци и самият император е китаец“ — помня как приятно ме учуди тази фраза със своята проста, весело усмихваща се музика и още нещо удивително хубаво.

Не ми се удаде да дочета „Славей“ в училище — не стигна време, а когато пристигнах дома, мама, която стоеше до печката с бъркалка в ръка и пържеше яйца, ме запита със странен, угаснал глас:

— Ти ли си взел рублата?

— Взех; ето — книги...

Тя ме наби доста усърдно с бъркалката, а книгите на Андерсен ми взе и скри завинаги някъде, което беше по-горчиво от боя.

Няколко дена не ходих на училище, а през това време пастрокът навярно бе разказал за моя подвиг на колегите си, те на своите деца, а някои от тях занесли тази история в училището и когато пак отидох, срещнаха ме с нов прякор — крадльо. Кратко и ясно, но — несправедливо: нали не скрих, че съм взел рублата! Опитах се да обясня това — не ми повярваха. Тогавя си отидох у дома и казах на мама, че вече няма да ходя на училище.

Седнала до прозореца, отново бременна, сива, с безумни, измъчени очи, тя хранеше брат ми Саша и ме гледаше, отворила уста като риба.

— Лъжеш — тихо каза тя. — Никой не може да знае, че си взел рублата.

— Иди, попитай.

— Ти сам си раздрънкал. Е, кажи — сам ли? Ще видиш, аз сама ще разбера утре кой е занесъл това в училище.

Аз назовах ученика. Лицето ѝ се сви жално и почна да се разтапя в сълзи.

Отидох в кухнята, легнах на леглото си, направено зад печката от сандъци, лежах и слушах как в стаята мама тихо нарежда:

— Боже мой, боже мой...

Нямах сили да лежа в противната миризма на спарени мръсни парцали; станах, тръгнах за двора, но мама викна:

— Къде? Къде? Ела при мен!...

После ние седяхме на пода, Саша лежеше на коленете на мама, хващаше копчетата на нейната рокля, кланяше се и казваше:

— Коце — което значеше: копче.

Аз седях, притиснат до мама, тя говореше, като ме прегръщаше:

— Ние сме бедни, за нас всяка копейка, всяка копейка...

И все не доизказваше нещо, като ме притискаше с гореща ръка.

— Какъв негодник... негодник! — изведнъж произнесе тя думи, които аз вече бях чувал веднъж от нея.

Саша повтори:

— Неодак!

Странно беше това дете: непохватно, с голяма глава, то гледаше на всичко наоколо с прекрасни, сини очички, с тиха усмивка и като че очакваше нещо. Почна да говори необикновено рано, никога не плачеше, живеейки в непрекъснато състояние на тиха веселост. Беше слабо, едва пълзеше и много се радваше, когато ме видеше: протягаше се да го взема, обичаше да мачка ушите ми с малките си меки пръстчета, които, кой знае защо, миришеха на теменужки. Той умря неочаквано, без да боледува. Сутринта беше тихо-весел, както всякога, а вечерта, когато камбаните биеха за всенощна, вече лежеше на масата. Това се случи наскоро след раждането на второто дете, Николай.

Мама направи това, което обеща. В училището пак се наредих добре, но мен отново ме прехвърлиха при дядо.

Веднъж по време на вечерния чай, като влизах от двора в кухнята, чух пресипналия мамин вик:

— Евгений, аз те моля, моля те...

— Глу-по-сти! — каза пастрокът.

— Но нали знам — ти при нея отиваш!

— Е-е?

Няколко секунди и двамата мълчаха, мама се закашля, казвайки:

— Какъв злобен негодник си ти...

Чух как той я удари; изтичах в стаята и видях как мама, паднала на колене, опряла гръб и лакти в един стол, изпъчила гърди, отметнала глава, хърка със страшно светнали очи, а той, облечен чисто, в нов мундир я рита в гърдите с дългия си крак. Грабнах от масата ножа с

костената и украсена със сребро дръжка, с който режехме хляб — единственото нещо, останало на мама от баща ми, — грабнах го и с всичка сила ударих пастрока в бедрото.

За щастие мама успя да отблъсне Максимов, ножът мина по бедрото, като широко разряза мундира и само издраска кожата. Пастрокът изохка, побягна от стаята, хвана се за бедрото, а мама ме докопа, повдигна и с рев ме хвърли на земята. Отърва, ме пастрокът, върнал се от двора.

Късно вечерта, когато той все пак излезе от къщи, мама дойде при мене зад печката, внимателно ме прегръщаше, целуваше ме и плачеше:

— Прости ми, аз съм виновна! Ах, миличък, как можа? С нож?

Аз абсолютно искрено и напълно разбирайки какво говоря, й казах, че ще заколя пастрока и себе си също ще заколя. Мислех, че ще направя това, във всеки случай — бих опитал. Даже и сега виждам този подъл дълъг крак, с ярки кантове по панталоните, виждам как той се размахва във въздуха и рита с върха на обувката жената в гърдите.

Като си спомням тези оловни мръсотии на дивия руски живот, понякога се запитвам: та заслужава ли да се говори за това? И с обновена увереност си отговарям — заслужава; защото това е жива, подла истина, тя и до ден-днешен, не е издъхнала. Това е онази истина, която трябва да се знае до корена, та от корен да се изтръгне от паметта, от душата на човека, от целия наш тъй тежък и позорен живот.

Има и друга, по-положителна причина, принуждаваща ме да рисувам тези мръсотии. Макар да са и противни, макар и да ни потискат и до смърт да смазват множество прекрасни души, руският човек е все пак още толкова здрав и млад по душа, че ги надвива и ще ги надвие.

Не само с това е изумителен нашият живот, че в него е така плодовит и дебел пластът от най-различни скотски мръсотии, но и с това, че през този пласт все пак победно израства яркото, здравето и творческото, расте доброто — човешкото, като събужда несъкрушима надежда в нашето възраждане към светъл, човешки живот.

[1] Автор на известния тритомен труд „Религия на древния свят“, на статията „Египетският метампсихоз“, а също и на публицистичната

статия „За брака и жената“. Тази статия, която прочетох на младини, ми направи силно впечатление. Струва ми се, че невярно ѝ посочвам заглавието. Напечатана е в някакво богословско списание през седемдесетте години. (Бел. на М. Горки) ↑

13

Отново съм при дядо.

— Какво, разбойнико? — среща ме той, като чукаше с ръка по масата. — Е, сега вече няма да те храня, нека баба ти те храни!

— И ще го храня — каза баба. — Мислиш, че е кой знае каква работа!

— Храни го! — кресна дядо, но тозчас се успокои, като ми обясни:

— Ние с нея съвсем се разделихме, всичко ни е поотделно...

Баба, седнала до прозореца, бързо плетеше дантела, совалчиците весело щракаха, като златен таралеж блестеше на пролетното слънце възглавничката, гъсто набодена с медни карфички. И сама баба е като излята от мед — непроменена! А дядо още повече е изсъхнал, сбръчкан, червеножълтите му коси са побелели, спокойната важност в движенията се е заменила с раздразнена припряност, зелените очи гледат подозрително. Като се смееше, баба ми разправи за подялбата на имущество между нея и дядо: той ѝ дал всичките гърнета, паници, всички съдове и казал:

— Това е твое и повече нищо не искам от мен!

След това взел от нея всичките старовремски рокли, вещи, лисичия кожух, продал ги за седемстотин рубли, а парите дал под лихва на кръщелника си евреин, търговец на плодове. Той окончателно бе заболял от скъперничество и изгубил срам. Започна да ходи при стари познати, бивши колеги в занаятчийската управа, при богати търговци и като се оплакваше, че децата му са го разорили, изпросваше пари по бедност. Той се ползуваше с уважение, даваха му много, едри банкноти. Като размахваше банкнотата под носа на баба, дядо се хвалеше и я дразнеше като дете:

— Видя ли, глупачке! На теб и стотна част няма да ти дадат!

Събраните пари даваше под лихва на новия си приятел, високия и плешив кожар, наречен в предградието Върлина, и на сестра му —

бакалка, едра, червендалеста жена с кафяви очи, морна и сладка като петмез.

Всичко в къщата строго се делеше. Един ден баба готвеше с провизии, купени с нейни пари, на другия ден провизии и хляб купуваше дядо и всякога в неговите дни обедите биваха по-лоши: баба купуваше хубаво месо, а той — дреболии, чер дроб, бял дроб, шерденчета. Чая и захарта всеки си държеше отделно, но запарваха чай в един чайник; дядо тревожно казваше:

— Стой, чакай — ти колко сложи?

Изгърси чая на дланта и като преброи внимателно, каже:

— Твоят чай е по-дребен от моя, значи — аз трябва да туря по-малко, моят е по-едър, по-силен.

Той много следеше баба да налива и нему, и на нея еднакво силен чай и тя да изпива еднакво с него количество чашки.

— И последната ли капка? — питаше баба, преди да излее всичкия чай.

Дядо надничаше в чайника и казваше:

— Да — и последната!

Даже масло за кандилото пред иконата всеки си купуваше отделно — и това след петдесетгодишен съвместен труд!

Беше ми и смешно, и противно да гледам всички тия дядови фокуси, а на баба — само смешно.

— А ти — стига! — успокояваше ме тя. — Е, какво пък? Стар човек, нека се щуросва! Той е вече на осемдесет — живей и ти толкова! Нека се щуросва, кому какво пречи това? А аз за себе си и за теб — ще изкарам парче хляб, не бой се!

Аз също почнах да изкарвам пари: рано сутрин в празник вземах чувал и тръгвах по дворовете, по улиците да събирам говежди кокали, парцали, хартии, гвоздеи. Пуд парцали и хартии вехтошарите купуваха за двугривеник^[1], желязото — също, а един пуд кокали — за гривеник или осем копейки. С тази работа се занимавах и в делнични дни след училище, като продавах всяка събота разни неща по за тридесет копейки, по за половин рубла, а понякога и за повече. Баба прибираше парите от мен, бързо ги пъхваше в джоба на роклята си и ме похвалваше, като навеждаше очи:

— Благодаря ти, ангелска душо! Ние с теб ще се изхраним — нали? Голяма работа!

Веднъж видях как тя, взела в дланта си моите петачета, ги гледаше и мълком плачеше; една мътна сълза висеше на широкия ѝ нос.

По-доходно перо от вехтошарството беше кражбата на дърва и дъски от дървените складове по брега на Ока или на Пясъците — остров, където след панаира разкопават бараките, а летвите и дъските струпват на купчини и те стоят там, на Пясъците, почти до пролетното пълноводие. За хубава дъска домовладелците плащаха по десет копейки. На ден можеше да се отмъкнат две-три парчета. Но за да успееш, бяха необходими лоши дни, когато буря или дъжд прогонваха пазачите, заставах я ги да се скрият.

Подбрахме се сговорна дружина: десетгодишният син на бедната мордовка Санка Вяхир^[2], мило момче, нежно и всякога спокойно весело; безродният Кострома, рошав, костелив, с грамадни черни очи — впоследствие, тринадесетгодишен, той се обеси в колонията за малолетни престъпници, където попадна за кражба на чифт гълъби; татарчето Хаби, дванадесетгодишен атлет, простодушен и добър; чипоносият Яз, син на гробар и пазач на гробищата, осемгодишно момче, мълчаливо като риба, страдащо от охтика, а най-голям по възраст беше синът на вдовицата-шивачка — Гришка Чурка, разсъдителен, справедлив и страстен привърженик на юмручния бой; всички — все от една улица.

Кражбата в предградието не се смяташе за грях, беше обикновено нещо и почти единствено средство за живот на полугладните обитатели. Месец и половина панаир не можеше да ги изхрани цяла година и доста много почтени стопани „припечелваха на реката“ — ловяха дървета и греди, завлечени от наводнението, превозваха ги на малки части върху дъсчени салове, но главно се занимаваха с кражба от шлеповете и изобщо — плячкосваха по Волга и Ока, като заграбваха всичко, което беше зле скътано. По празниците големите се хвалеха с успеха си, малките слушаха и се учеха.

Напролет, в усиленото време преди панаира, вечер улиците на предградието гъсто се изпълваха с пияни занаятчии, колари и всякакви работници — децата от предградието винаги пребъркваха джобовете им. Това беше узаконен занаят, с него се занимаваха, без да се страхуват, пред очите на възрастните.

Крадяха инструменти от дърводелците, гаечни ключове от файтонджиите, а от коларите — тегличите и железните блехове от осите. Нашата компания не се занимаваше с тия работи; Чурка веднъж решително заяви:

— Аз няма да крада, мама не ми дава.

— А аз се боя! — каза Хаби.

Кострома се гнусеше от крадците, думата крадец изговаряше особено силно и когато видеше, че чуждите деца обират пияните — разгонваше ги, ако пък успееше да стигне и хване момче — биеше го жестоко. Това едро, невесело момче си въобразяваше, че е възрастен, ходеше с особена походка, с клатушкане, като хамалин, стараше се да говори с дебел, груб глас и цялото беше някак тромаво, престорено, старо. Вяхир беше уверен, че краждата е грях. Но да се влачат дъски и летви от Пясъците, не се смяташе за грях, никой от нас не се боеше от това и ние си изработихме ред начини, които много ни облекчаваха работата. Вечер, когато се стъмваше, или при лошо време Вяхир и Яз се отправяха за Пясъците през блатището по набъбналия мокър лед. Те вървяха открито, стараейки се да привлекат върху себе си вниманието на пазачите, а ние четиримата се промъквахме незабелязано, поотделно. Пазачите, раздразнени от Яз и Вяхир, следяха тях. Ние се събирахме до предварително набелязания куп дъски, избирахме си плячката и докато бързоногите другари дразнеха пазачите, заставяйки ги да тичат подир тях, ние се отправяхме назад. Всеки от нас си имаше въженце с извит като кука голям гвоздей на края, като закачахме с него дъските или летвите, ние ги влачехме по снега и по леда. Пазачите почти никога не ни забелязваха, а когато ни забележеха, не можеха да ни стигнат. Щом продадохме отмъкнатото, деляхме прихода на шест части — падаха се по пет, а понякога и по седем копейки на човек.

С тези пари денят можеше да се прекара доста сито, но Вяхир ядеше бой от майка си, ако не ѝ отнесе за чашка или шишенце водка. Кострома си събираше парите: той мечтаеше да се залови с гълъбарство. Майката на Чурка беше болна: той се стараше да спечели колкото може повече. Хаби също си събираше пари, готвеше се да отпътува за града, където се бе родил и откъдето го бе довел чичо му, който скоро след пристигането в Нижни се удави. Хаби беше забравил как се нарича градът, помнеше само, че той е на Кама, близо до Волга.

Нас, не знам защо, много ни размиваше този град, ние дразнехме кривогледото татарче, като му пеехме:

*Има град на Кама,
търсим — но го няма!*

*Къса ни ръката,
слаби ни краката!*

Отначало Хаби ни се сърдеше, но веднъж Вяхир му каза с гальовен глас, който му оправдаваше прякора:

— Какво ти е? Какво? Може ли човек да се сърди на другарите си?

Татарчето се сконфузи и после и то взе да пее за града на Кама.

Все пак повече ни харесваше събирането на парцали и кокали, отколкото кражбата на дъски. Това стана особено интересно през пролетта, когато се стопи снегът, и след дъждовете, които чисто измиваха постаните с камъни улици на празното панаирище. Там, на панаира, всякога можеше да се съберат от канавките много гвоздеи, парчета желязо, често намирахме и пари, медни и сребърни, но за да не ни гонят пазачите и да не ни вземат чувалите, трябваше или да им даваме петаче, или дълго да им се кланяме. Изобщо парите ги печелехме мъчно, но живеехме твърде дружно и макар понякога да се карахме по малко, не помня нито едно сбиване между нас.

Нашият миротворец беше Вяхир; той всякога умееше овреме да ни каже някакви особени думи — прости, те ни учудваха и засрамваха. И той самият ги казваше с учудване.

Злите постъпки на Яз не го обиждаха, не го плашеха, той намираще всичко лошо за ненужно — и спокойно, убедително осъждаше.

— Е, каква полза сега от това? — питаше той и ние ясно виждахме — никаква полза!

Майка си наричаше „мойта мордовка“ — това не ни разсмиваше.

— Вчера мойта мордовка пак се домъкна в къщи пияничка! — весело разказваше той, като святкаше с кръглите си златисти очи. — Разтвори вратата, седна на прага и пее ли, пее, кокошката!

Разсъдливият Чурка пита:

— И какво пее?

Вяхир, като тупаше с длани по коленете си, с тънък глас възпроизвеждаше песента на майка си:

Ой, чук-почук —

*пастирът е тук,
по стъклото — хлоп! — с тояга,
всичко живо навън бяга!
Боря стадо кара,
залеза догаря.
И засвири ли пастира —
цялото село замира!*

Той знаеше множество такива закачливи песни и доста умело ги пееше.

— Да — продължава той, — така и заспа на прага, изстуди стаята, аз целият се разтреперах, едва не замръзнах, а нямам сили да я влача. Тази сутрин я питам: защо си такава страшна пияница? А тя казва: нищо, потърпи малко, скоро ще умра!

Чурка сериозно потвърждава:

— Да, скоро ще умре, подпухнала е вече цялата.

— Ще ти бъде ли жал? — питам аз!

— А че как? — учудва се Вяхир. — Тя е добра...

И всички ние, макар и да знаехме, че мордовката постоянно бърхти Вяхир, вярвахме, че е добра. Случваше се даже в дни на неуспехи Чурка да предложи:

— Хайде да съберем по копейка за водка на Вяхировата майка, иначе тя ще го пердаши!

Грамотни в компанията бяхме двама — Чурка и аз. Вяхир много ни завиждаше и мърмореше, като си подръпваше острото мише ухо:

— Като погребя мойта мордовка — и аз ще тръгна на училище, ще се поклоня в краката на учителя да ме приеме. Щом се изуча — ще стана градинар при владиката или при самия цар!

През пролетта мордовката заедно с един старик, събирач на помощи за построяване на черква, и с бутилка водка ги затрупа една сринала се купчина дърва; жената откараха в болницата, а солидният Чурка каза на Вяхир:

— Хайде, ела да живееш у нас, майка ми ще те научи да четеш...

Не след дълго Вяхир, високо вирнал глава, четеше фирмите:

— Балакница...

Чурка го поправяше:

— Бакалница, кикиморо!

— Аз виждам, ами буквите се премятат.

— Буквите!

— Те подскачат — драго им е, че ги четат!

Той много размиваше и учудваше всички ни със своята обич към дърветата и тревите. Предградието, разхвърляно по пясъка, беше бедно откъм растителност, само тук-таме, по дворовете, самотно стърчаха бедни върби, криви храсти бязовина, а под стоборите плахо се криеха сиви, сухи тревички. Ако някой от нас сядаше на тях — Вяхир сърдито гълчеше:

— Защо мачките тревата? Седнете отстрани, на пясъка, не е ли все едно?

Пред него не можеше да счупиш клонче ракита, да откъснеш клонка цъфнала бязовина или да отрежеш пръчка от върбите край Ока — той всякога се учудваше, като дигаше рамене и разперваше ръце:

— Защо чупите всичко? Ех, вампири!

И всички се засрамваха от неговото учудване.

В събота си уреждахме весела забава. Готвехме се за нея през цялата седмица, като събирахме по улиците скъсани цървули от лико и ги трупахме на удобни места. Вечер, в събота, когато от Сибирското пристанище си отиваха за дома групи хамали-татари, ние, заели позицията някъде на кръстопът, почвахме да замерваме татарите с цървули. Изпърво това ги ядосваше, те тичаха по нас, псуваха, но скоро взеха сами да се увличат в играта и като знаеха какво ги чака, явяваха се на полесражението също въоръжени с множество цървули. Не само това — забелязали къде крием бойния си материал, често ни ограбваха, а ние им се сърдехме:

— Това вече не е игра!

Тогава те разделяха цървулите, като ни даваха половината, и се почваше боят. Обикновено те се строяваха на открито място, ние с писък тичахме около тях, като хвърляхме цървулите, те също виеха и оглушително се кикотеха, когато някой от нас при бягането зариваше глава в пясъка, спънат от цървул, ловко хвърлен в краката му.

Играта продължаваше дълго, понякога чак до мръкнало, събираха се махленците, надничаха иззад ъглите и мърмореха за порядък. Като врани летяха по въздуха сивите, прашни цървули,

понякога някой от нас здравата си изпащаше, но удоволствието изкупваше болките и обидите.

Татарите се горещяха не по-малко от нас. Често, след като прекратявахме боя, ние отивахме с тях в задругата, там те ни хранеха с вкусно конско месо, с някакво особено вариво от зеленчуци, след вечерята пиехме гъст чай със сладки масленки. Харесваха ни се тия грамадни хора, отбор юначаги — в тях имаше нещо детско, много разбираемо, — мен особено ме поразяваше тяхната незлобливост, непоколебимото добродушие и внимателното, сериозно отношение един към друг.

Всички те се смееха превъзходно, до сълзи се задавяха от смях, а един от тях, касимовец, с ощърбен нос, мъж с приказна сила — веднъж пренесе от шлепа далеко на брега камбана, тежка двадесет и седем пуда, — той се смееше, виеше и крещеше:

— Вву, вву! Има думи трева, думи — дребна пара, и думи — жълтици!

Веднъж той постави Вяхир на дланта си, подигна го високо и каза:

— Ето тук живеј, небесни!

В дъждовни дни се събирахме у Язови, на гробищата, в къщичката на баща му. Той беше човек с разкривени кости, дългорък и изпокалян; малката му глава и черното лице бяха обрасли с мръсни косми; главата му напомняше изсъхнал репей, а дългата тънка шия — стъбло. Той сладко присвиваше жълти очи и в скороговорка мърмореше:

— Не дай боже безсъница! Ух!

Купувахме си 10 грама чай, четвърт захар, хляб, непременно шише водка за бащата на Яз. Чурка строго му заповядваше:

— Негоднико, я приготви самовара!

Негодникът се усмихваше, подклаждаше тенекиения самовар, а ние, в очакване на чая, разсъждавахме за своите работи. Той ни даваше добри съвети:

— Вижете какво — в други ден Трусови ще отбележат четирийстия ден; голяма трапеза ще бъде — ето къде ще съберете кокали!

— У Трусови готвачката събира костите — забелязваше всезнаещият Чурка.

Вяхир мечтаеше, като гледаше през прозореца към гробищата:
— Скоро в гората ще ходим, ох, леле!

Яз всякога мълчеше, като внимателно разглеждаше всички с печални очи, пак мълчаливо ни показваше играчките си — дървени войници, намерени в ямата за боклук, безкраки коне, парчета мед, копчета.

Баща му нареждаше на масата разнообразни чашки, канчета, слагаше самовара — Кострома се заемаше да налива чая, а той, като изпиваше своята водка, качваше се на печката и протегнал оттам дългия, ни разглеждаше с очи на бухал и мърмореше:

— Ух, да пукнете макар — не мязате на деца. Ах, разбойници, да не дава бог безсъница!

Вяхир му казваше:

— Не сме никакви разбойници!

— Е, тогава разбойничета...

Ако Язовият баща ни омръзваше — Чурка сърдито му крясваше:

— Престани, негоднико!

На мен, на Вяхир и Чурка много не ни се харесваше, когато този човек почваше да пресмята в коя къща има болен, кой от предградията скоро ще умре — той говореше за това с наслада и безжалостно, а виждайки, че неговите приказки са ни неприятни — нарочно ни дразнеше и ядосваше:

— Аха-а, страх ли ви е, шушумиги? Страх ви е? Ама скоро ще умре един дебелак — ех, че дълго има да гние!

Ние го възпирахме — той не млъкваше:

— И вие ще мрете, няма дълго да преживеете от помийните ями.

— Е, като умрем — казваше Вяхир, — ще станем ангели...

— Ви-ие? — задъхваше се от учудване бащата на Яз. — Вие ли? Ангели?

Кикотеше се и отново ни дразнеше, като разправяше разни гнусотии за мъртъвците.

Но понякога този човек изведнъж почваше да говори с ромонец тих глас нещо странно:

— Слушайте, дечурлига, почакайте! Ето трети ден, откак погребяха една жена, научих за нея, дечица, една работа — що за жена е тя?

Той много често говореше за жените и всякога мръсно, но имаше в разказите му нещо питащо, жално, той като че ни канеше да мислим с него и ние го слушахме внимателно. Говореше неумело, объркано, като често прекъсваше думите си с въпроси, но от неговите разкази в паметта оставаха някакви безпокоящи откъслеци.

— Питат я: „Кой подпали?“ — „Аз подпалих.“ — „Как така, глупачко? Тази нощ теб те нямаше в къщи, ти лежеше в болницата!“ — „Аз подпалих!“ Защо го прави? Ух, не дай боже безсъница...

Той знаеше житейската история на почти всеки човек от предградието, заровен при него в пясъка на тъжното, голо гробище. Като че отваряше пред нас вратата на къщите, ние влизахме в тях, виждахме как живеят хората, чувствувахме нещо сериозно, важно. Той, изглежда, можеше да говори цялата нощ до сутринта, но щом като прозорецът на стаята помътняваше, покриваше се със здрач, Чурка ставаше от масата:

— Аз ще си ида, че мама ще се бои. Кой тръгва с мен? Тръгвахме си всички. Яз ни изпращаше до оградата, затваряше след нас портата и като притисваше до решетката черното си костеливо лице, глухо казваше:

— Прощавайте!

Ние също му отвърщвахме — прощавай! Всякога ни беше неудобно да го оставяме в гробищата. Кострома каза веднъж, поглеждайки назад:

— Ето, ще се събудим утре, а той — умрял.

— Яз живее по-зле от всички ни — често казваше Чурка, а Вяхир всякога възразяваше:

— На нас съвсем не ни е зле...

И според мене ние не живеехме зле — на мен този уличен, независим живот много ми харесваше, харесваха ми другарите, те възбуждаха в мен някакво голямо чувство, винаги с безпокойство исках да им сторя някакво добро.

В училището отново ми стана трудно, учениците ме осмиваха, наричаха ме вехтошар, просяк, а веднъж, след като се карахме, заявиха на учителя, че мириша на помийна яма и не могат да седят до мене. Помня как дълбоко бях обиден от това оплакване и как ми беше трудно да ходя след това в училище. Оплакването беше измислено от злоба: аз

много усърдно се миех всяка сутрин и никога не отивах в училище с дрехите, с които ходех да събирам парцали.

Но ето че най-после издържах изпита за трето отделение, като награда получих евангелието, басните на Крилов, подвързани, и още една книжка, неподвързана, с непонятното заглавие — „Фата Моргана“, дадоха ми също и похвална грамота. Когато занесох тези подаръци в къщи, дядо много се зарадва, трогна се и каза, че всичко това трябва да се пази и че той ще заключи книгите в куфара си. Баба вече няколко дена лежеше болна, тя нямаше пари, дядо охкаше и пискаше:

— Ще ме изсмучете вие мен, ще ме оглозгате до костите, ех, че сте...

Занесох книгите на будката, продадох ги за петдесет и пет копейки, дадох парите на баба, а похвалната грамота развалих с някакви надписи и тогава я дадох на дядо. Той внимателно скри хартията, не я разгъна и не забеляза моята лудория.

Като се разделих с училището, отново заживях на улицата, сега стана още по-хубаво — пролетта беше в разгара си, печалбата стана по-богата, в неделя ние, цялата чета, от сутринта отивахме в полето, в боровата гора, връщахме се в предградието късно вечер, приятно уморени и още по-близки един на друг.

Но този живот не продължи дълго — уволниха пастрока, той пак изчезна някъде, мама с малкото ми братче Николай се пресели при дядо и на мен беше възложена длъжността бавачка — баба беше в града, живееше там в къщата на богат търговец, където шиеше плащеници.

Няма, изсъхнала, мама едва се движеше, като гледаше на всичко със страшни очи. Братчето беше скрофулозно, с язви на глезените и беше такова слабичко, че даже не можеше да плаче с глас, а само стенеше покъртително, когато беше гладно, нахранено пък дремеше и през дрямката някак странно въздишаше, мъркаше тихичко като котенце.

Като го огледа внимателно, дядо каза:

— Трябва хубавичката да се нахранва, а аз не мога да храня всички ви...

Мама, седнала в ъгъла на леглото, хрипкаво въздъхна:

— На него малко му трябва...

— На този малко, на онзи малко и излиза много.

Той махна с ръка и се обърна към мен:

— Николай трябва да се държи на открито, на слънце, в пясък...

Аз домъкнах с чувал чист пясък, изтърсих го на купчина под прозореца на припек и засипвах братчето си до шията, както ми беше заръчал дядо. Детето обичаше да седи в пясъка, то сладко примижаваше и ми светеше с необикновени очи — без бяло, само едни сини гледци, обиколени със светло колелце.

Привързах се веднага и силно към братчето, струваше ми се, че то разбира всичко, за което си мисля, легнал до него на пясъка под прозореца, откъдето пълзи към нас скърцащият глас на дядо.

— Не е голяма мъдрост да се мре, ти да беше съумяла да живееш!

Мама продължително кашля...

Като освобождава ръчици, малкият ги протяга към мен, клатейки бяла главичка: косицата му е рядка, почти бяла, а лицето е старичко, мъдро.

Ако до нас пристъпи кокошка, котка, Коля дълго се вглежда в тях, после се извъръща към мен и едва доловимо се усмихва — мен ме смущава тази усмивка — дали не чувствава братчето, че ми е досадно с него и ми се иска да избягам на улицата, като го оставя?

Дворт е малък, тесен и мръсен, от портата се нижат барачки, дърварници и складове, после завиват и свършват с банята. Покривите целите затрупани с парчета от лодки, цепеници, дъски, влажни трески — всичко това жителите са го събрали от Ока по време на ледохода и пълноводието. И целият двор е затрупан некрасиво с купчини дървета. Напоени с вода, те се изпаряват на слънцето и разнасят миризма на гнило.

До нас бе скотобойната за дребния добитък; почти всяка заран там мучаха телета, блееха овни, така силно миришеше на кръв, та понякога ми се струваше, че тази миризма се люшка из прашния въздух като прозрачночервена мрежа.

Когато мучаха животните — зашеметявани от ударите с опакото на брадвата между рогата, Коля примигваше и издуваше устни, като че искаше да повтори звука, но само издухваше въздух:

— Ффу...

Към обед дядо подаваше глава от прозореца, викаше:

— На обед!

Той сам хранеше детето, като го държеше на колене; сдъвче картоф, хляб и с кривия си пръст го пъхва в устицата на Коля, като измазва тънките му устни и острата брадичка. Като го похрани малко, дядо дигаше ризката на малкото, натискаше с пръсти издутото му коремче и гласно съобразяваше:

— Дали стига? Или още да му давам?

От тъмния ъгъл до вратата се раздаваше маминият глас:

— Нали виждате — той се протяга към хляба!

— Детето е глупаво! То не може да знае колко трябва да яде...

И отново пъхаше в устата на Коля сдъвкани зальци. Като гледах това хранене, мен ми ставаше до болка срамно, под гърлото ме душеше, гадеше ми се.

— Е, стига вече! — казваше най-после дядо. — Хайде, дай го на майка си.

Аз вземах Коля, той пъшкаше и се теглеше към масата. Насреща ми, като хъркаше, се надигаше мама, протягаше сухи ръце без месо по тях, дълга, тънка, като ела с окастрени клони.

Тя съвсем онемя, рядко ще каже дума с къкрещ глас; иначе цял ден лежи мълчаливо в ъгъла и умира. Че тя умираше — това аз, разбира се, чувствувах, знаех, а и дядо твърде често досадно говореше за смъртта, особено вечерно време, когато на двора тъмнееше и в прозореца влизаше топлата като овча кожа мазна миризма на гнило.

Дядовото легло беше в предния ъгъл, почти под иконите, той лягаше с глава към тях и прозорчето, лягаше и дълго мърмореше в тъмнината:

— Ето — дойде време да се умира. С какви очи ще застанем пред бога? Какво ще му кажем? Нали цял живот тичахме, нещо работихме... Докъде я докарахме?...

Аз спях между печката и прозореца, на пода, беше ми късо, краката си мушвах под печката, където хлебарките ги гъделичкаха. Този ъгъл ми достави немалко злоумишлени удоволствия — дядо, като готвеше, постоянно чупеше стъклото на прозореца с дръжката на куката за пещта и с ръжена. Беше смешно и чудно, че той, такъв умен, не се сецаше да скъси дръжката.

Веднъж, когато нещо му прекипя в гърнето, той се разбърза и така го дръпна, че счупи напречната рамка на прозореца, две стъкла, обърна гърнето и го строши. Това така огорчи старика, че той седна на пода и заплака:

— Господи, господи...

През деня, когато той излезе, аз взех ножа за хляб и скъсих дръжката с три четвърти, но дядо, като забеляза моята работа, почна да се кара:

— Дяволе проклети — с трион трябваше да го отрежеш, с трион! Тогова можеха да станат точилки, можеха да се продадат, дяволско семе!

Махайки с ръце, той избяга в коридора, а мама каза:

— Защо се захващаш.

Тя умря през август, в един неделен ден, по обед. Пастрокът току-що се беше завърнал от своето пътуване и отново служеше някъде, баба и Коля вече бяха отишли при него, в чиста квартирка близо до гарата, където след няколко дни щяха да пренесат и мама.

Сутринта преди да умре тя ми каза тихо, но с по-ясен и лек глас, отколкото друг път:

— Иди при Евгений Василиевич, кажи му, че го моля да дойде!

Понадигна се на леглото, опирайки се с ръка в стената, и седна, като добави:

— По-скоро тичай!

Стори ми се, че тя се усмихва и че нещо ново свети в очите ѝ. Пастрокът беше на литургия, баба ме прати за тютюн при лавкаджийката-еврейка, готов тютюн нямаше, трябваше да чакам, докато лавкаджийката стрие тютюн, после да го занеса на баба.

Когато се върнах в къщи, мама седеше до масата, облечена бе в чиста лилава рокля, хубаво вчесана, сериозна както по-рано.

— По-добре ли ти стана? — попитах аз, като се уплаших, кой знае защо.

Тя каза, като ме гледаше страшно:

— Ела тук! Ти къде се шля, а?

Не успях да отговоря, и тя, като ме хвана за косата, взе в другата ръка дългия гъвкав нож, направен от трион, и силно ме удари няколко пъти с тъпото — ножът изпадна от ръката ѝ.

— Дигни го! Дай...

Дигнах ножа и го хвърлих на масата, мама ме отблъсна; аз седнах на стъпалото на печката, като я следях изплашено.

Тя стана от стола, бавно отиде в своя ъгъл, легна на леглото и почна да изтрива с кърпа изпотеното си лице. Ръката ѝ се движеше несигурно, два пъти падна покрай лицето на възглавницата, като прекара кърпата по нея.

— Дай ми вода...

Аз гребнах от ведрото с чаша, тя с мъка надигна глава, сръбна малко и отмести ръката ми със студена ръка, като въздъхна силно. После погледна в ъгъла към иконите, премести очи върху мен, шавна устни, като че се усмихваше, и бавно отпусна дълги ресници върху очите си. Лактите ѝ плътно се долепиха до ребрата, а ръцете, слабо

шавайки пръсти, пълзяха по гърдите, като отиваха към гърлото. По лицето ѝ плуваше сянка, като потъваше дълбоко в него, опъваше жълтата кожа и изостряше носа. Устата се отвориха учудено, но дишане не се чуваше.

Стоях безкрайно дълго с чаша в ръка до леглото на мама, като гледах как застива и посивява лицето ѝ.

Влезе дядо, аз му казах:

— Мама умря...

Той погледна към леглото.

— Защо лъжеш?

Отиде при печката и взе да вади баницата, като оглушително тряскаше капака и тавата. Аз го гледах, знаейки, че мама е умряла и очаквах кога ще го разбере.

Дойде пастрокът с платнено сако и бяла фуражка. Безшумно взе стол, понесе го към леглото на мама и изведнъж, като удари в пода, викна силно, като медна тръба:

— Та тя е умряла, гледайте...

Дядо изблеци очи, като полека отстъпваше от печката с капака в ръка и се препъваше като сляп.

Когато засипваха сандъка на мама със сухия пясък и баба като сляпа тръгна някъде посред гробовете, тя се блъсна в един кръст и си разби лицето. Язовият баща я отведе в стаята си и докато тя се измиваше, той тихо ми говореше утешителни думи:

— Ах, ти — не дай боже безсъница, какво, а? Такава е тази работа... Истина ли казвам, бабо? И на богатия, и на бедния — на всички пътят е към гробищата — така ли е, бабо?

Като погледна през прозореца, той бързо излезе, но тозчас се върна заедно с Вяхир, сияещ, весел.

— Гледай — каза той, като ми подаваше счупена шпора, — гледай какво нещо! Ние с Вяхир ти го подаряваме. Гледай — колелце, а? Сигур казак я е носил и изгубил... Исках да купя от Вяхир това нещо, давах му две копейки...

— Защо лъжеш? — тихо, но сърдито каза Вяхир, а Язовият баща, като скачаше пред мен, му смигаше и казваше:

— Вяхир, а? Сърдит! Е — не аз, той ти подарява това, той...

Баба се изми, уви със забрадката подпухналото си синьо лице и ме повика да си вървим — аз отказах, като знаех, че там, на помена, ще пият водка и навярно ще се скарат. Вуйчо Михаил още в черквата въздишаше, като казваше на Яков:

— Ще пийнем, днеска, а?

Вяхир се стараеше да ме разсмее: тури шпората на брадата си и въртеше с език колелцето, а Язовият баща нарочно силно се кикотеше и викаше:

— Гледай, гледай какво прави! — Но като видя, че всичко това не ме развеселява, той каза сериозно: — Е, стига, събуди се! Всички ще умрем, даже птицата умира. Знаеш ли какво: намислих да покрия гроба на майка ти с чим — искаш ли? Ето, още сега ще идем в полето — ти, Вяхир, аз; ще дойде и моят Санка; ще насечем чим и с него ще подредим гроба — по-хубаво от това няма!

Това ми хареса и ние тръгнахме към полето.

Няколко дена след погребението на майка ми дядо каза:

— Е, Лексей — ти не си медал и мястото ти не е на шията ми,
ами вземи, та иди сред хората...
И отидох аз сред хората.

[1] Двадесет копейки. ↑

[2] Порода гълъби ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.